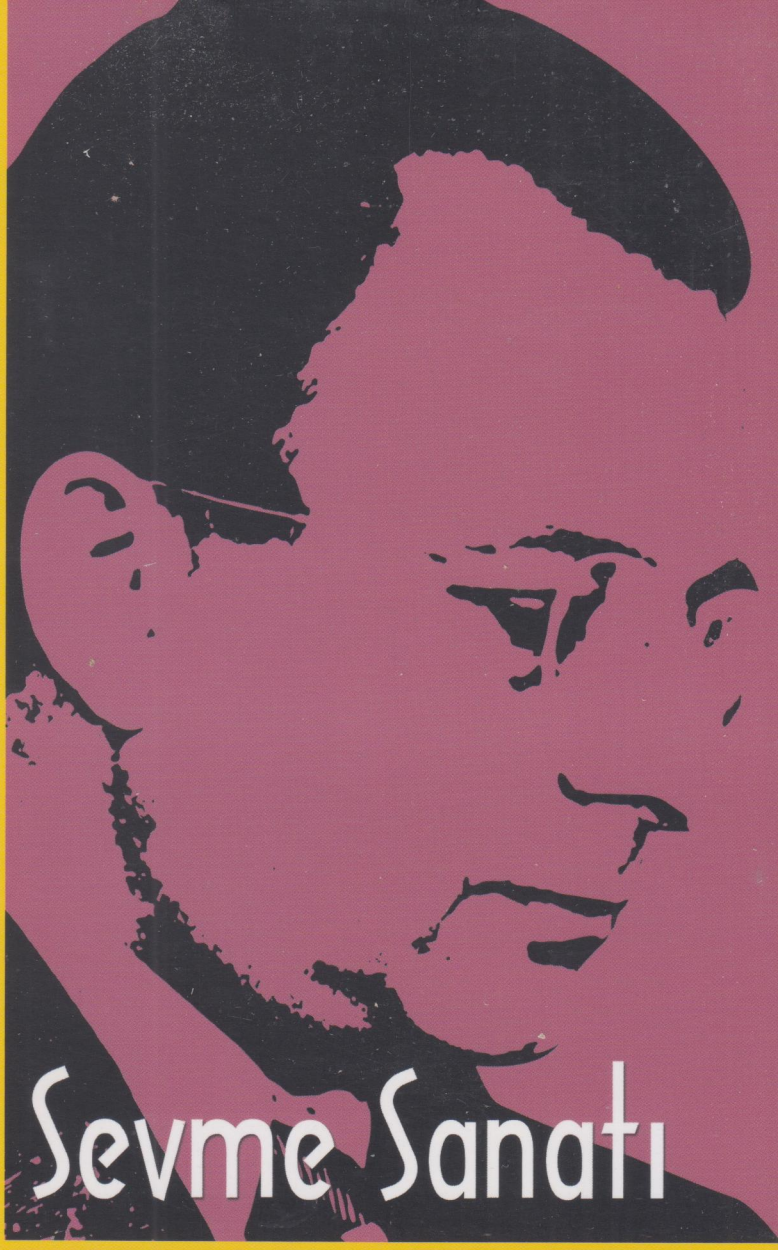
ERICH FROMM

Sevme Sanatı

Bir Eylem Olarak Sevmek

SAY

Erich Fromm (23 Mart 1900 – 18 Mart 1980)
Musevi kökenli, Almanya doğumlu Amerikalı antropolog, sosyal felsefeci, tarihçi ve psikanalist. 1922'de Heidelberg'de felsefe doktorasını verip Berlin Psikanaliz Enstitüsü'nde çalışmaya başlayan Fromm, otuzlu yılların başında Almanya'da Nazi hareketinin güçlenmesi üzerine önce Cenevre'ye, ardından aldığı bir davet üzerine ABD'ye göç etti. 1934-1962 yılları arasında Columbia, Yale, New York gibi üniversitelerde dersler verdi. Emekli olduktan sonra yerleştiği İsviçre'de yaşamını yitirdi.

Yazarın Say Yayınları'ndaki kitapları:

- *Dinleme Sanatı*
- *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*
- *İnsan Olmak Üzerine*
- *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*
- *İnsanlık Başarabilecek mi?*
- *İsa Dogması*
- *İtaatsizlik Üzerine*
- *Kendini Savunan İnsan*
- *Marx'ın İnsan Anlayışı*
- *Olma Sanatı*
- *Özgürlükten Kaçış*
- *Psikanaliz ve Din*
- *Psikanaliz ve Zen-Budizm*
- *Psikanalize Yeni Bir Bakış*
- *Psikanalizin Bunalımı*
- *Rüyalar Masallar Mitler*
- *Sahip Olmak ya da Olmak*
- *Sevme Sanatı*
- *Sigmund Freud'un Misyonu*
- *Tanrılar Gibi Olacaksınız*
- *Yeni Bir İnsan - Yeni Bir Toplum*

Işıtan Gündüz
1945 yılında Devrek'te doğdu. Kadıköy Maarif Koleji'nin ardından İÜ İktisat Fakültesini bitirdi. 60'lı yıllarda öğrenci hareketi içinde yer aldıktan sonra 70'li yıllar boyunca Türkiye İşçi Partisi'nde aktif siyaset hayatını sürdürdü. Daha sonraki yıllarda editörlük ve yayınevi yöneticiliği yapan Gündüz'ün birçok çevirisi bulunmaktadır. Yayıncılar Birliği Yönetim Kurulu üyeliği görevinde de bulunan Işıtan Gündüz 2019 yılında hayatını kaybetti.

SEVME SANATI

Bir Eylem Olarak Sevmek

Erich Fromm

İngilizceden çeviren:
Işıtan Gündüz

say

Say Yayınları
Erich Fromm Kitaplığı

Sevme Sanatı / Erich Fromm
Özgün adı: *The Art of Loving*

Bu kitap ilk kez 1956 yılında Harper & Row tarafından yayımlanmıştır.

© 1956, Erich Fromm. © 2006, Peter D. Kramer, *Giriş*. © 2006, Rainer Funk, *Sonsöz*. *Sonsöz*'ün İngilizce çevirisi için © 2006, Marion Hausner Pauck. Tüm hakları saklıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde basılmıştır. Eleştiri ve inceleme yazıları için yapılan kısa alıntılar haricinde, bu kitabın hiçbir bölümü izin alınmaksızın çoğaltılamaz. İletişim adresi: HarperCollins Publishers, 195 Broadway New York, NY 10007.

Bu kitap, bir HarperCollins Publishers markası olan Harper Perennial ile yapılan anlaşma sonucu basılmıştır.

Türkçe yayın hakları AnatoliaLit Ajans aracılığıyla © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0794-1 (Erich Fromm Kitaplığı)
978-605-02-0795-8
Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Işıtan Gündüz
Kapak tasarımı ve sayfa düzeni: Artemis İren

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık
Topkapı-İstanbul
Tel.: (0212) 674 93 54
Matbaa sertifika no: 45501

1. baskı: Say Yayınları, 2020
7. baskı: Say Yayınları, 2022

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari
www.instagram.com/sayyayincilik

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

Giriş (Peter D. Kramer) 7
Önsöz 15

I. BÖLÜM: Sevmek Bir Sanat mıdır? 19

II. BÖLÜM: Sevgi Kuramı 27
1. Sevgi, İnsanın Varoluş Sorununun Yanıtı 29
2. Anne Babayla Çocuk Arasındaki Sevgi 59
3. Sevginin Nesneleri 66
   Kardeşlik Sevgisi 67
   Anne Sevgisi 69
   Cinsel Sevgi 72
   Kendini Sevme 77
   Tanrı Sevgisi 83

III. BÖLÜM: Sevgi ve Çağdaş Batı Toplumunda Sevginin Yozlaştırılması 101

IV. BÖLÜM: Sevginin Uygulanması 125

Sonsöz: Görüşleri, Röportajları ve Daha Fazlası (Rainer Funk) 151
Yazar Hakkında 153
Kitap Hakkında 161
Ek Okuma 189

GİRİŞ

Biz elli yıldır *Sevme Sanatı* adındaki bu küçük kitabın içgörüsüne, tesellisine ve verdiği ilhama sahibiz. Ne muazzam bir süreç! Psikoloji bu süre içinde birçok kere değişime uğradı. Freud önce moda oldu ama sonra modası geçti. Psikoterapi çeşitleri filizlendi ve yok olup gittiler. İlaçlar duyguya dair anlayışımızı yeniden tanımladı ki onlar da bir parıldayıp bir söndüler. Fromm'un incecik kitabı bizimle birlikte olduğundan beri ağırbaşlı öğütlerde bulunuyor. Bir kitabın zamana direnebilmesini sağlayan şey nedir?

Burada takdir edilmesi gereken şey elbette kitabın konusu. Fromm bize açlığını çektiğimiz şeyin sevgi olduğunu söylüyor. Sevgi bizi tanımlar; o "insanın varoluş sorununun cevabıdır". Her yıl sevgi üzerine düzinelerce kitap yayımlanıyor fakat hiçbiri Fromm'unki gibi otuz dört dile çevrilmiyor.

Elbette kitabın başlığının da faydalı olduğuna şüphe yok. Başlık, ticari kültürün dillere pelesenk olmuş laflarından meydana gelmemiş. Başlık, tüm sadeliğiyle kitabın gelecekte bir klasik olacağı iddiasında bulunuyor. Fromm mesleğinin arkasına saklanmıyor, *Sevme Sanatı*'nda psikanalizi öne sürmüyor. O cesur. Okurlarını doğrudan karşılayacak.

Sonra bir de kitabın dili var. Başlığın vaadini dil yerine getiriyor. Fromm son derece net: "Sevgi bir sanat mıdır? İşte o zaman bilgi ve gayret gerektiriyor demektir." Sözcüklerden tasarrufta şiirsel bir üslupla karşılaşıyoruz: "Sevgi olmasaydı, insanlık bir gün bile var olamazdı." Fromm nadiren, mesela ticari kültürü sert bir şekilde eleştirirken metafora başvuruyor: "Tüm dünya, onun ağzına layık büyük bir nesnedir: Büyük bir şişe, büyük bir elma, büyük bir memedir. İnsan, emici olup çıkmıştır, ebediyen beklenti içinde ve ebediyen düş kırıklığı yaşayan..."

Bu gözlem, Fromm'un gelen her yeni nesle hitap edebilmesinin önemli bir sebebine işaret ediyor. O çok ileri görüşlüydü. O, yaşamlarımızın özündeki meydan okumayı belirlemişti. Eğer kültür narsisizmi ödüllendirirse, o zaman bizler nasıl kendimizi aşacağız? Eğer kültür yabancılaştırıcıysa, o zaman bizler özlemini çektiğimiz şeyleri, yani yakınlığı, tutkuyu, uyumu ve Fromm'un "sevgiyle yeniden bir olmak" dediği şeyi nasıl bulacağız?

Bu sorular zaman içinde daha da acil cevaplanması gereken sorular haline geldi. Ticari olan kişisel olanı alenen yozlaştırmaktadır. Başarılı insanlar kendilerine eş değil ganimet arıyorlar. Evliliklerin neredeyse yarısı –kısmen de olsa– sanki her insanın sabit bir değeri varmış; gençliğin, güzelliğin, zekânın, statünün ve (özellikle de) servetin hesaplanabilir bir tümlevi varmış gibi "daha iyisiyle takas etmenin" ayartması yüzünden boşanmayla sonuçlanıyor. Bu yeni düzenlemeler sık sık içi boş evliliklerle sonuçlanıyor. İşte Fromm hayatın bu durumunu anlamıştı.

Fromm eleştiriye çok genç bir yaşta başlamıştı. 1900 yılında Frankfurt'ta Yahudi bir ailede doğdu. Baba tarafından büyükbabası ve büyük büyükbabaları saygın hahamlardı. Bir şarap tüccarı olan Fromm'un babası kendi

kariyerinden utanıyordu. Çocukluk anılarını yâd eden Fromm şöyle diyordu: "Çocukken insanların hayatlarını para kazanmaya adamaları bana çok tuhaf gelirdi ve bir insan, benim yanımda kendisinin bir işadamı olduğunu itiraf etmek zorunda kaldığında çok utanırdım." Fromm on iki yaşındayken, babasının çalışanlarından biri sosyalizme ilgi duymaya başlamıştı. Fromm dini eğitiminde ilerici düşüncelere maruz bırakılmıştı; bir peygamberin kendisini ibadetler vasıtasıyla olduğu kadar, insanların gündelik ihtiyaçlarını karşılayan sözlerle de ifade etmesi gerektiği kavramı gibi. Ancak geleneksel cemaatin arasında kendini hiçbir zaman rahat hissedememişti. Yirmi üç yaşında, nasyonalizmin hümanizmle baştan sona çeliştiği temeline dayanarak siyonizme muhalif olduğunu beyan etti. Yirmi altı yaşında, gelenekten kopuşunu sembolize etmek için Pesah'ta ekmek yedi...

Bu arada Fromm Heidelberg Üniversitesi'nden doktorasını almıştı. Hukuk ve din eğitimi almış ama o zamanlarda sosyoloji için kullanılan terimle sosyal iktisat dalından mezun olmuştu. Ayrıca kendisinden on bir yaş büyük olan ve onu devrimsel psikanaliz alanıyla tanıştıran Frieda Reichmann'la tanışıp kısa süre sonra evlenmişti. Evlilikleri yalnızca birkaç yıl faal olsa da Fromm'un psikanalize ilgisi sürdü.

Fromm'un sosyoloji eğitimi Sigmund Freud'un kuramlarını dar ve mekanik olarak yargılamasına sebep oluyordu. Freud'un doğuştan gelen içgüdüler vasıtasıyla açıkladığı şeylerin çoğunu Fromm "ekonomik, siyasi ve kültürel güçlerden doğan şeyler" olarak görüyordu. Fromm'a göre bireyler baskılama yoluyla ehlileştirilen bir demet dürtüden ibaret değildi; insanlar daima sosyal bir yapı içinde hareket eden sosyal yaratıklar olmuştu: Fromm analitik

harekette kendisini Marksist ve sosyalistlerin yanında görüyordu. Marx'ın erken dönemini, yani daha insancıl bir ekonomik sistem vasıtasıyla işbölümü tarafından dayatılan kısıtlamaların tersine çevrilebileceğini uman ütopyacıyı tercih ediyordu. Fromm'un kendi resmi makaleleri de ceza adaleti, din ve ahlak üzerineydi. 1930'lar gibi çok erken bir dönemde Fromm'un çalışmalarına sevgi konusu da sızıvermişti. Ataerkil ve anaerkil toplumlar üzerine araştırmaları, onu bir çocuğa karşı duyulan anne sevgisi ile baba sevgisi arasındaki farklar üzerine düşünmeye sevk etmişti.

Fromm Nazizm'in gölgesinde, otoriter hükümetler ve onların sadist kişiler ortaya çıkarma eğilimi üzerine yazılar kaleme alıyordu. Avrupa'daki felaket potansiyelini Freud'dan çok evvel görmüştü. Fromm, feminist psikanalist Karen Horney'nin daveti üzerine 1933 yılında ABD'yi ziyaret etti ve sonra da bu ülkenin vatandaşı oldu. Asla eleştirmeyi bırakmasa da yeni vatanını kucakladı. 1940'lara gelindiğinde Fromm artık yazılarını İngilizce kaleme almaya başlamıştı.

Amerika'da Fromm'un klasik psikanaliz eleştirisi iyice keskinleşti. 1939 yılında şunları yazdı: "Freud insanı içgüdülerinin esiri olmuş ama toplum tarafından ehlileştirilmiş bir hayvan gibi görmektedir. O, sevgi, hassasiyet, neşe ve hatta cinsel haz gibi kendiliğindenlik kategorilerini, gerilimi serbest bırakmaktan biraz daha fazlası olarak görerek bunları noksan bırakmaktadır." Fromm'a göre, analistin işi karakteri, Marksistlerin kapitalizmin doğasında var olan kendine yabancılaşma gibi kültürel güçlere bir tepki olarak anlamayı da içerir. Psikanalizin uygulanması meselesine gelince, terapist Fromm, modern (ve hatta her tür) yaşamın sırtına yük olan tek başınalığın silik kalmaması, aksine yoğun bir şekilde mevcut olması gerektiğine inanıyordu.

Fromm 1941 yılında *Özgürlükten Kaçış*'ın yayımlanmasıyla ünlendi. Bu kitabında, insanların nasıl otoriter sistemlere katılmak, yıkıcılığa başvurmak veya (eşitlikçi bir ulusta) uyum sağlamak suretiyle bireyselliklerini kaybettiklerini anlamlandırmaya çalışıyordu. Bireysel psikolojinin pekâlâ sosyal psikolojinin alt kümesi olduğunu savundu. İnsanlar daima ilişkilerin içinde yaşarlar.

Fromm'un popüler olmasının sebebi tam olarak bir ideolojiler çağında bir ideolog olmamasından kaynaklanmıştır. Yahudilikten, Marksizmden, psikanalizden ve sonraları Taoculuktan ve Zen Budizm'den ihtiyacı olan her ne varsa ve hem de büyük bir hevesle alıyordu ama Fromm kesinlikle bir hümanistti. Bu görevi özenle yerine getiriyordu. Hayatı boyunca sabahlarını ona hiç para kazandırmayacak olan çalışmalara ve sessizce düşünmeye ayırdı. İleri yaşlarında, bunlara nükleer karşıtı ve savaş karşıtı hareketlerde liderlik rolleri üstlenerek siyasi eylem planları da ekledi.

Fromm insanları seven biriydi. Psikanaliz ve sosyal bilimler alanlarında, daha pek çok kişinin yanı sıra Sándor Ferenczi, Harry Stack Sullivan, David Riesman ve Herbert Marcuse gibi çok önemli kişilerle sıkı bağları vardı. Kadınlara dair zevkleri eklektikti. Frieda Fromm-Reichmann'dan ayrıldıktan sonra, Fromm'un Horney ile bir ilişkisi oldu. New York dans cemiyetinden hem Katherine Dunham hem de Martha Graham ile bağları vardı. 1944 yılında Henny Gurland ile evlendi ve 1952'de onu kaybedene kadar ona bağlı kaldı. İlişkisi olan kadınlar ondan çok daha yaşlı veya çok daha genç, gösterişsiz veya güzel, siyah veya beyaz, kafası çok çalışan veya fizikselliği ön planda kadınlar olabiliyordu. Ancak tek ortak noktaları, güç, zekâ ve ilgilendikleri şeye kendilerini yoğun bir şekilde vermeleriydi. Fakat Fromm'un hayatının en büyük aşkı

Annis Freeman'dı. Annis, uluslararası siyasete ilgi duyan, bir avukatın Amerikan güneylisi duluydu. Ellilerinin ortalarındaki Fromm ona kendi yazdığı notlarla, öpücüklerle ve bağlılık yeminleriyle kur yapmış ve yirmi sekiz yıl boyunca da bunu sürdürmüştü. İşte *Sevme Sanatı*'nın kişisel bağlamını oluşturan şey de bu bağlılığa dayalı ve tutkulu ilişkiydi.

Kitap Fromm'un tecrübelerinin tamamından yaralanmaktadır. Bizler tek oluşumuzla kaygıya sürüklenen sosyal yaratıklarız. Toplum bu kaygımızın üzerine eğilebilmemiz için aynılık üzerinden sahte ve kolay yollar sunuyor. Bizi aynı ürünleri tüketmeye, aynı işlerde çalışmaya, aynı hedefleri benimsemeye ve kendimizi uyum sağlamaya ve farklılığın önemsiz nüanslarıyla tanımlamaya davet ediyor. Ancak bizde birey olma cesareti yoksa sevgiye asla erişemeyiz, çünkü "sevgi, kişinin bütünlüğünü koruması koşuluyla birleşmedir". Sevgi, güvensizlik hissinden dolayı almak değildir; vermekle, neşenin, ilginin, anlayışın, şakalaşmanın ve üzüntünün, yani içimizde "canlı olan tüm şeylerin ifadesi ve dışavurumuyla" başlar.

Fromm'a göre sevgi, ticari bir fikre karşı başkaldırıdır. Fromm bilhassa parlak kâğıtlara basılmış ve mutlu bir evliliğin kurumsal bir orta kademe yönetim olarak gösterildiği dergileri hor görüyordu. "Hiç sekmeden işlev gösteren ekip, birbirine yabancı kalan iki kişinin iyi yağlanmış ilişkisidir," diyordu. "Tek başınalıktan kurtulmak için bir sığınak" olarak görülen sevgi bile başarısızlığa mahkûmdur. Sevmek daima, gözler apaçık halde insanlıkla ilintili olmaktır: "Eğer biri sevdiği insan için nesnelliğini bir kenara bırakmak istiyorsa ve ilişkisinin içinde, dünyanın geri kalanını saf dışı edebileceğini düşünüyorsa, her iki cephede de kaybettiğini kısa zaman içinde keşfedecektir."

Fakat Fromm bir eleştirmense, bunu yalnızca aynı zamanda Amerikalılara has diye de nitelendirilebilecek ilkeleri kurtarmak için yapmaktadır. Fromm sevgiyi özerkliğin bir boyutu olarak görür. "Komşunu kendini sevdiğin gibi sev," öğüdünü, "Kendime duyduğum sevgi başka herhangi bir varlığa duyduğum sevgiyle kopmaz şekilde bağlantılıdır," şeklinde algılar. Fromm'a göre bu paradoks, yani bireysellikle birleşmenin diyalektiği kaçınılmazdır.

Günümüzde kimi çift terapistleri bunun daha da ötesine geçerek özerkliğin fazlasıyla eril bir değer olduğunu söylüyorlar. Bir başkası olmadığında kişinin kendisini tamamlanmamış hissetmesi bir zayıflık emaresi değil, tamamen insana dair bir şeydir. Ancak görünüşe göre, Fromm bu bakış açısını da önceden sezmiştir. O, çiftin tekliğini bir ideal olarak görür, yani ona göre bu sadece ötekiyle bir olmaktan ibaret değildir. Fromm'a göre, kendi dar sınırlarının dışında kalan her şeyi hariç tutuyormuş gibi görünen erotik sevgide bile kişi, "öteki insanda tüm insanlığı, canlı olan her şeyi sevmektedir".

Fromm sonra bunun nasıl yapılacağını açıklar. Tıpkı dini inançlarda olduğu gibi sevgi de bir ibadettir. Onun öğelerini tanımlar: disiplin, odaklanma, sabır ve bu sanatta ustalaşma. Kim olmalıyız? Hangi tutumları benimsemeliyiz? Tıpkı özgürlük gibi sevgi de cesaret gerektirir. Sevgi kendi içimizde geliştirebileceğimiz bir yetenektir. Sonrasında, "kapitalist toplumun altında yatan ilkeyle ve sevgi ilkesiyle uyuşmasalar" bile, kendimize hareket edebileceğimiz bir alan bulabiliriz.

Bu çıkarımlar kulağa çok doğru geliyor. Fromm'un yarım yüzyıl önce uğraştığı, sosyalizmin, psikanalizin ve diğer pek çok şeyin içindeki itilafları aşıyorlar çünkü Fromm onları aşmıştı. *Sevme Sanatı* nasıl hayatta kalabildi? Çün-

kü Fromm'un tam hedefi vurduğunu biliyoruz; tembellik ederek kültürün baştan çıkartmalarına kapıldığımızda sevgiyi bulamayacağımızı tespit etmişti. Üstelik hoşgörü ve saldırganlık arasında gidip gelmek de işimize yaramayacaktır. Aldığımız sevgiyi değiştirmek için sevgiyi verme kapasitemizi de değiştirmemiz gerekecektir.

Ancak bu kitap tazeliğini aynı zamanda Fromm'un karakterinden dolayı da korumaktadır. Konu, başlık, ses, öngörü ve mesajın, biz okuyucuları umursayan bir adamdan gelen öğeler olduklarını görüyoruz. Erich Fromm asla pohpohlamaz. Zayıflıklarımızı ve burada risk altında olan şeyi bilir. Fakat hedeflerimizi de bilir ve sevginin yüzeysel bir versiyonunun değil de sevginin kendisinin önemli olduğunu onaylar. O kendinde değer verdiği özellikleri kullanarak, özellikle kendisinin nesnellik dediği berrak öngörüye başvurarak bu sorunla birlikte yaşadı. Sonuç olarak, biz elli yıl sonra bile *Sevme Sanatı*'nı yüceltiyorsak, bunun sebebi onu okuduğumuzda orada olağanüstü bir insanın varlığını hissediyor olmamızdır. Fromm'un öne çıkan özellikleri zekânın ve hatta bilgeliğin bile ötesine geçmektedir. Kitap bize her açıdan Fromm'un en yüksek değerler olarak sunduğu, öz farkındalık içinde alçakgönüllülük ve cesaret gibi özelliklere dair kanıtlar sunmaktadır. İşte onun savının kanıtı budur: Böyle bir insanın bize hitap etmesi kendimizi bize meydan okunuyormuş gibi hissetmemize, güçlenmiş hissetmemize ve sevildiğimizi hissetmemize sebep olmaktadır.

Peter D. Kramer,
2006

ÖNSÖZ

Bu kitabı okuyarak sevme sanatına ilişkin bazı bilgiler edinmek isteyenler düş kırıklığına uğrayacaktır. Tam tersine bu kitap, belli bir olgunluk düzeyine erişmeden kişiye sevgiye ulaşamayacağını göstermeyi amaçlamaktadır. Burada yapılmak istenen, okura sevgiye erişmek için harcadığı tüm çabaların, kendi kişiliğini bütünüyle yaratıcı yönde geliştirmedikçe başarısız kalacağını göstermek; komşusunu sevme yeteneği, alçakgönüllülük, cesaret, inanç ve disiplin kazanmadan sevgiden yana kişisel doygunluğa erişemeyeceğini kanıtlamaktır. Bu niteliklere az rastlanan bir uygarlıkta, sevme yeteneğine erişmek de güç rastlanan bir başarı olarak kalmaktadır. Ya da herkes, kendi kendine gerçekten sevgiyle dolu kaç kişi tanımış olduğunu sorabilir, işin güçlüğü, sevmeyi başarma koşullarına erişmek için önümüzde duran zorlukları öğrenmekten kaçınmamıza neden olmamalıdır.

Gereksiz karışıklıklardan sakınmak için, sorunu elimden geldiğince teknik olmayan bir dille anlatmaya çaba harcadım. Yine aynı nedenle, sevgi üzerine yazılmış olanlardan çok az kaynak verdim.

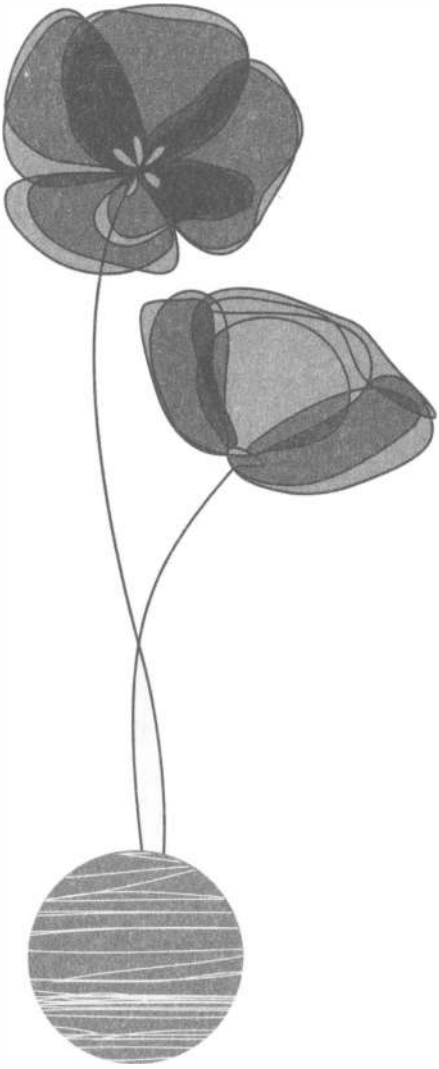
Tümüyle başarılı çözüm bulamadığım bir diğer sorunsa, daha önceki kitaplarımda öne sürdüğüm savları tekrarla-

maktan kendimi alamamam oldu. Okur, yabancı olmadığı *Özgürlükten Kaçış*, *Kendini Savunan İnsan* ve *Sağlıklı Toplum* kitaplarında öne sürülen birçok düşünceyi bu kitapta da bulacaktır. Bununla birlikte, *Sevme Sanatı* tümüyle bir tekrar değildir. Daha öncekilerin yanında birçok yeni düşünce öne sürülmekte, hatta kitap tek bir konunun, sevme sanatının ekseninde toplandığı için doğal olarak eski düşünceler bazı durumlarda yeni açılımlar kazanmaktadır.

E. Fromm

Hiçbir şey bilmeyen, hiçbir şeyi sevemez. Hiçbir şey yapamayan, hiçbir şey anlatamaz. Hiçbir şey anlamayan, değersizdir. Oysa anlayan kişi aynı zamanda sever, farkına varır, görür. ... Bir şeyin aslında ne kadar bilgi varsa, sevgi de o kadar büyük olur. ... Tüm yemişlerin böğürtlenlerle aynı zamanda olgunlaştığını düşleyen kişi, üzümlere ilişkin bir şey bilmiyor demektir.

PARACELSUS

I. BÖLÜM

SEVMEK BİR SANAT MIDIR?

Sevmek bir sanat mıdır? Öyleyse eğer, bilgi ve çabaya gereksinimi vardır. Yoksa sevgi, kaderin bir lütfuyla şanslı olanlarımızın "kapıldığı" tatlı bir duygu mudur? Şüphesiz büyük çoğunluk ikinci önermeye inanmaktadır. Oysa bu kitap, birinci önerme temeline oturtulmuştur.

Bu, insanlar sevginin önemsiz olduğunu düşündüğü için böyle değildir. İnsanlar sevgiye açlar; mutlu ya da mutsuz biten sayısız aşk hikâyesi izlerler, yüzlerce saçma aşk şarkısı dinlerler. Buna rağmen, pek azı sevgiye ilişkin bir şeyler öğrenmenin gerekli olduğunu düşünür.

Bu özel tutum, kişiyi ya tek başına ya da toplu olarak böyle düşünmeye yönelten birçok önyargıya dayanır. Birçok kişi sevme sorununu ilkel bir biçimde ele almakta, kendi *sevebilme* gücünden, sevme ediminden çok *sevilme* olarak görmektedir. Onlar için sorun nasıl sevilebilecekleri, nasıl sevilir olabilecekleridir. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için çeşitli yollara başvururlar. Özellikle erkeklerin başvurduğu bu yollardan biri güçlü olmak; toplumsal konumlarının elverdiği oranda güçlü ve paralı olmaktır. Kadınla-

“İnsanlar sevgiye açlar; mutlu ya da mutsuz biten sayısız aşk hikâyesi izlerler, yüzlerce saçma aşk şarkısı dinlerler. Buna rağmen, pek azı sevgiye ilişkin bir şeyler öğrenmenin gerekli olduğunu düşünür.”

rın özellikle başvurdukları bir yol ise endamına, giyimine özen göstererek çekici olmaktır. Kibar olmak, ilgi çekici konuşmalar yapmak, yardımsever ve alçakgönüllü görünüp kimseyi incitmemek, kendilerini çekici kılmak için kadın ve erkeklerin birlikte başvurdukları diğer yollardır. Sevilir olmak için yapılanların çoğu, başarılı olmak "dost kazanmak ve başkalarını etkilemek" için yapılanlarla örtüşmektedir. Nitekim bizim uygarlığımızda birçok kişi için sevilir olmak, hem cinsel cazibeye hem de üne sahip olmak esasına dayanır.

Sevgi konusunda öğrenilecek bir şeyin bulunmadığına ilişkin düşünceyi doğuran ikinci önyargının ardında yatan tavır, sevgi sorununun bir *yetenek* sorunu değil, bir *nesne* sorunu olduğunu sanmaktan kaynaklanır. İnsanlar sevmenin kolay olduğunu, fakat sevecek –ya da sevilecek– doğru nesneyi bulmanın güç olduğunu düşünür. Bu toplumun kökleri, çağdaş toplumun gelişim tarihine kadar birçok nedene uzanır. Bunlardan bir tanesi "sevgi nesnesi"nin seçiminde yirminci yüzyılda yer alan büyük değişikliktir. Gelenekçi toplumların birçoğunda olduğu gibi, Victoria çağında da sevgi, kişinin yaşamı içinde birdenbire ortaya çıkıveren ve evlilikle biten bir şey değildi. Tam tersine sevginin, toplumsal düşünce temeline uygun bir biçimde –ailenin karşılıklı ilişkileriyle, çöpçatanlar aracılığıyla ya da aracı olmaksızın– yapılan evlilikten sonra doğup gelişeceğine inanılır. Batı dünyasına romantik aşk kavramı son birkaç kuşakta egemen oldu. Birleşik Devletler'de geleneksel yapının etkinliği tümüyle silinmemesine karşın, büyük çoğunluk kişisel yaşamı içinde o kendiliğinden oluşuverip evlilikle bitecek olan romantik aşkı aramaktadır. Sevgide oluşan bu yeni özgürlük kavramı, *nesnenin* önemini *işlevin* öneminin aleyhine oldukça artırmış olsa gerek.

Çağdaş uygarlığın bu nedene sıkıca bağlı bir başka önemli özelliği daha vardır. Tüm uygarlığımız, karşılıklı kâr sağlayan bir alışveriş düşüncesi, satın alma açlığı üzerinde yükseliyor. Çağdaş insanın mutluluğunun temelini mağaza vitrinlerine bakmak, dilediği bir şeyi peşin ya da taksitle almak oluşturuyor. Kadın ya da erkek olsun, insanlara aynı gözle bakıyor. Erkek için çekici bir kız –ve kız için çekici bir erkek– peşinde olduğu bir ganimettir. "Çekicilik" kişilik pazarında genellikle aranan ve peşinde koşulan bir süslü nitelikler paketi anlamına gelir. Kişiyi çekici yapan şey, fiziksel olduğu kadar düşünsel olarak da günün modasına bağlıdır. 1920'lerde sigara ve içki içen, külhani ama seksi kızlar çekiciydi. Bugünün modasıysa, kızların daha evcimen ve nazlı olmalarını gerektiriyor. On dokuzuncu yüzyıl sonlarıyla bu yüzyılın başlarında, erkeğin çekici bir "paket" haline gelebilmesi için saldırgan ve hırslı olması gerekiyordu. Bugün ise hoşgörülü ve sosyal olması isteniyor. Her ne olursa olsun, âşık olma duygusu kişinin kendi olanaklarını değiştokuşa sokabileceği bir düzeye ulaşması gibi sadece insan metasına bağlı olarak gelişti. Pazarlığa oturduğunda, nesne toplumsal değer olarak çekici olmalı, ayrıca benim görünen ve saklı kalmış değerlerimi ve potansiyelimi göz önünde tutabilmelidir. İki insan, ancak kendi değişim değerlerinin sınırlarını da hesaba katarak, piyasadaki en kullanışlı nesneyi bulduklarını hissettikleri an birbirlerine âşık olurlar. Sık sık sanki gerçek bir mülk alıyormuşçasına, geliştirilebilecek gizli potansiyeller de bu pazarlıkta rol oynar. Tüm yönelimlerin merkezini pazarın oluşturduğu, maddi başarıların en önemli değer olduğu bir uygarlıkta, insanlar arası sevgi ilişkilerinin de meta ve emek pazarını yöneten aynı değişim yolunu izlemesine çok da şaşmamalı.

Sevgi konusunda öğrenilecek bir şeyin bulunmadığı düşüncesini yönlendiren üçüncü hata, baştaki sevdalanma ediniminin sürekli *âşık olma* ya da daha doğru bir deyişle *aşk içre olma* durumuyla karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Tıpkı şimdi bizler gibi birbirine yabancı olan iki insan, aralarındaki duvarı birden yıkar, kendilerini birbirlerine çok yakın duyar, tek bir kişi gibi hissederlerse o an yaşamın en heyecanlı, en baş döndürücü anıdır. Bu an, sevgisiz, kopuk, soyutlanmış bir kişi için çok daha harikulade, çok daha mucizevidir. Bu ani yakınlaşmanın mucizesi, cinsel çekicilik ve birleşmeyle başlar ya da birlikte oluşursa gerçekleşmesi çok daha kolaylaşır. Ne var ki bu tür sevgiler doğaları gereği bitimsiz değildir. İki insan birbirlerini daha iyi tanıdıkça yakınlaşmalarındaki o mucizevi nitelik, düş kırıklıkları, çelişkiler, bıkkınlıklarla ilk heyecanlarından arta kalan ne varsa tümünü silip süpürürken kendisi de yavaş yavaş yiter. Başlangıçta bunun farkına varmazlar. Aslında birbirleri için o yanıp tutuşmalar, deli divane olmalar, daha önceki yalnızlıklarının derecesini gösteren bir kanıtken, sevgilerinin şiddetinin ölçüsüymüş gibi kabul ederler.

Tersini kanıtlayan karşı konulmaz örnekler olmasına karşın, sevmekten daha kolay hiçbir şeyin olmayacağına ilişkin tutum yaygın olmayı sürdürmektedir. Aşk gibi sonsuz umutlar ve beklentilerle başlayan ve hiç şaşmadan yıkılan bir başka faaliyet ya da yatırım bulmak çok güçtür. Eğer bu bir başka edim için söz konusu olsaydı, insanlar ya ondan tümüyle vazgeçerler ya da başarısızlığın nedenlerini bulmaya ve daha iyisini nasıl başarabileceklerini öğrenmeye çalışırlardı. Sevgiden vazgeçmek olanaksız olduğuna göre, sevgi konusundaki başarısızlıkların üstesinden gelebilmenin bir tek uygun yolu olarak, geriye bu başarısızlık-

ların nedenlerini gözden geçirip sevginin anlamını incelemeyi geliştirmek kalıyor.

> Başarı, itibar, para, güç, hemen hemen tüm enerjimizi bunları nasıl elde edeceğimizi öğrenmeye harcarız. Sevmeyi öğrenmeye ise verecek hiçbir şeyimiz kalmaz.

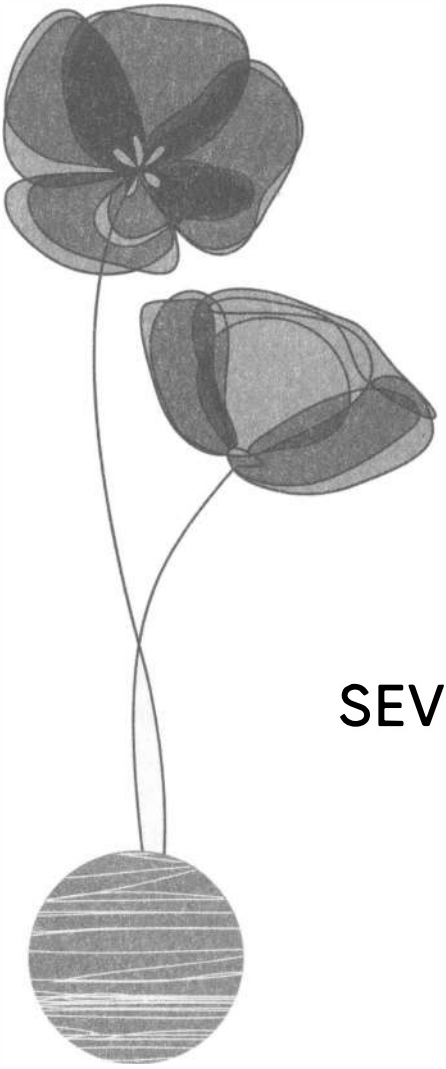
Atılacak ilk adım sevginin de yaşamak gibi bir *sanat* olduğunun farkına varmaktır. Eğer nasıl sevmemiz gerektiğini öğreneceksek, müzik, resim, marangozluk, doktorluk ya da mühendislik sanatlarını, mesleklerini öğrenmek için ne yapıyorsak onun aynısını yapmamız gerekecektir.

Herhangi bir sanatı öğrenmek için atılacak adımlar nelerdir?

Bir sanatı öğrenme süreci iki bölüme ayrılabilir. İlk adım kuramda ustalaşmak, ikinci adım pratikte ustalaşmaktır. Eğer doktorluk sanatında ustalaşmak istiyorsam, öncelikle çeşitli mikroplar ve insan vücudu hakkında bilgi edinmem gerekir. Tüm bu kuramsal bilgileri edinmem elbette doktorluk sanatında ustalaştığım anlamına gelmez. Bu sanatta ustalığa, ancak kuramsal bilgimin sonuçlarıyla pratik bilgimin sonuçlarını karıştırıp bir bütün haline getirebileceğim bir yığın pratikten geçtikten sonra ulaşabilirim. İzlediğim bu yol, tüm sanatlarda ustalaşmanın özüdür. Fakat kuramsal ve pratik bilgilenmenin yanında herhangi bir sanatta ustalaşmak için gerekli olan üçüncü bir unsur daha vardır. Bu, kişinin o sanatta ustalaşmayı en önemli işi olarak kabul etmesi, dünyada ondan daha çok önemsediği hiçbir şeyin bulunmamasıdır. Müzik için, doktorluk için, marangozluk için –ve sevgi için– bu bir gerçekliktir. Muhtemelen bizim uygarlığımızdaki insan-

ların, bu kadar açık başarısızlığa uğramalarına karşın, bu sanatı öğrenmeyi niçin böylesine nadir denedikleri sorusunun yanıtı da burada yatmaktadır. Başarı, itibar, para, güç, hemen hemen tüm enerjimizi bunları nasıl elde edeceğimizi öğrenmeye harcarız. Sevmeyi öğrenmeye ise verecek hiçbir şeyimiz kalmaz.

Acaba, sadece kişiye para ve saygınlık kazandıran bu şeyler mi öğrenilmeye değer olarak görülmekte, çağdaş anlamda kâr getirmeyen, "sadece" ruhun kazancı olan sevgi ise pek enerji harcamaya hakkımızın bulunmadığı bir lüks olarak mı kabul edilmektedir? Böyle de olsa, sevme sanatını önümüzdeki tartışmalarda şu bölümlerde ele alacağım: Önce kitabın büyük bir kısmını kaplayacak olan sevgi kuramını tartışacağız. Ardından sevginin pratiğini inceleyeceğim; bu konuda da diğer alanlarda olduğu gibi pratiğe yönelik söyleyecek pek az şey bulunacak.

II. BÖLÜM

SEVGİ KURAMI

1. Sevgi, İnsanın Varoluş Sorununun Yanıtı

Sevgiye ilişkin tüm kuramlar, insan kuramıyla, insanlığın varoluş kuramıyla başlamak zorundadır. Hayvanlarda sevgiyi ya da sevginin benzerini, içgüdüsel yapılarının parçaları olan ilişkiler halinde buluruz. İnsanda ise bu içgüdüsel yapının sadece kalıntılarını görmekteyiz. İnsanın varoluşunun temelindeki gerçek, hayvanlar âleminden, içgüdüsel adaptasyondan çıkarak –hiçbir zaman terk etmediği, bir parçası olduğu– doğaya egemen oluşundadır. O doğanın bir parçasıdır ama kopmuştur ondan, geri dönmesi olanaksızdır artık. Bir kez kovulmuştur cennetten ki doğayla bütünleşmesinin ilk ifadesidir bu. Dönmeye yeltenirse eğer, melekler ateş saçan kılıçlarıyla yolunu kesecektir. İnsan ancak aklını kullanarak, bir daha elde edememek üzere yitirdiği insanlık öncesi uyumun yerine yeni, insanca bir uyum koyarak ilerleyebilir.

İster birey ister tüm insan soyu olsun; doğumuyla, kesin olan, içgüdüler kadar kesin olan bir ortamdan belirsiz, kararsız ve açık bir ortama fırlatılıverir. Sadece geçmişe ilişkin kesinlik vardır. Geleceğe ilişkin çok uzaklardaki ölümden başka kesin olan bir şey yoktur.

İnsan zekâyla ödüllendirilmiştir. O, *kendi kendini bilen bir yaşamdır*; kendisinin, diğer insanların, geçmişinin ve gelecekte onu bekleyen olasılıkların farkındadır. Kendi kendinin ayrı bir varlık olarak bilincinde olması, yaşam süresinin kısalığını, kendi kararıyla doğmayıp belki sevdiklerinden önce, belki de onlardan sonra, ama kendi is-

teği dışında öleceğini bilmesi, yalnızlığının ve ayrı olmasının farkındalığıyla doğal ve toplumsal güçler karşısında çaresiz kalışı, insanın ayrı ve kopuk yaşamını çekilmez bir hapishaneye çevirmektedir. Eğer insan, bu hapishaneden kurtulup dışarıya çıkamaz, kendisini dış dünyayla, bir başka insanla ya da düşünceyle bütünleştiremezse çıldırır.

Ayrı olma duygusu huzursuzluğu doğurur; daha gerçeği, bu tüm huzursuzlukların kaynağıdır. Ayrı olmam demek, insanca güçlerimi kullanma olanağımdan yoksun bırakılmam demektir. Ayrı olmam demek, çaresiz olmam, dünyayı (eşyaları ve insanları) etkin bir şekilde kavrayamamam, dünya üzerime üzerime geldiğinde direnecek gücü bulamamam demektir. Böyle ayrı olmak, şiddetli huzursuzluk kaynağıdır. Bunun yanında utanç ve suçluluk duygusu da yaratır. Ayrı olmaktaki bu utanç ve suçluluk İncil'de Âdem ile Havva öyküsünde anlatılır. Âdem ile Havva "...iyilik ve kötülük bilgisi ağacının meyvesini yedikten, Tanrı'ya başkaldırdıktan (başkaldırma özgürlüğü var olana dek iyi ve kötü yoktu), doğadaki ilk hayvansal ahenkten kurtularak insanlaştıktan, bir başka deyişle insan olarak doğduktan sonra "çıplak olduklarını gördüler" ve utandılar. Bu kadar eski ve ilkel bir efsanenin, on dokuzuncu yüzyılın aşırı bağnaz ahlakını görüntülediğini ve hikâyenin bize belirtmek istediği can alıcı noktanın, cinsel organlarının görünmesinden duyulan utanç olduğunu mu kabul edeceğiz? Bu biraz zor! Hikâyeyi böyle, Victoria devrinin kafasıyla yorumlarsak şu temel noktaları gözden kaçırırız: Kadın ve erkek kendilerinin ve birbirlerinin farkına vardıktan sonra, ayrı oluşlarını ve farklılıklarını göz önüne alarak farklı cinsiyetten olduklarının bilincine vardılar. Fakat birbirlerinden ayrı olduklarını anladıkları zaman henüz birbirlerine yabancıydılar. Çünkü henüz birbirlerini sevmeyi öğrenmemişlerdi. (Âdem'in, Havva'yı savunacağı yerde, suçu ona atarak kendini savunması bunu açıkça

göstermektedir.) *Sevgiyle bütünleşmeden, insanın ayrılığını fark etmesi utancın kaynağıdır. Bu, aynı zamanda suçluluğun ve huzursuzluğun da kaynağıdır.*

Dışta kalmanın üstesinden gelerek yalnızlığının hapishanesinden kurtulması insanın en büyük ihtiyacıdır. Bu eğilimi aşmadaki kesin başarısızlık, delilik demektir. Zira tümden soyutlanma paniğinin üstesinden ancak dış dünyadan böylesi bir el etek çekmekle gelinebilir. Bu durumda, dışta kalma duygusu yok olur. Çünkü kişinin ayrı olduğu dış dünya yok olmuştur.

Her çağ ve her uygarlıkta, insan tek ve aynı sorunun çözümü ile karşılaşmıştır: Ayrı olmanın üstesinden nasıl gelip birliği nasıl başarabileceği, kişinin bireysel yaşamını nasıl aşıp bütünlüğe nasıl ulaşacağı... Sorun mağarada yaşayan ilkel insan, sürülerini güden göçebe, Mısırlı köylü, Fenikeli tacir, Romalı asker, ortaçağın din adamı, Japon soylu, çağdaş memur ya da fabrika işçisi için hep aynıdır. Sorun aynıdır çünkü aynı yerden kaynaklanmaktadır: insanın durumu, insanın varoluş koşulları. Getirilen çözümler çeşitlidir. Sorun hayvanlara tapınılarak, insan kurban ederek ya da askeri fetihlerle, lükse gömülerek, Tanrı yolunda dünyadan el ayak çekerek, bir işte çılgınca çalışarak, sanatsal yaratıcılık, Tanrı aşkı ve insanları sevmekle çözümlenmek istenebilir. İnsanlık tarihinde yazılı birçok çözüm varsa da bunlar yine de sayılamayacak kadar çok değildir. Tersine, işin özünden çok işin dışsal sorunlarıyla ilgilenen pek çok ayrıntıyı bir yana atacak olursak, insanlığın yaşadığı çeşitli uygarlıklarda bulunan çözümlerin belli sayıda olduğunu görürüz. Felsefe ve din tarihi bu çözümlerin de tarihidir. Bunların çeşitli bölümlerin ve sayılarının da sınırını göstermektedir.

Çözümler bir ölçüye kadar, bireyin ulaştığı kişilik düzeyine dayanmaktadır. Bebekte "BEN"lik henüz çok az gelişmiştir. O, hâlâ kendisini annesiyle bütün hisseder.

Anne var olduğu sürece ayrı olma duygusuna kapılmaz. Bebeğin yalnızlık duygusu, annesinin göğüsleri, teni gibi annenin nesnel varlığı ile giderilir. Çocuğun yalnızlık ve etkinlik duyguları biraz gelişince, annenin fiziki varlığı artık yetersiz kalır ve böylece yalnızlığı başka yollarla alt etme gereksinimi doğar.

Benzer biçimde, insan soyu da bebekliğinde kendini doğa ile bir bütün olarak hissediyordu. Toprak, hayvanlar, bitkiler insanın dünyası idi henüz. Kendisini hayvanlarla bir tutuyor ve bunu hayvan maskeleri takarak, hayvanlara ya da hayvan totemlerine taparak belirtiyordu. İnsan soyu, bu ilkel bağlardan kurtuldukça kendini doğal dünyadan da ayırdı ve yalnızlıktan kurtulmanın yeni yollarını arama gereksinimi içinde büyümeye başladı.

Bu eğilimin üstesinden gelmenin yollarından biri, herhangi bir dinsel ayinle kendinden geçiş anıdır. Bazen bunlar, uyuşturucular yardımıyla kendi kendini etkileyerek kendinden geçiş (trans) biçimi olabilir. Birçok ilkel kabile ayini, bu tür çözümün canlı örneklerini oluşturur. Bu sürekliliği olmayan kendinden geçiş anında dış dünya ve ondan doğan ayrı olma duygusu yiter. Bu törenler topluca yapıldığından, çözümü daha etkili kılan kitle içinde kendini yitirme de buna eklenir. Bu dinsel çözüm yoluna sıkıca bağlı, çokluk onunla iç içe olan bir başka çözüm yolu da cinsel birleşmedir. Cinsel boşalım, kişide kendinden geçişe ya da belli uyuşturucuların yarattığı etkilere benzer durum yaratır. Dinsel ayinlerle kendinden geçişler sonrasında kişi bir süre ayrı olmaktan pek şikâyet etmeden yaşayabilir. Ardından huzursuzluğun verdiği gerginlik yavaş yavaş artar ve yinelenen törenle bir kez daha ortadan kaldırılır.

Bu kendinden geçme anları, kabilede topluca yapıldığı sürece bir huzursuzluk ya da suç yaratmaz. Bu biçimde davranmak doğru, hatta erdemlidir. Zira bu, rahip ve büyücülerin onaylayıp istedikleri, herkes tarafından paylaşı-

lan bir şeydir. Bu nedenle suçluluk ya da utanç duymanın bir anlamı yoktur. Aynı çözümü, bu tür toplu yapılan törenleri geçmişte bırakan bir uygarlığın bireyinin seçmesi, oldukça farklı sonuçlar doğurur. Böylesi dinsel ayinlerin yapılmadığı uygarlıklarda, bireyin seçtiği çözümler alkolizm ve uyuşturucu madde alışkanlığıdır. Toplumsal olarak örnek alınan çözüme katılanlara ters düşen bu kişiler, suçluluk ve pişmanlık duygusuyla kıvranırlar. Alkole ya da uyuşturucu maddeye sığınarak tek başınalıklarından kaçmayı deneyenler, ayıldıktan sonra daha büyük bir ayrı olma duygusuna kapılırlar. Ve sonuçta aynı şeylere daha sık ve daha yoğun bir şekilde başvurmaya itilirler. Bundan pek az değişik olanı, cinsel birleşmeyle kendinden geçme çözümüne başvurmaktır. Bir ölçüye kadar bu, ayrı olmanın üstesinden gelmenin en doğal ve en normal biçimidir. Soyutlanma sorununa yarı yarıya çözüm getirir. Fakat tek başınalık duygusundan bir başka yolla kurtulamayan birçok kişide cinsel boşalım peşinde koşuş, alkolizmden ya da uyuşturucu alışkanlığından pek farklı olmayan bir sonuç doğurur. Cinsel boşalım peşinde koşma, tek başınalığın verdiği huzursuzluktan kurtulmak için umutsuz bir uğraş içinde sevgi bulunmayan bir cinsel birleşme iki insan arasındaki uçurumu kısa bir süre için kapatsa bile tümüyle yok edemez.

Bu kendinden geçerek (*orgiastic*) bir oluşların tümü üç özelliğe sahiptir: Sert, hatta vahşidirler; insanın tüm kişiliğinde, hem kafasında hem vücudunda yer alırlar; geçici ve periyodiktirler. Geçmişte ve günümüzde insanın sık sık başvurduğu çözüm, bu birleşme biçimlerinden çok farklı ve onunla taban tabana zıttır; birleşme, topluluğun inançlarıyla, eylemleriyle, gelenekleriyle ona uygunluk temeline dayanır. Burada da dikkate değer bir gelişme görmekteyiz.

Aynı toprağı paylaşıp ayrı kanı taşıyan ilkel bir toplumda topluluk küçüktü. Gelişen uygarlıkla birlikte, toplu-

> Birçok kişi, topluma ayak uydurma gereksiniminin farkına bile varmaz. Bunlar, kendi özgür düşüncelerini ve eğilimlerini gerçekleştirdikleri, bireyci oldukları ve düşüncelerine kendi başlarına düşünerek ulaştıkları düşüyle yaşarlar.

luk da büyüdü. Bir şehir devletinin yurttaşı, bir büyük devletin vatandaşı, bir kilisenin mensubu olundu. Yoksul bir Romalı bile *civis romanus sum* diyebildiği için gurur duyuyordu, Roma ve imparatorluk onun ailesi, yuvası, dünyasıydı. Çağdaş Batı toplumunda da topluluk ile bütünleşme ayrı olmanın üstesinden gelmenin en yaygın yoludur. Amacın sürüye katılmak olduğu, bireyin kişi olarak büyük ölçüde yittiği bir oluştur bu. Eğer ben de herkese benzer, beni farklı kılacak olan bir düşüncem ya da duygum olmaz, topluluğun fikirlerine, geleneğine uygunluk gösterirsem korunur, ürküntü saçan yalnızlıktan kurtulurum. Diktatörlüklerde bu uygunluk, korku ve dehşete başvurularak, demokratik ülkelerde ise propaganda ve önerilerle sağlanır; iki sistem arasında bir tek büyük ayrılık vardır. Demokrasilerde toplum dışı kalmak mümkündür. Gerçek yaşamda da rastlanmayan bir durum değildir bu. Baskıcı sistemlerde ise ancak birkaç olağanüstü kahraman ve fedai itaat etmeyi reddedebilir. Bu farklılığa rağmen, demokratik toplumlarda çok daha büyük ölçüde topluma uygunluk görülür. Neden, birleşme sorununa her halükârda bir çözüm bulunmasının zorunluluğunda yatmaktadır. Eğer başka daha iyi bir yol bulunmazsa, sürüsel birliğe uygunluk diğerlerine ağır basar. Eğer kişi toplumdan ayrı olmama gereksiniminin yakıcılığını kavrarsa, işte o zaman farklı olmanın, sürüden birkaç adımcık uzaklar-

da olmanın korkusunu anlar. Bazen bu toplum dışı kalma korkusu, topluma ayak uyduramayan kişinin kafasında, onu korkutan günlük tehlikeler biçimini alır. Aslında insanların, en azından Batı demokrasilerinde topluma uyum gösterme istekleri, zorlama oranlarından çok yüksektir.

Birçok kişi, topluma ayak uydurma gereksiniminin farkına bile varmaz. Bunlar, kendi özgür düşüncelerini ve eğilimlerini gerçekleştirdikleri, bireyci oldukları ve düşüncelerine kendi başlarına düşünerek ulaştıkları –ve çoğunluğun düşünceleriyle kendi düşüncelerinin aynı olmasının tamamen bir rastlantı olduğu– düşüyle yaşarlar. Herkesle fikir birliği içinde olması "kendi" düşüncesinin doğruluğunu kanıtlamasına yardım eder. Gene de içlerinde hâlâ az da olsa farklı olma gereksinimi duyarlar. Bu isteği, yarattıkları ufak tefek farklılıklarla açığa çıkarırlar. Çanta ya da kazağa taktıkları isimlerinin baş harfleri, banka veznesindeki isim plaketleri, Cumhuriyetçilere karşı çıkarken Demokratları tutma, Shriner'lar yerine Elk'lere yandaş olma, kişisel farklılıklarının göstergeleri haline gelir. Reklamlardaki "bu farklıdır" sloganı gerçekte tükenmiş olan bu acıklı farklı olma isteğinin göstergesidir.

Farklılıkların giderilmesi doğrultusunda giderek artan eğilim, ileri sanayi ülkelerinde gelişmekte olan eşitlik kavramı ve deneyimiyle yakından ilgilidir. Dinsel açıdan eşitlik, Tanrı'nın evlatları olduğumuz, aynı ilahi insan özünü taşıdığımız, hepimizin bir olduğu anlamına gelmektedir. Bu aynı zamanda insanlar arasındaki büyük farklılıkların saygıyla karşılanması gerektiği çünkü her birimizin başlı başına bir evren, tek başına bir varlık olduğu anlamını da taşır. Talmud'daki şu cümle, bireyin benzersiz olduğu kanısına örnektir: "Kim bir yaşam kurtarırsa tüm dünyayı kurtarmış olur, kim bir yaşamı yok ederse dünyayı yok etmiş olur." Bireyciliğin gelişmesinde gerekli bir koşul olan eşitlik, Batı aydınlanma felsefesinin de kavramlarından

biriydi. Kant'ta net bir şekilde belirtildiği gibi eşitlik, hiç kimsenin bir başkasının amacına araç olmaması anlamını taşır. Bu, tüm insanların birbirleri için araç değil amaç, sadece amaç oldukları zaman herkesin eşit olacağı anlamına gelir. Aydınlanmacıların düşüncelerini izleyen, çeşitli okullardan sosyalist düşünürler eşitliği, sömürünün kaldırılması, ister "insanca" ister zalimce olsun insanın insanı kullanmaması olarak tanımlıyorlardı.

Kapitalist toplumda eşitliğin anlamı değiştirilmiştir. Eşitlikle kastedilen, bireyselliğini yitirmiş insanların, otomatların eşitliğidir. Bugün eşitlik "birlik"ten çok "aynılık" anlamına gelmektedir. Bu soyutlamaların aynılığı, aynı işte çalışan, aynı biçimde eğlenip aynı gazeteyi okuyan, düşünceleri, duyguları aynı olan insanların aynılığıdır. Buna göre, kadın eşitliğinde olduğu gibi genellikle ilerlememizin işareti olarak övülen bazı başarılara kuşkuyla bakmak gerekiyor. Kadın eşitliğine karşı söz etmediğimi belirtmem gereksiz. Fakat bu eğilimin, eşitlik yolunda olumlu yanları kişiyi yanıltmamalı. Bu farklılıkları ortadan kaldırmaya yönelen eğilimin bir parçasıdır. Eşitliğin değeri şu noktaya kadar düşünülmüştür: Kadınlar eşittir çünkü onlar artık erkeklerden farklı değildir. Aydınlanma felsefesinin önermesi olan *l'ama n'a pas de sexe* (ruhun cinselliği yoktur) genel bir alışkanlık haline gelmiştir. Yitmekte olan cinsel kutuplaşmayla birlikte bu kutuplaşma temeline oturan cinsel aşk da yitiyor. Karşıt kutupların eşitliği yerine,

"Eşitlik, hiç kimsenin bir başkasının amacına araç olmaması anlamını taşır. Bu, tüm insanların birbirleri için araç değil amaç, sadece amaç oldukları zaman herkesin eşit olacağı anlamına gelir."

erkek kadın *aynılaşıyor*. Çağdaş toplum, bireysel olmayan eşitlik fikrini öğütleyip yayıyor. Çünkü sürtüşüp pürüz çıkarmadan kalabalık topluluk içinde çalışabilecek, birbirinin eşi, çekirdek insanlara gereksinim duyuyor toplum. Bu insanların hepsi verilen emirlere uymaktadırlar, ama yine de kendi isteklerini yaptıklarına inandırılmışlardır. Nasıl ki çağdaş yoğun üretimde malların standartlaştırılması bir gereklilikse, sosyal süreçte de insanların standartlaştırılması öyle bir gerekliliktir. Ve bu işe "eşitlik" denmektedir.

Toplulukla öyle birden, şiddetli bir uyum sağlanamaz. Bu yavaş, rutin bir zorlamayla gerçekleşir ve bu yüzden ayrı düşme kaygısı yatıştırılamaz. Alkolizm, uyuşturucu madde alışkanlığı, zora dayalı cinsellik ve intihar olaylarının çokluğu, çağdaş Batı toplumundaki sürüye uyumdaki başarısızlığın nispi belirtileridir. Ayrıca bu çözüm yolu vücutla değil, ağırlıklı olarak kafayla ilgilidir. Bu nedenle de dinsel kendinden geçme ayinlerine göre daha başarısızdır. Sürüye uyumun bir tek iyiliği vardır; o da zaman zaman tekrarlanmayıp sürekli oluşudur. Birey 3-4 yaşlarında uyum gösterme düzenine katılır ve o andan sonra sürüyle olan ilişkisi hiç kesintiye uğramaz. Hatta kişiyi bekleyen son büyük toplumsal işinde, cenaze töreninde bile bu uyum düzenine sıkı bir bağlılık vardır.

"Nasıl ki çağdaş yoğun üretimde malların standartlaştırılması bir gereklilikse, sosyal süreçte de insanların standartlaştırılması öyle bir gerekliliktir. Ve bu işe "eşitlik" denmektedir."

Ayrı olmaktan doğan kaygıyı azaltmanın bir yolu olan uyum göstermeye ek olarak, çağdaş yaşamın bir başka etkenini de göz önüne almalıyız: Çalışma düzeniyle eğlenme

düzeninin etkileri. İnsan "dokuzdan beşe" çalışan bir kişi olarak işgücünün ya da yöneticiler ve şeflerin bürokratik gücünün bir parçası olmuştur. Çok az inisiyatife sahiptir. Görevleri, işin yönetmeliği ile çizilmiştir. Basamağın üstündekilerle altındakiler arasında çok az bir fark vardır. Hepsi, yönetmeliğin yapının tümü için belirlediği işi, belirlenen hız ve belirlenen tarzda yapar. Hatta duygular bile tanımlanmıştır: neşe, hoşgörü, güven, tutku ve hiç kimseyle çatışmadan herkesle geçinebilme yetisi. Eğlence de bu denli zorlayıcı bir yolla olmasa bile, benzer şekilde düzenlenmiştir. Okunacak kitaplar kitap kulübünce seçilir. Filmler, yapımcılarla sinema sahipleri tarafından verilen ilanlarla saptanır. Geride kalanlarsa hep tekdüzedir: arabayla pazar gezintisi, televizyon programları, kâğıt oyunları ve toplantılar. Doğumdan ölüme, pazartesiden pazartesiye, sabahtan akşama tüm faaliyetler düzenlenmiş, bir örnek hale getirilmiştir. Böylesi bir düzenin ağına düşen kişi insan olduğunu, tek bir birey olduğunu nasıl hatırlar? Düş kırıklığıyla, üzüntüyle, sevgi özlemi, hiçlik ve ayrı olma korkusuyla doluyken yaşama şansına bir kez sahip olduğunu nasıl aklına getirebilir?

Birliğe ulaşmanın bir yolu da, ister sanatçı ister zanaatçı olsun, yaratıcı faaliyette bulunmaktan geçer. Herhangi bir yaratıcı çalışma içinde bulunan kişi, kendi dışındaki dünyayı temsil eden nesnesi ile kendini bütünleştirir. İster masa yapan bir marangoz ya da elmas işleyen bir kuyumcu olsun, ister ürününü yetiştiren çiftçi ya da resmini boyayan ressam olsun, yaratıcı bir işte çalışanla nesnesi yekvücut haline gelir. İnsan yaratma süreci içinde kendini dünya ile bütünleştirir. Bu yalnızca üretici işler için, benim tasarlayıp gerçekleştirdiğim ve sonucunu aldığım işler için söz konusudur. Çağdaş çalışma süreci içindeki bir memurun, sonu gelmez bir zincirle bağlı işçinin bu bileşik işe katacağı çok az şey kalmıştır. İşçi makinenin, memur bürokratik

kurumun bir parçasıdır. Artık o, kendisi olmaktan çıkmıştır. Bu nedenle de önünde topluma uyum göstermekten başka biri olma yolu kalmamıştır.

> Doğumdan ölüme, pazartesiden pazartesiye, sabahtan akşama tüm faaliyetler düzenlenmiş, bir örnek hale getirilmiştir. Böylesi bir düzenin ağına düşen kişi insan olduğunu, tek bir birey olduğunu nasıl hatırlar? Düş kırıklığıyla, üzüntüyle, sevgi özlemi, hiçlik ve ayrı olma korkusuyla doluyken yaşama şansına bir kez sahip olduğunu nasıl aklına getirebilir?

Üretici işte kişiler arası bir birlik elde edilmez, dinsel ayinlerde sağlanan birlik de geçicidir. Topluma uyumla gerçekleştirilen de sahte birliktir. Bunların tümü var olma sorununa çözüm getirmektedir. Tam çözüm, insanlar arası birlikteki başarıda, bir başka insanla sevgi içinde kaynaşmada yatmaktadır.

Bu, kişinin birbiriyle kaynaşma arzusu insanın içindeki en güçlü etkidir. Bu insan soyunu, kabileyi, aileyi, toplumu bir arada tutan güç en temel duygudur. Bu konuda başarısız olmak, çıldırmak ya da yok olmak –kendini ya da başkalarını yok etmek– anlamına gelir. Sevgi olmadan insanlık bir gün için bile var olamaz. Ne var ki, insanlar arası birliği başarmaya "sevgi" adını verdiğimiz zaman kendimizi bir dolu güçlüğün içinde buluveririz. İç içe geçip kaynaşmaya farklı yollarla ulaşmak mümkündür ve bu farklar çeşitli sevgi biçimleri arasındaki farklardan daha önemsiz değildir. Bunların tümüne sevgi denilebilir mi? Ya da "sevgi" sözcüğünü bir oluşun özgün bir türü için mi kullanacağız, yoksa Batı'nın ve Doğu'nun dört bin yıllık tarihindeki tüm büyük din ve felsefe sistemlerinde ulaşılmak istenilen en yüce erdem için mi saklayacağız?

Tüm anlam güçlüklerinde olduğu gibi burada da yanıt keyfi olacaktır. Önemli olan sevgiden bahsederken ne tür bir birlikten söz ettiğimizi bilmemizdir. Sevgiyi varoluş sorununa olgunlaşmış bir yanıt olarak mı, yoksa ortak yaşamın birliği diyebileceğimiz sevginin olgunlaşmamış biçimleri olarak mı ele alıyoruz? Bundan sonraki sayfalarda sadece birincisine sevgi diyeceğim. "Sevgiyi" incelemeye ise ikinciden başlayacağım.

Ortak yaşam birliği, gebe anayla karnında gelişen bebek arasındaki biyolojik ilişki modelinde olduğu gibidir. İki kişidirler ama birdirler. Bebek ananın bir parçasıdır. Gereksindiği her şeyi ondan karşılar. Anne onun dünyasıdır adeta. Onu besler, onu korur, bunun yanında annenin kendi yaşamı da onunla yoğunluk kazanır. Ruhsal ortak yaşam birliğinde iki vücut birbirinden bağımsızdır. Fakat benzer tür bağlılık ruhsal olarak vardır.

Ortak yaşam birliğinin *edilgen* biçimi, boyun eğiş, bilimsel bir deyişle *mazoşizm*dir. Mazoşist kişi kendisini, yöneten, yönlendiren, koruyan, adeta yaşamının oksijeni olan kişinin ana parçası haline getirerek soyutlanıp ayrı olmanın katlanılmaz duygusundan kaçar. İster Tanrı ister insan olsun, boyun eğdiği şeyin gücünü abartır: Ben hiçbir şeyim, o her şey, onun parçası olmaktan öte bir değerim yok. Bir parça olarak, ben onun büyüklüğünden, güçlülüğünden, kesinliliğinden pay almaktayım. Mazoşist kişinin karar vermesi, bir sorumluluk altına girmesi söz konusu değildir. O hiçbir zaman tek başına değildir; ama bağımsız da değildir, bir bütünlüğü yoktur, henüz tam olarak doğmuş değildir. Dinsel bağlamda tapınılan nesneye put denilir. Mazoşist sevgi ilişkisinin din dışı bağlamında da temel mekanizma, putlaştırma aynıdır. Mazoşist ilişkilere bedensel, cinsel istekler karışabilir. Bu durumda kişi sadece kafasıyla değil, tüm vücudu ile parçası olduğu şeye teslim olur. Mazoşist kişi kadere, hastalığa, müziğe, uyuş-

turucu madde ya da hipnotizma ile sağlanan kendinden geçişe sığınabilir. Bu hallerin tümünde kendi bütünlüğünü yadsır; kendisini, kendi dışındaki bir şeyin ya da birinin aracı haline getirir. Yaşama sorununu üretici faaliyetle çözme gereksinimi duymaz.

Ortak yaşama birliğinin etken biçimi hükmetme ya da ruhbilimsel bir deyim olarak mazoşizmin karşıtı *sadizm*dir. Sadist kişi, kendi yalnızlık ve hapsolmuşluk duygularından bir başka kişiyi kendi parçası haline getirerek kurtulmak ister. Kendisine tapan bir başka kişi sayesinde kendini yüceltip abartır.

Karşıtı gibi sadist kişi de, boyun eğen kişiye bağlıdır. O olmadan yaşayamaz. Aralarındaki fark sadece şudur: Sadist kişi emreder, sömürür, can yakar, aşağılar; mazoşist kişiye ise emredilir, sömürülür, canı yakılır, aşağılanır. Bunlar gerçekte büyük farklılıklardır fakat duygusal açıdan ele alındığında fark o kadar büyük değildir. Her ikisi de aynı konumdadır: bütünleşmeden birleşme. Eğer durumu bilince çıkaracak olursak, kişinin farklı nesnelere karşı farklı davranış biçimleri göstermesi karşısında şaşırıp kalmayız. Hitler halka karşı ilkel bir sadizmle davrandı. Fakat kadere, tarihe ve doğanın "üstün güçleri"ne karşı mazoşist bir tavır içindeydi. Sonu –genel yok ediş içinde intihar– başarı düşü ve her şeye hâkim olma isteği gibi tipiktir.[1]

> Sevgi, kişiyi diğer insanlardan ayıran duvarları yıkan, onu diğerleriyle birleştiren, insanın içindeki etkin güçtür.

1 Mazoşizm ve sadizme ilişkin daha fazla bilgi için *bkz.* "Escape from Freedom", E. Fromm, Rinehert & Company, New York, 1941. [*Özgürlükten Kaçış*, çev. Şemsa Yeğin, Say Yayınları, 4. Baskı, 2019 -ed.]

Ortak yaşam birliğinin tersine, *olgun sevgi kişinin kendi bütünlüğünü, bireyselliğini koruyarak gerçekleştirdiği birliktir.* Sevgi, kişiyi diğer insanlardan ayıran duvarları yıkan, onu diğerleriyle birleştiren, insanın içindeki etkin güçtür. Sevgi kişinin soyutlanma ve ayrı olma duygularını yenmesini sağlar, kendisi olmasına, bütünlüğünü yitirmemesine yol açar. Sevgide, bir olan iki varlığın, iki ayrı varlık olarak da kalmalarının ikilemi yaşanır.

Eğer sevginin bir faaliyet olduğunu söylersek, "faaliyet" sözcüğünün anlamındaki belirsizliğin doğurduğu güçlüklerle karşılaşırız. "Faaliyet" sözcüğünün çağdaş anlamı, genel olarak var olan durumda güç harcayarak değişiklik yapma eylemini içermektedir. Eğer kişi bir iş yaparsa, tıp okur, sanayinin bitmez zincirinde çalışır, masa yapar ya da sporla uğraşırsa etkin (faaliyette bulunuyor) sayılabilir. Bu faaliyetlerin tümünde ortak olan yan, bunların dışta başarılacak bir amaca yönelik olmasıdır. Dikkate alınmayan şey faaliyeti başlatan nedendir. Örneğin derin bir yalnızlık ve güvensizlik duygusu içinde sürekli çalışmaya itilmiş birini düşünün; ya da para tutkusuyla, ihtirasla çalışmaya sürüklenenleri ele alın. Bu durumların hepsinde kişi bir tutkunun esiri olmuştur ve faaliyeti gerçekte "edilgenliktir". Çünkü bu duruma itilmiştir, sahnede "oyuncu" değil suflördür. Diğer yanda kendini tanıyıp dünya ile arasındaki birliği sessizce oturup düşünen kişi "edilgen" sayılır. Çünkü hiçbir şey "yapmamaktadır". Gerçekte ise bu yoğun düşünme durumu, erişilebilecek en yüksek faaliyettir. Ancak içsel özgürlük ve bağımsızlıkla sağlanabilen ruhun faaliyetidir. Çağdaş faaliyet anlayışı, dıştaki amaçlara erişmek için çaba harcamaktır. Bir diğer faaliyet anlayışı ise, herhangi bir dış etki yaratıp yaratmayacağına bakmaksızın insanın içsel güçlerini kullanmasıdır. Sözü edilen ikinci faaliyet anlayışı, Spinoza tarafından çok açık bir şekilde tanımlanmıştır. Spinoza tavırlar ara-

sında, etken ve edilgen tavırlar olarak "eylemler" ve "tutkular" biçiminde ayrım yapar. Etken tavır uygulamasında kişi özgürdür. Kendi eyleminin efendisidir. Edilgen tavır uygulamasında ise kişi kullanılmaktadır, kendisinin bile fark edemediği bir dürtünün nesnesi durumundadır. Böylece Spinoza erdemle gücün bir ve aynı olduğu yargısına varmıştır.[2] Haset, kıskançlık, hırs, her çeşit açlık; bunların tümü tutkudur. Sevmek ise zorlama olmadan sadece özgür olunduğunda yaşanabilen, insan gücünü somutlayan bir eylemdir.

Sevmek bir eylemdir; edilgen bir duygu değil. Bir şeyin "içinde olmaktır", bir şeye "kapılmak" değil. En genel biçimiyle sevmenin etken yapısı, sevmenin almak değil öncelikle vermek olduğu biçiminde tanımlanabilir.

Vermek nedir? Çok kolay gibi görünse de bu sorunun yanıtı gerçekte karışıklıklarla, belirsizliklerle doludur. Bu konuda en yaygın yanlış anlama, vermenin bir şeyden "vazgeçme", bir şeyden yoksun kalma, bir başkasının uğruna kurban olma gibi anlaşılmasıdır. Kişiliği gelişmemiş, yönelimleri "hep bana"cı, sömürücü ya da istifçiliğin ötesine geçmemiş kişi sevme edinimini böyle anlar. Tüccar kişilikli biri karşılığında bir şey alarak vermeye hazırdır, ona göre bir şey almadan vermek kandırılmaktır.[3] Ama yönelimi üretici olmayan kişi, verme sonucu yoksullaşma duygusuna kapılır. Böylece bu tür

"Sevmek, zorlama olmadan sadece özgür olunduğunda yaşanabilen, insan gücünü somutlayan bir eylemdir."

2 Spinoza "Ethics" IV, def. 8.

3 "Man for Himself" E. Fromm, London, Routlegde, 1949. [*Kendini Savunan İnsan*, çev. Necla Arat, Say Yayınları, 12. baskı, 2019 -ed.]

birçok kişi vermeyi reddeder. Bazıları da vermeyi bir özveri duygusu olarak ele alıp erdem sayar. Kişi vermelidir çünkü vermek acı çekmektir, onlara göre vermenin erdemi, bir şey uğruna özveriyi kabullenmekte yatmaktadır. Onlar için vermenin almaktan daha iyi olduğu duygusu, yoksun olma acısının, alma sevincinden daha iyi olduğu anlamına gelmektedir.

Üretici bir kişilik için vermek, tümden farklı bir anlam taşımaktadır. Vermek, taşınılan gücün en üst düzeyde anlatımıdır: Verme edimi sırasında gücümü, zenginliğimi, kudretimi hissederim. Bu üst düzeyde yaşanılan canlılık ve taşınılan güç beni sevinçle doldurur. Kendi kabıma sığmadığımı, har vurup harman savurduğumu, yaşadığımı hissediyor, bu yüzden de sevinçten uçuyorum.[4] Vermek almaktan çok daha coşku vericidir. Bu, beni yoksullaştırdığı için böyle değildir, verme eyleminde canlılığımın gücü yattığı için bu böyledir.

Bu ilkenin geçerliliğini, onu birçok özgün olaya uygulayarak sınamak pek güç bir iş değildir. En basit örneği cinsel yaşamda görülebilir. Erkeğin cinsel işlevinin en ulaşılmaz anında verme edimi yatmaktadır. Erkek kendini, cinsel organını kadına vermektedir. Doyum anında kadına dölünü vermektedir. Eğer güçlüyse vermekten kendini alamaz. Veremiyorsa eğer güçsüz demektir. Kadın için de süreç pek farklı değildir. Hatta bir ölçüde daha da karmaşıktır. Kadın ayrıca kendisini de vermektedir, kadınlığın merkezine giden kapıları açmakta, alma edimi içinde vermektedir. Eğer bu verme edinimini başaramıyor, sadece alıyorsa, o zaman soğuk bir kadın olduğu çıkar ortaya. Kadında verme eylemi, sevgili olmanın dışında bir kez de anne olarak belirir. Anne içinde büyüyen çocuğa kendini verir, sağlığını verir. Vermekten alıkonulmak annede acı yaratır.

4 Spinoza'nın *sevinç* tanımı ile karşılaştırılabilir.

Maddeler dünyasında vermek, zengin olmak anlamına gelmektedir. Çok şeyi olan değil, çok veren zengindir. Bir şeyi yitirmekten korkan istifçi, ne kadar çok şeyi olursa olsun, ruhbilim dilinde yoksul ve yoksun bir kişidir. Ancak kendinden bir şeyler verebilen kişi zengindir. Başkalarına kendinden bir şeyler verdiğini hisseder. Ancak yaşamaları için gerekli gereksinimlerinden başka bir şeyi olmayanlar maddi şeyler vermenin sevincini yaşayamaz. Ne var ki günlük deneyimlerimiz, kişinin en alt sınırda gerekli gereksinim dediği şeyin, onun serveti kadar kişiliğine de bağlı olduğunu göstermektedir. Yoksulun zenginden daha fazla verme eğilimi taşıdığını hep biliriz. Ama belli bir noktanın ötesinde yoksulluk vermeyi olanaksız kılmaktadır. Bu durum kişiye sadece doğrudan acılar verdiği için değil, aynı zamanda yoksulun elinden verme sevincini aldığı için de onur kırıcıdır.

“Çok şeyi olan değil, çok veren zengindir. Bir şeyi yitirmekten korkan istifçi, ne kadar çok şeyi olursa olsun, ruhbilim dilinde yoksul ve yoksun bir kişidir. Ancak kendinden bir şeyler verebilen kişi zengindir.”

En önemli verme edimi maddi şeyler değil, aksine insana özgü dünyadan bir şeyler vermektir. Bir kişi bir başkasına ne verebilir? Sahip olduğu en değerli şeyden, yaşamından, kendinden bir şeyler. Bu, tabii ki kişinin yaşamını bir başkasına adaması anlamına gelmez; içinde yaşattıklarıdır vereceği şeyler; sevinçlerini, ilgisini, anlayışını, bilgisini, nüktesini, üzüntülerini verebilir; içinde yaşayan şeylerin dışa yansıyan her türlü belirtisidir verecekleri. Böylece yaşamından bir şeyler verdikçe karşısındaki kişiyi zenginleştirir, kendi içindeki yaşama sevincini coşturarak onunkini de coştu-

rur. Almak için vermez, vermek başlı başına doyulmaz bir sevinçtir. Verirken karşısındakinin yaşamına bir şeyler aktarmaktan kendini alamaz, bu aktardığı şey ona geri yansır. Gerçek vermekte, ona geri yansıyan şeyi almazlık edemez. İnsan vermekle, karşısındakini de veren kişi yapar; böylece her ikisi birlikte yaşama yeni bir şey getirmenin sevincini bölüşür. Sevme edimi esnasında bir şey doğar, buna katılanların ikisi de kendileri için doğan bu yeni yaşama minnetle bağlanır. Özellikle sevgiyi ele alırsak, anlamı: Sevgi, sevgi üreten bir güçtür. Güçsüzlük, sevgi üretemez. Bu düşünce Marx tarafından çok güzel açıklanmıştır: "İnsanı insan olarak düşünün ve onun dünya ile ilişkileri de insanca olsun, o zaman sevgiyi sadece sevgiyle, güveni güvenle vs. değiştirebilirsiniz. Eğer sanattan tat almak istiyorsanız, sanatkârca eğitilmiş olmanız gerekir. Eğer başka insanları etkilemek istiyorsanız, onlar üzerinde gerçekten uyarıcı ve geliştirici etki yapan bir kişi olmalısınız, insanlarla ve doğayla olan her ilişkiniz, sizin iradenizin nesnesi olan, gerçek bireysel yaşamınızın en net yansıması olmalıdır. Eğer sevginiz sevgi doğurmuyorsa bu, sevginizin sevgi üretmediği anlamını taşır. Eğer seven kişi olarak *yaşamınızı ortaya koyuyor ama sevilen bir kişi* olamıyorsanız, sevginiz güçsüzdür. Şanssızlıktır."[5] Sadece sevgide vermek, almak anlamına gelmez. Öğretmen, öğrencileri tarafından eğitilir; tiyatro oyuncusu, izleyicileri tarafından başarılı kılınır. Psikanalist, tedavi ettiği hastası tarafından iyileştirilir. Ama tüm bunlar, kişilerin birbirlerini nesne olarak görmeyip aralarında sıcak, üretken bir ilişki kurdukları zaman gerçekleşebilir.

Verme edimi olarak, sevme yetisinin insanın kişiliğinin gelişkinlik düzeyine bağlı olduğu gerçeği üzerinde dur-

5 "Nationalökonomie und Philosophie" 1844'te Karl Marx'ın *Die Frühschriften*'inde yayımlandı. Alfred Kröner Verlop, Stuttgart 1953. s. 300-301. (kendi çevirim, E. F.)

mak pek gerekli değildir. Bu üretici yönelişin kişide üstünlük kurmasını öngörür. Böylesi bir yönelmede kişi bağımlılığı, kendi kendine tutkun olmayı, başkalarını sömürme ya da hep kendine yontma tutkusunu yenmiş, kendi insani güçlerini ele geçirmiş, amaçlarına ulaşmak için kendi gücüne güvenme yürekliliğine erişmiştir. Bu niteliklerin eksikliği oranında, kişi kendini vermekten –tabii ki sevgiyle de– çekinir.

Verme unsurunun dışında sevmenin etken özü, sevginin her türü için geçerli olan belli temel unsurlarla da ortaya çıkar. Bunlar *ilgi, sorumluluk, saygı* ve *bilgi*dir.

Sevginin içerdiği *ilgi*, en açık biçimiyle annenin çocuğa gösterdiği sevgide görülebilir. Eğer bir annenin çocuğuna az ilgi gösterdiğini, onu beslemeyi, yıkamayı, rahat ettirmeyi savsakladığını görürsek, sevgisinin içtenliğine göstereceği hiçbir kanıt bizi doyurmaz. Bizi, çocuğuna ilgi gösterirken gördüğümüz annenin sevgisi etkileyebilir. Çiçeklere ya da hayvanlara duyulan sevgi için de durum farklı değildir. Çiçekleri sevdiğini söyleyen bir kadının çiçekleri sulamayı unuttuğunu görürsek, onun çiçek sevgisine inanmayız. *Sevgi, sevdiğimiz şeyin büyümesi ve yaşaması için gösterdiğimiz etken [aktif] ilgidir.* Bu etken ilginin bulunmadığı yerde sevgi de yoktur. Sevginin bu unsuru Yunus Kitabı'nda çok güzel anlatılmıştır. Tanrı Yunus'a, Ninova'ya gitmesini, orada yaşayanlara eğer günah yolundan dönmezlerse cezalandırılacaklarını söylemesini buyurur. Yunus, Ninova'da yaşayanların tövbekâr olup Tanrı'nın onları bağışlamasından çekindiği için görevini yerine getirmekten kaçar. Adalet ve düzen anlayışı güçlü bir adamdır Yunus. Fakat sevgiden habersizdir. Görevini yapmamak için kaçarken kendini bir balinanın karnında bulur. Burada, sevgisizliğinin ve dayanışma duygusundan yok-

sunluğunun onu sürüklediği soyutlanma ve hapsolunma durumu simgelenmektedir. Tanrı onu korur ve Yunus Ninova'ya gider. Orada Tanrı'nın dilediği öğütleri verir ama çok korktuğu şey başına gelir. Ninova insanları tövbekâr olup yollarını değiştirir ve böylece Tanrı da onları bağışlayarak kentlerini yıkmaktan vazgeçer. Yunus düş kırıklığına uğramış, son derece öfkelenmiştir. O merhamet değil, "adalet" istemektedir. Sonunda, Tanrı'nın onu güneşten korumak için yarattığı bir ağacın gölgesinde dinlenirken Tanrı ağacı kurutuverince Yunus'un canı sıkılır ve kızgın bir şekilde Tanrı'ya serzenişe başlar. Tanrı ona şu cevabı verir: "Bir gecede yetişip bir gecede soluveren, uğruna hiç çaba harcayıp büyütmediğin bir ağaca acıyorsun. Öyleyse ben ne diye, içinde sağ ellerini sol ellerinden ayıramayan on iki bin kişinin ve bir sürü hayvanın yaşadığı o büyük kenti, Ninova'yı bağışlamayayım?" Tanrı'nın Yunus'a verdiği yanıt sembolik anlamıyla anlaşılmaktadır. Tanrı, Yunus'a sevginin özünün, bir şey için harcanan "emek", "bir şeyi büyütmek" olduğunu, sevgiyle emeğin ayrılamayacağını anlatır. Kişi, uğrunda emek harcadığı şeyleri sever ve kişi sevdiği şeyler için emek harcar.

İlgi ve bakım, sevginin bir başka unsurunu, *sorumluluğu* açığa çıkarır. Bugün birçok durumda sorumluluk, kişiye dışarıdan yüklenmiş bir görev olarak anlaşılmaktadır. Fakat gerçek anlamıyla sorumluluk, tamamıyla iradi bir edimdir. Benim başka insanların, ister belirgin ister gizli olsun, gereksinimlerine verdiğim yanıttır. "Sorumlu" olmak demek "yanıt" vermeye hazır olmak demektir. Yunus kendini Ninova halkına karşı sorumlu hissetmiyordu. O da Kabil gibi, "Kardeşimin bakıcısı mıyım?" diye sorabilirdi. Seven insan yanıtlar. Kardeşinin yaşamı sadece kardeşini değil, onu da ilgilendirir. Kendisi için duyduğu sorumlu-

luk kadar diğer insanlar için de sorumluluk duyar. Soruna anne ile bebeği açısından bakarsak, bu sorumluluk ağırlıklı olarak bedensel gereksinmelerin karşılanmasıdır. Yetişkinler arasındaki sevgide ise sorumluluk ağırlıklı olarak diğer insanın ruhsal gereksinimlerine yanıt verir.

Eğer sorumluluk, sevginin üçüncü unsuru *saygı*yı içermezse, kolayca kendine bağlamaya ve zorbalığa dönüşebilir. Saygı, korkmak ve çekinmek değildir. Sözcüğün kökenine (*respect*, "saygı"; *respicere* "bir şeye bakmak") göre bir insanı, olduğu gibi görebilme yetisini, onu özgün bireyselliği içinde fark edebilmeyi belirtmektedir. Saygı, diğer kişinin olduğu gibi büyüyüp gelişmesine duyulan ilgi anlamına gelir. Böylece saygı, sömürünün yokluğunun kanıtıdır. Ben sevdiğim insanın bana hizmet etmek için değil, kendi istediğince, dilediği gibi büyüyüp gelişmesini isterim. Eğer bir başkasını seviyorsam, onu benim yararlanacağım bir nesne olarak değil, o olarak alır, ister erkek olsun ister kadın, onunla kendimi bir kılarım. Saygının ancak ben bağımsızlaşmayı başarmışsam, eğer birisini sömürüp hükmüm altına almadan koltuk değneksiz ayakta durabiliyor, yürüyebiliyorsam, işte o zaman gerçekleşeceği açıktır. Saygı ancak özgürlüğün temelleri üzerinde var olabilir. Şu eski Fransız şarkısının dediği gibi; *l'amour est l'enfant de la libert*, "sevgi özgürlüğün çocuğudur". O, asla zorbalığın çocuğu olamaz.

Bir insanı tanımadan [bilmeden] onu saymak olanaksızdır. İlgi ve saygı eğer *bilgi* tarafından yönlendirilmezse kör kalır. Eğer ilgiyi bilgi doğurmamışsa boştur. Bilginin birçok katları vardır, sevginin bir görüntüsü olan bilgi dışta kalmaz, öze işler. Bu bilgiyi ancak, kendime gösterdiğim ilgiyi diğer insanları oldukları gibi görmeye çevirdiğim zaman kazanmak mümkündür. Örneğin, birinin, dışa vur-

masa bile kızgın olduğunu anlayabilirim. Hatta onu bundan da öte tanır, huzursuz ve endişeli olduğunu, yalnızlık ve suçluluk duyduğunu bilebilirim. Böylece kızgınlığının derinlerdeki bir şeyin belirtisi olduğunu anlar, onu öfkeli biri olarak değil, huzursuz ve sıkıntılı, acı çeken biri olarak ele alırım.

Bilginin, sevgi sorunuyla çok daha önemli bir başka ilişkisi daha vardır. İnsanın duyduğu ana gereksinim olan başkasıyla kaynaşıp kendi yalnızlığının hapishanesinden kurtulma isteği, insana özgü bir başka istekle, "insanın sırrını" çözmekle iç içedir. Yaşam, salt biyolojik yanıyla kendisi ve diğer insanlar için çözümsüz bir sır olarak kalmaktadır. Kendimizi tanıyoruz, harcadığımız tüm çabalara karşın kendimizi tanımıyoruz. Yoldaşımızı tanıyoruz, ama yine de onu tanımıyoruz çünkü biz bir eşya değiliz, arkadaşımız bir eşya değil. Kendimizin ya da bir başkasının varlığının derinliğine ne kadar inersek, bilginin amacı bizden o kadar uzaklaşır. Ama insan ruhunun gizliliğine girme, "o" olan en diplerdeki öze ulaşma isteğinden kendimizi alamıyoruz.

Sırrı çözmenin tek bir yolu, umutsuz bir yolu vardır: O da bir başkasının üzerinde tam bir egemenlik kurmak; ona istediğimizi yaptıracak, istediğimiz duyguları hissettirip istediğimizi istetecek güce erişmektir. Bu ise onu bir nesne, bizim nesnemiz, bizim malımız haline getirir. Bu en son dereceye varan öğrenme çabası, insana acı çektirmenin arzulandığı ve acı çektirme yetisinin kazanıldığı sadistliğin aşırı evrelerinde belirir. Karşıdaki kişi tartaklanır, çektiği acının sırrını ortaya koyması için baskı yapılır. Kendimizin ya da bir başkasının sırrını çözmek için duyduğumuz bu şiddetli isteğin altında derin ve keskin bir zulmetme ve yok etme dürtüsü yatmaktadır. Bu sav, Isaac Babel tarafından son derece net ortaya konmuştur. Rus İç Savaşı'nda,

efendisini tekmeleyerek öldüren bir subay arkadaşının sözlerini şöyle aktarmaktadır: "Vurarak diyelim, kurşuna dizerek sadece kurtulmuş olursun ondan. Vurarak onun ruhuna hiçbir zaman erişemez, nerede olduğunu, kendini nasıl belli ettiğini asla anlayamazsın. Kendime hâkim olamamış, düşmanı kaç kez, bir saati aşkın tekmelemişimdir. Görüyorsun, benim tek isteğim yaşamın gerçekten ne olduğunu bilmek, ona erişmek."[6]

Bu yolla bilgi edinmeye çocuklarda sık rastlarız. Çocuk herhangi bir şeyi ya da canlıyı bir köşeye çeker, tanıyabilmek için onu kırar, kelebeğin kanatlarını, onu tanıyabilmek için, sırrını zorla çözebilmek için zalimce koparır. Zulmün kendisi, daha derinlerden gelen bir dürtüye bağlıdır: Eşyaların ve yaşamın sırrını çözebilmek dürtüsüdür bu.

Sırrı öğrenebilmenin bir diğer yolu sevgidir. Sevgi bir başka insanın etkin bir şekilde içine girmektir, böylece öğrenme isteğimiz bir olmayla yatıştırılır. İç içe geçip kaynaşma ediminde ben seni bilirim, kendimi de bilirim, herkesi bilirim ve hiçbir şeyi "bilmem": Düşünerek ulaştığımız herhangi bir bilgiyle değil, insanların yaşayanlar hakkında bilgi edinebilecekleri tek yolla –bir olma deneyimiyle– bilebilirim. Sadizm sırrı öğrenme isteğiyle hareket eder; ama sonunda baştaki kadar cahil kalırım. Diğer canlıyı paramparça ederim, yaptığım tek şey onu yok etmektir. Sevmek öğretmenin tek yoludur, bir olma edimi esnasında sorularımı yanıtlar. Sevme, kendimi verme edimi sırasında bir başka insanın içine girdiğimde kendimi bulurum. Kendimi, ikimizi, insanı keşfederim.

Kendimizi, arkadaşımızı tanıma isteği, Delfi Tapınağı'ndaki yazıtta dile getirilmiştir: "Kendini bil." Tüm ruhbilimin kaynağıdır bu söz. Ne var ki istenen tüm insanlığı

6 I. Babel, *The Collected Stories*, Criterion Books, New York, 1955.

bilmek, onun içindeki sırrı öğrenmek olduğuna göre, bu istek düşünceyle kazanılan bilgiyle, sıradan bilgiyle doyurulamaz. Kendimize ilişkin bin kat fazla bilgimiz de olsa, işin sonuna varamayız. Tıpkı yoldaşımızın bizim için bir bilmece olarak kalması gibi, kendi kendimiz için de bir bilmece olarak kalırız. Gerçek bilgiye erişmenin tek yolu sevme edimidir: Bu edim sözleri de düşünceyi de aşar. Birlik deneyimine yapılan cesur bir ataktır bu. Ne var ki düşünce yoluyla bilgi edinmek ruhbilimsel bilgidir; bu, sevme edimi esnasında ulaşılan tüm bilgi için gerekli koşuldur. Kendimi ve karşımdaki insanı, onun gerçeğini görebilmek ya da daha çok ona ilişkin sahip olduğum hayalleri ve onun saçma düşüncelerle bozulmuş resminin üstesinden gelmek için nesnel olarak bilmek zorundayım. Ancak bir insanı nesnel olarak tanıyarak, onun değişmeyen özüyle, sevgi edimi ile kavrayabiliriz.[7]

İnsanı tanıma sorunu, dinin Tanrı'yı tanıma sorunuyla paralel gitmektedir. Geleneksel Batı teolojisinde, Tanrı hakkında düşünce yoluyla, önermeler ileri sürerek Tanrı'yı tanıma girişiminde bulunulur. Tanrı'yı düşünceyle tanıyabileceğimiz sanılır. Tektanrılı dinlerin doğal sonucu olan gizemcilikte (ileride kanıtlamaya çalışacağım) düşünceyle Tanrı'yı tanıma yolu terk edilmiş ve yerine, Tanrı hakkında herhangi bir bilgiye yer olmayan –gereksinim de duyulmayan– Tanrı'yla bütünleşme işlemi kurulmuştur.

İnsanla ya da dinsel bir dille Tanrı'yla birleşme işlemi elbette tümüyle mantıksız değildir. Tam tersine Albert

7 Yukarıdaki önerme çağdaş dünyada ruhbilimin etkili yerini göstermesi bakımından önemlidir. Ruhbilimin bu yaygınlığı insana öğrenmeye karşı ilgiyi gösterse de insanlar arasındaki ilişkilerde sevginin yetersizliğini de ortaya koymaktadır. Bu nedenle de ruhbilimsel bilgi sevgiye doğru bir adım olacağı yerde sevgi ediminde kazanılan bilgi olup çıkıyor.

Schweitzer'in işaret ettiği gibi, mantığın en köklü ve cüretli sonucudur. Bilgimizin rastlantıyla değil, özünde sınırlı olması temeline oturur. Bu insanın ve evrenin sırrını asla "ele geçiremeyeceğimizin" bilgisidir. Ama yine de sevme edimi içinde öğrenebiliriz. Ruhbilimin bir bilim olarak sınırları vardır. Teolojinin mantıksal sonucu gizemcilikse, ruhbilimin mantıksal sonucu da sevgidir.

İlgi, sorumluluk, saygı ve bilgi birbirleriyle karşılıklı olarak bağlıdır. Bunlar olgun, bir başka deyişle güçlerini üretici bir şekilde geliştirmiş, sadece emek verdiği şeye sahip olmak isteyen her şeye gücünün yeteceğine, her şeyi bilebileceğine ilişkin narsist düşleri bir yana atmış, sadece gerçek üretici faaliyetin verebileceği iç güvenin üzerinde yükselen alçakgönüllü olgulardır.

Buraya kadar sevgiden bir olma özlemini doyuran, insanın tek başınalığının üstesinden gelen bir şey olarak söz ettim. Fakat tüm evrende varoluş için gereksinimi duyulan çok özgün bir oluş, biyolojik bir oluş vardır: Bu, erkek ve dişi kutuplar arasındaki birleşme arzusudur. Kutuplaşma düşüncesi en açık biçimiyle, erkek ve kadının bir zamanlar bir bütün olduğunu, sonradan iki parçaya ayrıldıklarını ve o günden beri her erkek parçanın yeniden bütünleşmek için yitirdiği dişi parçayı aradığını anlatan mitolojik öyküde dile getirilmektedir. (Başlangıçta cinsiyetlerin bir bütün olduğu savı, Havva'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını söyleyen ve ataerkil özü dolayısıyla kadını erkeğe göre ikincil duruma iten İncil'deki öyküde de yer almaktadır.) Efsanenin anlamı yeteri kadar açıktır. Cinsel kutuplaşma insanı özgün bir yola, karşı cinsle birleşmeyi aramaya iter. Erkek ve dişi kutuplaşması her erkeğin ve her kadının içinde vardır. Fizyolojik olarak kadın ve erkek, her ikisi de karşı cinsin hormonlarına sahiptir. Ruhbilimsel olarak da kadın ve

erkek iki cinsiyetlidir, içlerinde alma ve nüfuz etme, nesne ve ruh unsurlarını taşırlar. Erkek ya da kadın, kendi içinde birliğe ancak içindeki erkek ve dişi kutupları birleştirerek ulaşabilir. Kutuplaşma tüm yaratıcılığın kaynağıdır.

Erkek-kadın kutuplaşması, aynı zamanda insanlar arası yaratıcılığın da kaynağıdır. Bu biyolojide, tohumla yumurtanın birleşmesinin çocuğun doğumunun temelini oluşturmasında açıkça görülür. Durum, salt ruhsal alanda da değişik değildir, kadınla erkek arasındaki sevgiyle her ikisi de yeniden doğar. (Eşcinsellikte bu kutupların birliğine ulaşılamaz. Bu nedenle eşcinsel kişi bir türlü gideremediği ayrı olma acısıyla kıvranır. Sevemeyen ortalama bir heteroseksüel de aynı acıdan pay almaktadır.)

Erkek ve dişi unsurların benzer kutuplaşması doğada da vardır. Bu sadece hayvan ve bitkilerde açıkça görüldüğü gibi değil, iki temel işlemin, alma ve nüfuz etmenin kutuplaşmasında da belirir. Bu, toprakla yağmurun, nehirle okyanusun, geceyle gündüzün, karanlıkla aydınlığın, ruhla maddenin kutuplaşmasıdır. Bu düşünceyi büyük İslam şairi Mevlânâ çok güzel dile getirmiştir:

Gerçekten gönülden gönüle açılan pencere vardır
Çünkü iki beden ayrı veya uzak değildir

İki kandilin çanağı bitişik olmasa da
İkisinin ışığı karışır birbirine havada

Hiçbir âşık durup dururken vuslat istemez
Maşuku o âşığı aramadığı sürece

Bu gönülde dost sevgisinin şimşeği çakarsa
İyi bil şunu, o sevgi vardır o gönülde de

Gönlünde Tanrı sevgisi iki misli olunca
Tanrı da seni sever, kuşku yok bunda

Alkış sesi çıkmaz asla bir elle
Öbür elin de işe girişmeyince

Kazada, kaderde Hakk'ın hikmeti
Bizi birbirine âşıklar etti

Bu eski hükümle dünyadaki cüzler
Çift çift, çiftin teki öbür teke âşıktır

Gökyüzü erkek, yeryüzü dişidir akılca
Öbürü ne atarsa, diğeri yetiştirir içinde

Sıcaklığı kalmazsa sıcaklık gönderir
Nemi, ıslaklığı kalmazsa nem gönderir

Gökyüzü zaman içinde döner durur
Karısı için iş peşinde koşan adam gibidir

Yeryüzü ise ev hanımlığını yapar
Doğumla, emzirmekle uğraşır durur

Öyleyse akıllı bil yeryüzüyle gökyüzünü
Çünkü yapmaktadırlar akıllıların işini

Bu iki dilber birbirinin sevgisini emmese
Nasıl bir çift gibi birbirlerine sokulur?

Yeryüzü olmasa gül ile erguvan nasıl biterdi?
Gökyüzünün suyundan, sıcaklığından ne çıkardı?

Hak, erkek ile kadında bu isteği yarattı
Bu birliktelikte baki kalmasını istedi

Gece ile gündüz görünüşte zıttır, düşmandır
Ama ikisi de bir gerçeğin kumaşını dokumaktadır

Her biri diğerini canı gibi ister
Böylece işini, eylemini tamamlamak ister

Gece olmazsa tabiatın geliri olmaz
Gündüzleri ne harcayabilir böyle olursa?[8]

Erkek-kadın kutuplaşması sorunu, bizi sevgi ve cinsellik konularında daha ötelerdeki tartışmalara yönlendirir. Daha önce, cinsel isteği birleşme ve sevme gereksiniminin bir belirtisi olarak kabul etmek yerine, sevgiyi cinsel içgüdünün yansıması ya da yüceltilmesi olarak gören Freud'un yanılgısına değinmiştim. Freud'un yanılgısı daha da derinlere inmekte. Maddeci fizyolojik çizgisine uygun olarak o, cinsel içgüdüyü vücutta kimyasal olarak üretilmiş, acı veren ve giderilmesi için çare aranan gerginliğin sonucu olarak görüyor. Cinsel isteğin amacı, bu acı veren gerginliğin giderilmesidir. Cinsel doygunluk bu gerginliği gidermeyi başarmakta yatmaktadır. Bu görüş, vücut doyurulmadığı zaman duyulan açlık ve susuzluk gibi, cinsel isteğin de aynı biçimde işlediğini kabul edersek geçerlik kazanır. Bu anlayışa göre cinsel istek bir kaşıntı, cinsel doygunluk ise bu kaşıntının giderilmesidir. Aslında cinsellik

8 R. A. Nicholson, *Rûmî*, George Allen and Unwin, Ltd., Londra, 1950, s. 122-3. [*Metin içinde kullanılan çeviri için kaynak:* Mevlânâ Celâleddini Rûmî, *Mesnevî*, Farsçadan çev. Prof. Dr. Mehmet Kanar, Ayrıntı Yayınları, C. 1-2-3, s. 783-4. -ed.]

kavramı böyle kabul edilirse, kendi kendini tatmin, cinsel doygunluk sağlayan en iyi yol olacaktır. Freud'da çelişkili olan şey, cinselliğin ruhsal-biyolojik yanına, erkek-dişi kutuplaşmasına ve de birlikte bu kutuplar arasında köprü kurma dileğine gözlerini yummuş olmasıdır. Bu ciddi hata onu cinselliğin yaratılıştan erkek olduğu önermesine götürecek, özgün dişi cinselliğini görememesine yol açacak, aşırı ataerkilliğini kolaylaştıracaktır. Freud bu düşüncesini, libidonun ister erkekte ister kadında olsun, düzenli olarak "erkek özellik" taşıdığını söylediği *Cinsellik Üzerine* [*Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*; 1905] adlı kitabında sergilemiştir. Aynı sav Freud'un daha akılcı bir biçim vererek ileri sürdüğü, küçük çocukların, kadınların iğdiş edilmiş erkekler olarak gördüklerini söyleyen ve kadınların erkek organlarının bulunmamasını telafi etmek için bir arayış içinde olduklarını kabul eden kuramında da ele alınmaktadır. Ne var ki kadınlar iğdiş edilmiş erkekler değildir ve cinsellikleri özgün biçimiyle kadıncadır. Hiçbir "erkek özelliği" taşımaz.

İki cinsiyet arasındaki cinsel çekicilikte, gerginlikten kurtulma gereksiniminin payı çok azdır. Çekicilikte temel rolü diğer cinsel kutupla birleşme (bir olma) gereksinimi oynar. Cinsel arzu, gerçekte asla tek başına cinsel çekicilikle ifade edilmez. Cinsel işlemde olduğu kadar karakterde de erkeklik ve dişilik unsurları bulunur. Erkek karakter, etkisi altına alma, önderlik, hareketlilik (faal olma), disiplin ve maceracı niteliklere sahip olma olarak tanımlanabilir. Dişi karakter ise üretici bir şekilde alma, koruma, gerçekçilik, tahammül ve annelik nitelikleriyle belirir. (Her iki karakter özelliklerinin tek tek her kişide karışık bir biçimde bulunduğunu fakat kişinin "erkek" ya da "dişi" oluşuna göre, kendi cinsiyetine denk düşenin ağır bastığını akıldan

çıkarmamalıyız.) Duygusal olarak çocuk kaldığı için, erkek karakteri gelişemeyip güdükleşen bir kişi, bu eksikliğini cinsel edimdeki erkeklik rolüne özel bir önem vererek artırmaya çalışır. Sonuçta karakter yapısı olarak kendi erkeklik gücünden emin olmak için bu gücünü cinsel eyleminde kanıtlamak isteyen Don Juan tipi çıkar ortaya. Erkekliğin işlemezliği daha aşırı bir hal alırsa, sadizm (zora başvurma) erkekliğin yerini –sapıkça– alan ana eğilim olur. Eğer dişi cinsellik zayıflar ya da saparsa, mazoşizm ya da tahakküm kurmaya dönüşür.

Freud cinsiyete gereğinden çok önem verdiği için eleştirilmiştir. Bu eleştiri çoğunlukla, tutucu kafalarda karşıtlık ve düşmanlık uyandıran bir unsurun Freud'un sisteminden çıkarılması amacıyla körüklendi. Freud bu eğilimi zekice sezmiş ve salt bu nedenle, cinsellik kuramında değişiklik yapmak isteyen tüm çabalara karşı savaşmıştır. Gerçekten de döneminde Freud'un kuramı atak ve devrimci bir öz taşıyordu. Ne var ki 1900'lerde doğru olanlar, elli yıl sonra gerçekliliğini yitirdi. Cinsel âdetler öylesine değişti ki, Freud'un kuramları artık Batı orta sınıfı üzerinde şaşkınlık yaratmıyor, ama diğer yandan bu gün hâlâ ortodoks araştırmacıların çıkıp da Freud'un cinsiyet kuramını savundukları için kendilerini cesur ve radikal saymaları, bir tür Don Kişot tarzı keskinlik oluyor. Aslında getirdikleri psikanaliz biçimlerinde uyumsuz bir şey yok, çağdaş toplumu eleştirmeyi amaçlayan ruhbilimsel sorunlar çıkartmıyorlar. Benim Freud'un kuramına yönelttiğim eleştiri, cinselliğin gereğinden çok abartılmış olması değil, aksine cinselliği derinliğini yeterince kavramamış olmasıdır. Freud, insanlar arası tutkuların önemini ortaya çıkarmada ilk adımı attı. Ve bu tutkuları kendi felsefi görüşüne göre fizyolojik olarak açıkladı. Psikanalizde bundan böyle yer alacak gelişmeleri, Freud'un kuramını fizyolojik alan-

dan biyoloji ve varolma boyutlarına aktararak değiştirip düzeltmek gerekmektedir.[9]

2. Anne Babayla Çocuk Arasındaki Sevgi

Eğer bebek kaderin lütufla anadan ve ana rahminin derinliklerinden ayrılmanın verdiği ürküntüden korunmasa, doğum anında korkudan ölüverirdi. Doğduktan sonra dahi bebek, doğum öncesi durumundan çok az farklıdır; nesneleri göremez, henüz kendinin ve kendi dışında yer alan dünyanın farkında değildir. Sadece sıcaklığın ve yiyeceğin olumlu uyarımını duyar ama henüz sıcaklık ve yiyeceği kaynağından, anadan ayıramaz. Anne sıcaklık, anne yiyecektir, anne güven ve doygunluk sağlayan keyif halidir. Bu Freud'un deyimiyle narsizm hallerinden biridir. Dış gerçeklik, insanlar ve eşyalar, bedenin içyapısında uyandıracağı doygunluk ya da vereceği rahatsızlığa ilişkin olarak anlam kazanmaktadırlar. Gerçek sadece içerdekidir. Dıştakiler benim gereksinimlerimle olan ilişkileri oranında gerçeklik kazanır; asla kendi öz nitelik ve gereksinimlerine ilişkin değil.

Çocuk büyüyüp geliştikçe şeyleri oldukları gibi kavramaya, beslenmedeki doygunluğu memenin başından, anneden ayırmaya başlar. Sonuçta susuzluğunu, sütün verdiği doygunluğu, memeyi ve anneyi farklı nesneler olarak tanır. Birçok şeyin farklı olduğunu, kendilerine özgü bir yapıları bulunduğunu bilince çıkartır. Bu noktada onlara isim vermeyi öğrenir. Aynı zamanda onları ellemeyi, ateşin

9 Ölüm ve yaşam içgüdüsü kavramıyla bu doğrultuda ilk adımı daha sonra Freud'un kendisi attı. Bir sentez ve birleşme ilkesi olarak onun önceki kavramı, *eros*, libido kavramından tamamen farklı bir düzlemdedir. Ancak ölüm ve yaşam içgüdüsü kuramının gelenekçi analistlerce kabul edilmesine rağmen bu kabulleniş özellikle klinik çalışmalarda libido kavramının kökten gözden geçirilmesine neden olmamıştır.

sıcak ve can yakıcı, ana kucağının sıcak ve rahat, tahtanın sert ve ağır, kâğıdın hafif ve yırtılır olduğunu öğrenir; insanlara yaklaşmayı da öğrenmektedir: Annem yemeğimi yersem gülümser, ağlarsam beni kucağına alır, kakamı yaparsam beni över. Tüm bu deneyimler netleşerek şu yargıda toplanır: Seviliyorum. Seviliyorum çünkü annemin çocuğuyum. Seviliyorum çünkü çaresizim. Seviliyorum çünkü güzel ve dayanılmazım. Seviliyorum çünkü annemin bana gereksinimi var. Daha genel bir formülle söylersek: *Böyle olduğum için seviliyorum.* Ya da bir başka deyişle ben, *ben olduğum için seviliyorum.* Anne tarafından sevilme işlemi edilgendir. Sevilmek için yapabileceğim hiçbir şey yoktur; anne sevgisi koşulsuzdur. Elimden gelen tek şey var olmaktır; onun çocuğu olmak. Annemin sevgisi mutluluktur, barıştır, ona sahip olmak için, onu hak etmek için bir uğraş gerekmez. Annenin koşulsuz sevgisinin bir de olumsuz yanı vardır. Bu olumsuzluk onun sadece hak edilmeyi gerektirmemesinde değildir; o aynı zamanda elde *edilemez*, üretilemez, denetlenemezdir de. Eğer duruyorsa orada, varsa anne sevgisi, bir nimettir o; eğer yitmişse durduğu yerden, yaşamın tüm güzellikleri de yitmiştir onunla, onu yaratmak için hiçbir şey gelmez elden.

Sekiz buçuk, on yaşlarına kadar[10] çocukların çoğunda sorun hemen hemen tamamen *sevilmektir*; o olduğu için sevilmek. Bu yaşa dek çocuklar henüz daha sevemezler, sevilmeyi minnetle, sevinçle karşılarlar. Çocukların gelişmelerinin tam bu noktasında sahneye yeni bir unsur girer: kişinin kendi çabasıyla sevgi üretme duygusu.

İlk kez çocuk annesine ya da babasına ürettiği bir şeyi, şiir, resim ya da benzeri herhangi bir şeyi *vermeyi* düşü-

10 Sullivan bu gelişmeyi tanımlamıştır: *The Interpersonal Theory of Psychiatry*, W.W. Norton & Co., New York, 1953.

nür. Çocuğun yaşamında ilk kez sevme düşüncesi salt sevilmekten sevmeye, sevgi yaratmaya dönüşmektedir. Sevginin bu ilk tomurcuklanmasından olgunlaşmasına kadar uzun bir sürenin geçmesi gerekir. Sonunda çocuk beniçinciliği (*egosantrizmi*) aşar, diğer insanlar artık onun için salt gereksinmelerini karşılayan bir araç değildir. Başka insanların gereksinimleri de en az onunkiler kadar önemlidir. Vermek, almaktan daha çok doyurucu, daha çok haz verici hale gelmiştir. Sevmek, sevilmekten daha önemlidir. Sevmek, narsisizmin ve benmerkezciliğin yarattığı hapishanenin yalnızlık ve soyutlama hücrelerinden kurtulmaktır. Çocuk yeni bir birleşme, bölüşme, bir olma duygusunu tadar. Bundan da öte küçük, çaresiz, hasta –yani "iyi" olarak– sevgiyi elde etmenin getirdiği bağımlılığın yerine, severek kendinde sevgi üretme gücünü duyar. Çocuk sevgisi, "Seviyorum çünkü seviliyorum" ilkesine dayanır. Büyüklerin sevgisinin ilkesi, "Seviliyorum çünkü seviyorum"dur. Olgunlaşmamış sevgi, "Seni seviyorum çünkü sana ihtiyacım var" der. Olgunlaşmış sevginin söylediği ise "Sana ihtiyacım var çünkü seni seviyorum"dur.

"Olgunlaşmamış sevgi, "Seni seviyorum çünkü sana ihtiyacım var" der. Olgunlaşmış sevginin söylediği ise "Sana ihtiyacım var çünkü seni seviyorum"dur."

Sevme yetisinin gelişmesi, *sevgi nesnesinin* gelişmesiyle yakından ilişkilidir. Çocuk ilk ay ve yıllarda anneye sakıca bağlıdır. Bu bağlılık, doğumdan önce anne ve çocuk hem iki ayrı kişi hem de bir bütünken başlar. Doğum durumu bir ölçüde değiştirir ama görüldüğü kadar önemli değildir.

Çocuk rahim dışında da hâlâ tümüyle anneye bağlıdır. Fakat günden güne bağımsızlaşmaktadır. Yürümeyi, konuşmayı, tek başına dünyayı tanımayı öğrenir. Anneyle olan ilişkisi yaşamsal öneminin bir bölümünü yitirir ve babayla olan ilişki giderek daha önemli hale gelir.

Bu anneden babaya yönelişi anlamak için anne ve baba sevgisi arasındaki ayrımı bilmeliyiz. Anne sevgisi, çok özel yapısının sonucu koşulsuzdur. Anne, yeni doğan bebeği, bebek yeni özgün koşulları yerine getirdiği için değil, kendi çocuğu olduğu için sever. (Elbette burada anne ve baba sevgisinden söz ederken Max Weber'in ya da Jung'un belirttiği temel örneklerde olduğu gibi "ideal tipler"den söz ediyorum. Böylesi bir sevgi her anne babada bulunur demek istemiyorum. Annelik ve babalık ilkesini, anneliği ve babalığı öne çıkan kişilerin tavırları üzerine oturtuyorum.) Koşulsuz sevgi sadece çocukların değil, tüm insanların en derin özlemidir. Diğer yanda ise, kişinin değerlerinden dolayı hak ettiği için sevilmesi her zaman yerini kuşkuya bırakır: Belki beni sevmesini istediğim kişiyi memnun edememekteyim, belki şu, belki bu oluyor. Burada sevginin her an bitivereceği korkusu vardır. Daha da öte "hak edilmiş" sevgi yerini kolayca kişinin o olduğu, kendisi olduğu için sevilmediği, sadece hoşa gittiği için sevildiği, son çözümlemede kişinin sevilmeyip kullanıldığı yargılarıyla acı bir duyguya bırakır. İster büyük ister küçük olalım, hepimiz kuşkusuz ana sevgisine tutunmanın özlemi içindeyiz. Çocukların çoğu ana sevgisini alacak kadar mutludur (ne boyutta olduğunu ileride tartışacağım). Büyüklerde aynı özlemi doyurmak çok zordur. Bu özlemin en başarılı gelişimi, sağlıklı bir cinsel sevginin bütünleyicisi olarak kalmasıdır. Çoğunlukla dinsel biçimlerde, daha çok da nevrozlarda ortaya çıkar.

Babayla olan ilişki oldukça farklıdır. Anne içinden çıktığımız yuva, doğa, toprak, okyanustur. Baba, bu doğal yuvada hiçbir şey temsil etmez. Çocukla yaşamının ilk yıllarında "şöyle bir" ilişkisi olmuştur; o ilk dönemlerde çocuk için onun taşıdığı önemin, anneninkiyle karşılaştırılması mümkün değildir. Ama baba doğal dünyayı temsil etmiyorsa da insan varlığının diğer kutbunun, düşünceler dünyasının, insan yapısı şeylerin, kural ve emirlerin, disiplinin, gezme ve maceranın temsilcisidir. Baba, çocuğun öğretmeni, yaşamdaki yol göstericisidir.

Bu tavırla yakından ilgili olan bir şey de kişinin sosyal ve ekonomik gelişmeye olan bağlılığıdır. Ne zaman ki özel mülkiyet ortaya çıktı ve mülk oğullardan birine geçer duruma geldi, işte o zaman baba, oğulları arasından kime mülkünü bırakacağını araştırmaya başladı. Şüphesiz bu, babanın kendi yerini en iyi dolduracağına emin olduğu, onu en çok seven ve tabii ki en çok sevilen oğuldu. Baba sevgisi koşullu sevgidir. Kural: "Seni seviyorum çünkü umutlarımı gerçekleştiriyorsun; çünkü görevini yapıyorsun, çünkü beni seviyorsun." Koşullu baba sevgisinde de koşulsuz ana sevgisinde olduğu gibi olumlu ve olumsuz yanlar vardır. Olumsuz yanlardan biri baba sevgisinin kazanılan bir sevgi olması, beklentiler gerçekleşmezse yitebileceğidir. Baba sevgisinin doğasında yatan itaat, en temel erdemdir, itaatsizlik ise en korkunç günah. Bunun cezası ise baba sevgisinden yoksun kılınmaktır. Olumlu yanı da aynı şekilde önemlidir. Onun sevgisi koşullu olduğuna göre, onu kazanmak için bir şeyler yapabilir, onun için çalışabilirim, anne sevgisi gibi benim denetimimin dışında değildir.

Anne ve babanın çocuğa karşı olan tutumları, çocuğun tüm gereksinimlerini bütünüyle karşılar. Bebek annenin koşulsuz sevgisine, fizyolojik olduğu kadar ruhsal korunma-

ya gereksinim duyar. Altı yaşından sonra ise babanın sevgisine, onun otoritesine ve yönlendiriciliğine gereksinim duyar. Annenin işlevi çocuğu yaşamda güvenli kılmaktır. Babanınki ise onun öğretmeni olmak, ona içine doğup parçası olduğu toplumun sorunlarıyla başa çıkabilmesinin yollarını göstermektir. En ideal anne sevgisi çocuğu büyümekten alıkoymaya, onun çaresizliğine prim vermeye kalkışmaz. Anne, güven verici olmak, aşırı sinirli olmamak ve huzursuzluğunu çocuğuna taşımamak durumundadır. Yaşamının yarısını, çocuğunun bağımsız, kendinden ayrı bir kişi olması dileği ile kaplamalıdır. Babanın sevgisiyle kurallar ve beklentilerle yönlendirilmelidir. Otoriter ve ürküten bir sevgiden ziyade bağışlayan, sabırlı bir sevgi olmalıdır. Büyümekte olan çocuğa artan bir yeterlilik duygusu aşılamalı ve sonuçta çocuğun kendi yetkesi (otoritesi) olmasına ve baba etkisinden çıkmasına izin vermelidir.

Sonuçta yetişkin kişi, kendi kendisinin anne babası olma durumuna gelir. Sanki içinde bir annelik bir de babalık güdüsü vardır. Annelik güdüsü, "Seni, benim sevgimden, mutlu bir yaşam dileğinden yoksun bırakacak hiçbir kötülük, hiçbir günah yoktur", babalık güdüsü ise, "Yanlış yaptın, yanlışının belli sonuçlarından kaçınamazsın ve her şeyden öte, eğer seni sevmemi istiyorsan tutumunu değiştirmelisin" der. Yetişkin insan dıştaki anne ve babadan kurtulmuş ama onları içinde yeniden oluşturmuştur. Ne var ki, Freud'un süperego görüşünün aksine, anne ve babasını içinde birleştirerek oluşturmamış, kendi sevebilme yetisine göre bir annelik güdüsü, akıl ve yargı güdüsüne göre de bir babalık güdüsü oluşturmuştur. Bundan da öte, yetişkin bir insan –hangi oranda birbirleriyle çatışırlarsa çatışsınlar– hem annelik hem de babalık güdülerinin ikisiyle birlikte sever. Eğer kendine sadece babalık güdüsünü ayırırsa şefkatsiz ve haşin olur. Sadece analık güdüsünü

yeşertirse yargılama gücünden yoksun kalır ve hem kendisinin hem de başkalarının gelişimini engeller.

Ruhsal sağlığı ve olgunluğu başarmanın temelinde, ana yönelimli bağlılıktan baba yönetimli bağlılığa doğru gelişmenin sonundaki sentez yatmaktadır. Bu gelişmenin başarısızlıkla sonuçlanması nevrozların temelini oluşturur. Bu konunun geliştirilmesine kitabın sınırları elvermediği için, bu düşünceyi burada kısa çözümlemelerle açıklayacağım.

Nevrozlu gelişmeye yol açan nedenlerden biri, erkek çocuğun onu seven fakat aşırı yumuşak ya da hükmedici bir anneye, zayıf ve ilgisiz bir babaya sahip olmasıdır. Bu durumda çocuk anaya olan ilk bağımlılığında takılır kalır ve anneye dayalı bir kişi olarak gelişir, çaresizlik hisseder, almak, bakılmak, korunmak gibi alıcı insan özellikleri gösterir. Disiplin, bağımsızlık ve kendi yaşamına sahip olma gibi babalık niteliklerinden yoksundur. Her önüne çıkandan, bazen kadınlar, bazen güçlü ve otoriter erkekler arasından kendine bir "anne" bulmaya çalışır. Bunun karşısında, eğer anne soğuk, ilgisiz ve hükmedici bir yapıya sahipse, çocuk ya anneye sığınma gereksinimini babaya ya da baba yerine koyabileceği kişilere yöneltir –burada da sonuç ilkinin aynıdır– veya tek yanlı baba yönelimli bir kişi olarak gelişir. Tümüyle yasaya, düzene ve otoriteye bağlı bir kişi olur ve koşulsuz sevgi alma ya da umma yetileri güdük kalır. Böylesi gelişme, eğer baba otoriter ve oğluna çok bağlı ise daha da şiddetli olur. Tüm bu nevrozlu gelişmelerin ortak özelliği, annelik ya da babalık unsurlarından birinin gelişmemesi ya da anne ve babanın rollerinin hem kişinin kendi içinde hem de dış dünya ile olan ilişkilerinde birbirine girip karmakarışık hale gelmesidir. Çok şiddetli nevrozlu gelişmelerde bu durum vardır. Daha ileri araştırmalar belli nevrozların, örneğin saplantı nevrozunun tek yanlı baba bağlılığından, histeri, alkolizm, kendini kabul

ettirememe, yaşamın gereklerini kavrayamama ve ruhsal çöküntü nevrozlarının ise ana yönelimli olmadan kaynaklandığını göstermiştir.

3. Sevginin Nesneleri

Sevgi aslında özgün bir kişiyle olan ilişki değil, bir tavır, sadece bir sevgi "nesnesine" değil tüm dünyaya karşı bağlılığı belirleyen bir karakter yönelimidir. Eğer kişi sadece bir tek insanı sever ve onun dışında tüm çevresine kaygısız kalırsa, onun sevgisi sevgi değildir; ya alabildiğine bir bencilliktir ya da ortak yaşam birliğidir. Hâlâ insanların çoğu sevginin yetiyle değil, nesneyle oluştuğuna inanır. Gerçekte bunlar "sevdikleri" kişiden başka hiç kimseyi sevmemelerini, sevgilerinin yüceliğinin kanıtı olduğunu sanırlar. Bu, yukarıda sözünü ettiğimiz yanlışın bir eşidir. Çünkü kişi burada sevginin bir eylem, bir ruhsal güç olduğunu göremez, sadece tüm gerekli olan şeyin doğru nesneyi bulmak olduğuna inanır. Her şey buna bağlı olarak kendiliğinden oluverecektir. Bu tutum resim yapmak isteyen fakat sanatı öğrenmek yerine en uygun nesneyi beklediğini, onu bulduğu zaman son derece güzel bir resmini yapacağını söyleyen kişinin tutumuyla aynıdır. Eğer birini seviyorsam herkesi seviyorumdur; dünyayı, yaşamayı seviyorumdur.

> "Eğer birini seviyorsam herkesi seviyorumdur; dünyayı, yaşamayı seviyorumdur. Eğer birine "Seni seviyorum" diyebiliyorsam, "Sende herkesi seviyorum, seninle tüm dünyayı seviyorum, sende aynı zamanda kendimi de seviyorum" da diyebilmeliyim."

Eğer birine "Seni seviyorum" diyebiliyorsam, "Sende herkesi seviyorum, seninle tüm dünyayı seviyorum, sende aynı zamanda kendimi de seviyorum" da diyebilmeliyim.

Sevginin tek kişiye değil, herkese yönelik olduğunu söylemek, sevilen nesneye bağlı olarak çeşitli sevgi biçimleri arasında fark bulunmadığı anlamını vermemelidir.

Kardeşlik Sevgisi

Tüm sevgi çeşitlerinden önce var olan, en temel sevgi kardeşlik sevgisidir. Bununla bir başka insana gösterilen sorumluluğu, ilgiyi, saygıyı, onu tanımayı, onun yaşamını sürdürmesini istemeyi kastediyorum. Bu İncil'de sözü edilen sevgidir: Komşunu kendini sever gibi sev. Kardeşlik sevgisi tüm insanları sevmektir. Tek kişiye ait olmaması en büyük özelliğidir. Eğer sevme yeteneğimi geliştirmişsem, (insan) kardeşlerimi sevmekten kendimi alamam. Kardeşlik sevgisinde tüm insanlıkla birleşme, dayanışma, kaynaşma vardır. Kardeş sevgisi, hepimizin bir ve aynı olduğu düşüncesine dayanır. Hüner, zekâ, bilgi farklılıkları tüm insanlardaki ortak insanlık özünün yanında önemsiz bir ayrıntıdır. Bu özdeşliği yaşayabilmek için dıştan öze işlemek gerekir. Eğer bir insana salt bakacak olursam bizi birbirimizden ayıran farklılıkları görürüm. Ama özüne işlersem, özdeşliğimizi, kardeş olma gerçeğimizi bulurum. Bu özden öze yönelen bağlılık –dıştan dışa olan bağlılık yerine– "içten bağlılık"tır. Ya da Simone Weil'in güzel sözleriyle: "Aynı kelimeler (örneğin bir erkeğin eşine 'Seni seviyorum,' demesi) söyleniş biçimine bağlı olarak sıradan ya da olağanüstü olabilir. Bu söyleyiş biçimi, kişinin istemi işe karışmaksızın, sözlerin insanın ne kadar derinlerinden kopup geldiğine bağlıdır. Ve garip bir uyumla, bu sözler dinleyenin de içinde aynı derinliklere gömülür. Böylece

dinleyen, eğer bir parça sevgi varsa içinde, sözlerin taşıdığı değeri sezecektir."[11]

Kardeşlik sevgisi eşitler arasındaki sevgidir. Ne var ki, gerçekte eşitler olarak dahi her zaman "eşit" değilizdir. İnsan olduğumuza göre hepimizin yardıma gereksinimi vardır. Bugün bana, yarın sana. Fakat bu bir başkasının yardımına ihtiyaç duyma, birinin çaresizliği, diğerininse güçlülüğü anlamına gelmez. Çaresizlik geçici bir durumdur, kişinin iki ayağı üzerinde durmasıysa sürekli ve geneldir.

> "Eğer bir insana salt bakacak olursam bizi birbirimizden ayıran farklılıkları görürüm. Ama özüne işlersem, özdeşliğimizi, kardeş olma gerçeğimizi bulurum."

Çaresiz birini, yoksul ve yabancı birini sevmek kardeşlik sevgisinin ilk adımıdır. Kişinin kendi canından, kanından olanı sevmesi pek büyük bir başarı değildir. Hayvanlar da yavrularını sever, onları korur. Çaresiz kişi, yaşamı ona bağlı olduğu sürece efendisini sever. Çocuk, anne babasını onlara gereksinimi olduğu sürece sever. Bir amaca yönelik olmayan sevgide ancak gerçek sevgi açılıp gelişir. Tevrat'ta insan sevgisinin ana nesnelerinin yoksullar, yabancılar, dullar ve yetimlerle ulusal düşman olan Mısırlılar ve Edomlular olması anlamlıdır. İnsan çaresizlere beslediği sevecenlikle kardeşleri için sevgi geliştirmeye başlar. Kendine duyduğu sevginin içinde yardıma gereksinimi olan, zayıf, tedirgin insanlara duyduğu sevgi de vardır. Acıma, bilme ve tanıma unsurlarını da içinde taşır. Tevrat, "Yabancının yüreğin-

11 Simone Weil, *Gravity and Grace*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1952, s. 117. [Orijinal adı: *La pesanteur et la grâce.* –ed.]

den geçenleri anlamalısın," der. "Bir zamanlar sen de Mısır topraklarında yabancıydın... Öyleyse yabancıyı sev..."[12]

Anne Sevgisi

Anne ve baba sevgisi arasındaki ayrımı incelerken daha önceki bölümlerde anne sevgisinin doğası üzerinde durduk. O bölümde de belirttiğim gibi, anne sevgisi çocuğun gereksinmelerinin koşulsuz karşılanmasıdır. Burada, daha önce yaptığım tanıma çok önemli bir nokta ekleyeceğim. Çocuğun yaşamının karşılanmasının iki görünümü vardır. Bunlardan birincisi, çocuğun yaşamını koruyup büyümesini sağlamak için gerekli olan sorumluluk ve bakımdır. İkincisiyse korumanın çok daha ötelerindedir. Bu, çocuğa yaşama sevgisi aşılamak, ona dünyaya gelmek, küçük bir kız ya da oğlan olmak, yaşamak güzeldir duygusunu vermektir. Anne sevgisinin bu iki görünümü de İncil'deki Yaratılış öyküsünde özlü olarak anlatılmaktadır. Tanrı dünyayı ve insanı yaratmıştır. Bu, varoluşa duyulan ilk ilgi ve onaydır. Ama Tanrı bu en küçük olguyu aşar ve ötesine geçer. Doğanın ve insanın yaratılmasının ardından her gün Tanrı, "İyi oldu," der. İşte anne sevgisi de bu ikinci adımda çocuğa, dünyaya gelmek ne de iyiymiş duygusunu verir. Çocuğa salt hayatta kalma isteğini değil yaşama sevincini de aşılar. Aynı düşünce İncil'de bir başka simgeyle açıklanır. Vaat edilmiş toprak (toprak her zaman ananın simgesidir) "süt ve bal ırmaklarının aktığı" yer olarak tanımlanır. Süt sevginin ilk görünümünün, ilgi ve onaylamanın simgesidir. Bal yaşamın tatlılığını, ona duyulan sevgiyi ve yaşamanın mutluluğunu simgeler. Annele-

12 Aynı fikir Hermann Cohen'in *Religion der Vernunft aus den Quellen des Judentums* adlı kitabında da ifade edilmiştir (2. edisyon, J. Kaufmann Verlag, Frankfurt am Main, 1929, s. 168).

rin büyük çoğunluğu "süt" verebilmektedir ama pek azı "bal" da ekleyebilir. Annenin bal verebilme yetisine sahip olabilmesi için sadece "iyi anne" olması yetmez, mutlu bir kişi de olmalıdır. Bu noktaya erişen annelerin sayısı pek yüksek değildir. Annenin çocuk üzerindeki etkisi pek abartılmış sayılmaz. Annenin yaşamaya olan tutkusu, huzursuzluğu gibi bulaşıcıdır. Her iki tutum da çocuğun tüm kişiliği üzerinde derin etkilere sahiptir. Gerçekten çocuklar –ve yetişkinler– arasında, sadece "süt" emenlerle "süt ve balı" beraberce alanları birbirinden ayırmak hiç de zor değildir.

Cinsel sevginin aksine, eşitler arasındaki sevgi olan kardeşlik sevgisi ile anneyle çocuk arasındaki ilişki, eşitsizliğin tüm özelliklerini taşır. Biri tüm yardımlara ihtiyaç duyar, diğeri ise verir. Başkalarını düşünen, bencil olmayan yapısından dolayı, anne sevgisi sevgilerin en yüce türü ve tüm duygusal bağların en kutsalı olarak kabul edilir. Görünen odur ki anne sevgisinin gerçek başarısı, annenin bebeğe karşı duyduğu sevgide değil, büyüyen çocuğa duyduğu sevgide yatmaktadır. Aslında annelerin büyük çoğunluğu, bebek küçük ve onlara tümüyle bağlıyken seven annelerdir. Kadınların çoğunluğu çocuk ister, yeni doğan bebek onları mutlu kılar. Canıgönülden bakarlar bebeğe. Karşılığında, bebeğin yüzünde beliren bir gülücük ya da doygunluk ifadesinden başka hiçbir şey "olmamasına" rağmen böyledir bu. Öyle anlaşılıyor ki insanın dişisinde olduğu kadar hayvanlarda da gözlenen böylesi sevgi tavırlarının kökleri içgüdüsel dürtülere uzanmaktadır. Ne var ki içgüdüsel öğelerin ağırlığı ne olursa olsun, bu tür anne sevgisinde etken insana özgü ruhsal öğeler de bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi anne sevgisinde bulunabilen narsist unsurdur. Bebeği kendi parçası olarak

kabul ettiği sürece, annenin sevgisi ve aşırı düşkünlüğü narsisizmini doyurmaktan başka bir şey olmayabilir. Bir başka dürtü, annenin güce ve sahip olmaya duyduğu istekte bulunabilir. Çocuk tümüyle çaresizdir ve annesinin isteminin nesnesidir. Etken olmaya ve sahip olmaya tutkun bir kadın için çocuk, doygunluğun doğal bir nesnesinden başka bir şey değildir.

Bunlar sık sık rastlanan itkilerdir, fakat üstün olma gereksinimi olarak tanımlayabileceğimiz itkinin yanında bunlar daha önemsiz ve yaygındır. Bu üstün olma gereksinimi kişinin kendi varlığının farkına varmasına, salt bir yaratık olmanın kendisini doyurmamasına, fincandan fırlatılan bir zar olmayı yadsımasına kadar uzanan kökleriyle insanın en temel gereksinimlerinden biridir. Yaratılmanın edilgenliğinden kurtulup yaratma duygusunu tatmak ister. Bu yaratma duygusunu doyurmanın birçok yolu vardır. Bunlar içinde en kolay ve en doğal olanı annenin yarattığı varlığa karşı gösterdiği ilgi ve sevgidir. Anne kendini bebeğiyle aşar, ona duyduğu sevgi yaşamına anlam ve değer kazandırır. (Erkeklerde bu üstün olma gereksinmesi çocuk doğurarak karşılanmadığı için, kendini aşma isteği insan yapısı şeyler ve düşünceler yaratarak doyurulmak istenir.)

Ne var ki çocuk büyümelidir. Annenin rahminden, memesinden kurtulup sonunda tümüyle ayrı bir insan olmalıdır. Anne sevgisinin önündeki çocuğun büyümesine gösterilen ilgi, çocuğun kendinden ayrılmasına duyulan istektir, işte burada cinsel sevgiyle aralarındaki temel farklılık yatmaktadır. Cinsel sevgide ayrı olan iki insan bir olmaktadır. Anne sevgisinde ise bir olan iki kişi ayrılmaktadır. Anne bu ayrılığı sadece hoşgörüyle karşılamamalı, ayrıca bu ayrılığı isteyip körüklemelidir. İşte anne sevgisi, karşılığında sevilen insanın mutluluğundan başka bir şey

istemeksizin sevebilme yetisi, bu aşamada özveri gerektiren güç bir görev haline gelir. Annelerin birçoğu tam bu esnada anne sevgisinin gerekli kıldığı görevi yerine getirmede başarısızlığa uğrar. Narsist, despot, sahiplenici kadınlar çocukları küçük olduğu süre içinde "seven" anne olmada başarılıdır. Çocuğu ayrılma sürecindeyken sevebilen anne ancak çok vererek mutluluğa eren, varlığının kökleri sağlam, gerçekten seven kadın olabilir.

Büyüyen çocuğa duyulan anne sevgisi, kendisi için bir şey istemeyen sevgi belki de en güç başarılabilecek sevgi dürtüsüdür. Ayrıca annenin küçük bebeği sevebilmesindeki kolaylıktan dolayı da oldukça aldatıcıdır. Fakat sadece bu zorluktan dolayı kadın eğer kocasını, diğer çocukları, yabancıları ve tüm insanları sevebiliyorsa, gerçekten seven anne olabilir. Sevmeyen kadınsa, çocuğu küçük olduğu sürece şefkatli bir anne olabilir ama seven anne olamaz. Burada ölçüt, çocuğun ayrılmasına gösterilen istek ve ayrıldıktan sonra sevmeyi sürdürebilmektir.

Cinsel Sevgi

Kardeşlik sevgisi eşitler arasındaki sevgi, anne sevgisi ise çaresizliğe karşı duyulan sevgiydi. Aralarındaki farklara karşın, bu iki sevginin yapıları açısından ortak bir yanı vardır. Her ikisi de tek kişiyle sınırlı değildir. Kardeşimi seviyorsam, tüm kardeşlerimi de seviyorumdur; çocuğumu seviyorsam, çocuklarımın tümünü de seviyorumdur; daha da öte, tüm çocukları, benim yardımıma ihtiyacı olan herkesi severim. Bu sevgilerin her ikisinin de zıddı olan sevgi türü cinsel sevgidir. Bu, bir başka insanla tümüyle bir potada erime, onunla tek vücut olmaya duyulan şiddetli istektir. Bu yapısından dolayı genel değil, özeldir. Belki de var olan sevgi biçimlerinin en aldatıcısıdır.

Her şeyden önce, bu sevgi biçimi o ana kadar iki yabancı arasında var olan barikatların birden yıkılmasıyla, "âşık olmanın" yakıcı deneyimiyle karıştırılır. Daha önce de bu noktaya değindiğim gibi, bu ani yakınlaşma anı yapısı gereği kısa ömürlüdür. Yabancı, yakından tanınan bir kişi haline geldikten sonra arada yıkılacak barikat kalmaz. Artık üstesinden gelinecek bir yakınlaşma yoktur ortada. "Sevilen" kişi, kendimiz kadar yakından tanıdığımız kişi olup çıkmıştır. Belki de onu da çok az tanıdığımızı söylemek yerinde olacaktır. Eğer diğer insanın yaşam deneyimi derin, kişiliği sınırsız ise, onu hiçbir zaman yakından tanımak mümkün olamaz. Ve aradaki barikatları yıkma mucizesi her gün yeniden tekrarlanır. Fakat insanların çoğu, başkalarının kişiliklerini kendi kişiliği gibi kısa zamanda tanır ve tüketir. Böyle insanlar için yakınlaşma sadece cinsel ilişkiyle sağlanır. Diğer kişinin ayrılığını sadece bedensel bir ayrılık olarak düşündükleri için, bedensel birlik onlar için ayrılığın üstesinden gelmektir.

Bundan başka birçok kişi için ayrı olmaktan kurtulma anlamına gelen başka yollar da vardır. Kendi kişisel yaşamından umut ve kuşkularından konuşarak, çocukça davranıp çocuklaşarak, dış dünyaya karşı genel bir ilgi göstererek ayrı olmanın üstesinden gelmek denenir. Hatta kişi öfkesini, nefretini, o güne dek içinde gemlediği her şeyi dışa vurarak da yakınlaşma sağlayabilir. Bu, evli çiftlerin sadece yatakta ya da öfke ve nefretlerini birbirlerine dökmelerinin ardından aralarında doğan o sağlıksız çekiciliğe ışık tutmaktadır. Ne var ki bu tip yakınlaşmaların tümü zaman içinde yavaş yavaş eriyip yiter. Sonuçta kişi sevgiyi yeni birinde, bir yabancıda aramaya başlar. Yabancı bir kez daha "yakın" kişi haline dönüşür. Âşık olma süreci yeniden alevlenip hızlanır ve tekrar yavaş yavaş uzaklaşma

başlar. Bu da öncekiler gibi yeni bir zafer, yeni bir aşk isteğinin kabarmasıyla son bulur. Her seferinde yeni aşkın, daha önce yaşananlardan farklı olacağı hayaline kapılınır. Bu boş düşün doğmasında cinselliğin yanıltıcı yapısının rolü de oldukça büyüktür.

Cinsel isteğin amacı birleşmektir. Bu sadece bedensel bir açlığın, acı veren bir gerginliğin giderilmesi değildir. Cinsel arzuyu sadece sevgi uyandırmaz. Yalnızlıktan doğan huzursuzluk, hükmetmek ya da hükmedilmek isteği, kendini beğenmişlik, incitme, hatta yok etme isteği de uyandırabilir. Öyle görülüyor ki herhangi bir güçlü heyecana cinsel arzu karışabildiği gibi böylesi bir heyecan cinsel arzu uyandırabilir de, ama bunlardan sadece bir tanesi sevgidir. Çünkü birçok kişi cinsel arzuyu kafalarında sevgi düşüncesiyle bütünleştirdiği için, birbirlerine duydukları bedensel isteği kolayca sevgi sanabilmektedir. Sevgi cinsel birleşme isteği yaratabilir, bu durumda bedensel birleşmede hükmetme ya da hırs yiter, şefkat ortaya çıkar. Eğer bedensel birleşme arzusunu sevgi doğurmuyorsa, eğer cinsel sevgi aynı zamanda kardeşçe sevgi değilse, bu birleşme geçici, hazza dayalı bir duygu olmaktan öteye gidemez. Cinsel çekim, bir süre için bir olma sanısı yaratabilir. Ne var ki sevgi olmadan bu "birlik", eskisi kadar yabancı ve uzak iki insan bırakır geride. Bazen birbirlerinden utanmalarına, hatta nefret etmelerine neden olur. Zira kurdukları düş yiter yitmez yabancılıklarını eskisinden daha yoğun duyarlar. Şefkat hiçbir zaman Freud'un inandığı gibi cinsel içgüdünün yüceltilmesi değildir. Doğrudan doğruya kardeşlik sevgisinin sonucudur ve bedensel olmayan sevgi biçimleri kadar, bedensel sevgide de ortaya çıkar.

Cinsel sevgide kardeşlik ve anne sevgilerinde bulunmayan, kendine has bir şey vardır. Cinsel sevginin bu kendi-

ne has yapısı, onun üzerinde biraz daha fazla durmamızı gerektiriyor. Çoğunlukla cinsel sevginin bu kendine özgü yapısı onun yanlış anlaşılmasına yol açar, sahip olma isteğinden doğan bir ilgi anlamı verilmesine neden olur. Birbirine "âşık", kendileri dışında başkasına hiçbir sevgi duymayan iki insana sıkça rastlanır. Bunların sevgisi gerçekte iki kişilik (*a deux*) bencilliktir. Onlar kendilerini karşılıklı aynılaştıran iki insandır. Ayrı olma sorununu, tek kişi olmayı iki kişi yaşayarak çözümlerler. Yalnızlığın üstesinden gelmeyi başarabilirler. Ne var ki diğer insanlardan ayrı oldukları için birbirlerinden de ayrıdırlar ve kendilerine yabancılaşırlar, bir olma deneyi boş bir hayaldir. Cinsel sevgi iki kişilik yalnızlıktır. Oysa sevdiği kişide insan tüm insanlığı, yaşayan ne varsa hepsini sever. İnsan, kendisini ancak bir tek kişiyle böylesine doyurucu ve bütünleyici bir kaynaşma içine sokabildiği için, başkalarını dışlar. Cinsel sevginin diğer insanları dışladığı an sadece cinsel birleşme anı, insanın yaşamını tümüyle başkasına verdiği andır, kardeşçe sevgi anı değil.

"Cinsel sevgi iki kişilik yalnızlıktır. Oysa sevdiği kişide insan tüm insanlığı, yaşayan ne varsa hepsini sever."

Cinsel sevgi, eğer sevgiyse, tek önermesi vardır. Varlığımın ta derinlerinden seviyorum. Karşımdaki insanın varlığının derinliklerinde yaşıyorum. Aslında tüm insanlar benzerdir. Hepimiz bir bütünün parçalarıyız. Bir bütünüz. Böyle olduğuna göre, kimi seversek sevelim fark etmemeli. Sevmek, temelinde kişinin yaşamını bütünüyle bir başkasıyla birleştirme arzusu ve istemidir. Evliliklerin yıkılmazlığı düşüncesinin ardındaki mantık budur. Ve tabii

ki, eşlerin birbirini seçmediği ama birbirleri için seçildikleri geleneksel evliliklerin de ardında aynı mantık yatmaktadır. Ama yine de eşlerin birbirlerini sevmeleri beklenir. Çağdaş Batı toplumunda bu düşünce tümden yanlış kabul edilmektedir. Sevginin kendiliğinden ortaya çıkıveren bir duygusal tepki, insanı birdenbire pençesine alıveren karşı koyulmaz bir his olduğu sanılmaktadır. Bu açıdan bakılınca görülen, sadece iki bireyin birbiriyle iç içe girme özelliğidir; tüm erkeklerin Âdem'in, kadınlarınsa Havva'nın birer parçası oldukları gerçeği gözden ırak tutulmaktadır. Kişi, cinsel sevgide önemli bir etmeni gözden kaçırır: Birini sevmek sadece güçlü bir duygu değildir; bir düşünce, bir yargı, verilen bir sözdür. Eğer sevgi sadece bir duygu olsaydı, karşılıklı verilen sonsuza kadar sevme sözlerinin hiçbir temeli kalmazdı. Duygu geldiği gibi gider; içinde yargı ve düşünce yoksa, sonsuza dek süreceğinden nasıl emin olabilirim?

> Sevmek, temelinde kişinin yaşamını bütünüyle bir başkasıyla birleştirme arzusu ve istemidir.

Bu görüşleri dikkate alırsak, sevginin iki kişiye ait istem, kesin karar olduğu ve bunların herhangi bir kişi olabileceği yargısına varabiliriz. Evlilik ister başkaları tarafından düzenleniyor olsun, ister kişisel tercih sonucu, bir kez kuruldu mu evliliğin sürekliliği istem tarafından güvence altına alınmalıdır. Bu bakış açısı cinsel sevginin, insan doğasının paradoksal yapısını göz ardı etmektedir. Hepimiz bir bütünüz; ama bir eşi daha bulunmayan, benzeri yapılamayan bir bütünüz. Başkalarıyla aramızda oluşan ilişkilerde de aynı paradoks tekrarlanır. Hepimiz bir olduğumuza göre, herkesi aynı biçimde, kardeşçe sevgi duygusuyla

sevebiliriz. Ama birbirimizden farklı olduğumuza göre, cinsel sevgi tüm insanlar arasında değil ancak bazıları arasında, üst düzeyde bireysel ve belli bir özgünlük içinde doğabilir.

> Birini sevmek sadece güçlü bir duygu değildir; bir düşünce, bir yargı, verilen bir sözdür.

Şu halde cinsel sevginin tamamen özgün iki insan arasındaki bireysel bir edim olması savıyla, cinsel sevginin istemden başka bir şey olmadığı savlarının her ikisi de doğrudur. Ya da daha açık bir deyişle, gerçek bunların ne birincisindedir ne de ikincisinde. Bu nedenle, birliktelik her ne pahasına olursa olsun hiç kopartılmamalıdır savıyla, başarısız olunursa kolayca kopartılıp atılmalıdır savının her ikisi de gerçekliğini yitirmektedir.

Kendini Sevme[13]

Sevgi kavramının çeşitli nesnelere yönelmesi hiç kimsede tepki yaratmayıp başkalarını sevmenin erdem olması yaygın bir inançken, insanın kendisini sevmesi günah kabul edilmiştir. Kendini sevme bencillikle eş tutulmuş, kendimi

13 Paul Tillich, Kasım 1955'te *Pastoral Psychology* adlı çalışmasında *Sağlıklı Toplum*'u incelerken anlamı muğlak olan "kendini sevme" [özsevgi] ifadesinin yerine "doğal öz-olumlama" ya da "paradoksal öz-kabul" ifadesinin kullanılmasının daha iyi olacağını ifade etti. Her ne kadar bu önerinin yerinde olduğunu görebilsem de bu noktada onunla aynı görüşte değilim. "Kendini sevme" teriminde kendini sevmedeki paradoksal unsur daha barizdir. Buradaki mesele, sevginin kendim de dahil olmak üzere tüm nesneler için aynı tutum olduğunun ifade edilmesidir. Ayrıca şu da unutulmamalıdır ki "kendini sevme" ifadesi, tarihte de burada kullanıldığı anlamdadır. İncil'in "Komşunu kendin kadar sev," öğüdü de Meister Eckhart'ın kendini sevme hakkındaki söylemi ile tamamen aynıdır.

sevdiğim oranda başkalarını az seveceğime inanılmıştır. Bu görüş, Batı düşüncesinin çok gerilerine uzanmaktadır. Calvin, kendini sevmekten "veba" diye söz eder;[14] Freud, kendini sevmeyi ruhbilimsel açıdan ele almıştır. Ne var ki onun görüşü de Calvin'inki ile aynıdır. Freud'a göre kendini sevme narsisizmle eştir. Libidonun kendine dönmesidir. Narsisizm, insan gelişmesinin ilk evresidir, yaşamının daha sonraki evrelerinde narsisizme dönen kişi sevme yetisini yitirir, en uç noktası çıldırmaktır.

Freud sevginin libidonun tezahüründen başka bir şey olmadığını, bu tezahürünse ya başkalarına yönelik sevme ya da kendine yönelik, kendini sevme biçiminde olabileceğini kabul eder. Böylece sevme ile kendini sevme arasında özel bir bağlantı vardır. Birinin çok olduğu yerde diğerine az rastlanır. Eğer kendini sevme kötü ise, diğerkâmlık (özgecilik) erdemdir. Bundan şu sorular çıkar: Ruhbilimsel gözlemler, kişinin kendisine duyduğu sevgiyle başkasına duyduğu sevgi arasında bir çelişki doğduğu savını doğrular mı? Kişinin kendini sevmesi bencillikle aynı olgu mudur, yoksa birbirlerinin zıddı mıdır? Çağdaş insanın bencilliği, gerçekten birey olarak kendine gösterdiği ilgi, zekâsının, tutkularının, duygularının üzerine düşmesi midir? "O", sosyoekonomik konumunun bir uzantısı haline gelmemiş midir? *Bencilliği kendini sevmekle özdeş midir, yoksa kendine olan sevginin eksikliği sonucu mudur?*

Bencillikle kendini sevmenin ruhbilimsel görünümlerini tartışmadan önce, başkalarına karşı duyulan sevgiyle kişinin kendine duyduğu sevginin birlikte olamayacağı savının mantıksal yanlışlığı sergilenmelidir. Eğer bir in-

14 John Calvin, *Institutes of the Christian Religion*, çev. J. Albau, Presbyterian Board of Christian Education, Philadelphia, 1928, kısım 7, bölüm 4, s. 622.

san olarak komşumu sevmem bir erdemse, bir insan olduğuma göre kendimi sevmem de bir erdemdir. Beni içine almayan hiçbir insan kavramı yoktur. Böyle bir savı öne süren öğreti daha başında kendisinin çelişkili olduğunu kanıtlamaktadır. İncil'deki "Komşunu kendin kadar sev," öğüdü, insanın kendi bütünlüğüne ve eşsizliğine gösterdiği saygının, kendine olan sevgi ve anlayışın, başkalarına duyulan sevgi ve anlayıştan ayrı tutulamayacağını belirtir. Kendime duyduğum sevgi, başkalarına duyduğum sevgiye koparılmayacak kadar sağlam kaynamıştır.

"Sevgi bir başkası tarafından etkilenme anlamında bir "etki" değildir. Kökleri insanın sevebilme yetisine uzanan, sevilen insanın gelişip mutlu olması için harcanan çabadır."

Şimdi, savlarımızın sonuçlarının üzerine kurulduğu ruhbilimsel temel önermelere geldik. Bu önermeler genel hatlarıyla şöyledir: Sadece başkaları değil, biz kendimiz de duygu ve davranışlarımızın *nesnesiyizdir*. Başkalarına karşı takındığımız tavırla kendimize karşı olan tutumumuz çelişmez. Aksine temelden bağlaşıktır. Tartıştığımız konuya ilişkin olarak bunun anlamı şudur: Başkalarına karşı duyduğumuz sevgi kendimize olan sevginin almaşığı değildir. Tam tersine, kendine karşı sevgi, başkalarını sevebilme yetisine sahip olanlarda görülmektedir. Kural olarak sevgi, aralarındaki bağlılıktan dolayı insanın kendine duyduğu ilgiyle "nesne" arasında bölünemez. Gerçek sevgi üreticiliğin sergilenmesi; ilginin, saygının, sorumluluğun ve bilginin ifadesidir. Sevgi bir başkası tarafından etkilenme anlamında bir "etki" değildir. Kökleri insanın sevebilme

yetisine uzanan, sevilen insanın gelişip mutlu olması için harcanan çabadır.

Birini sevmek, sevme gücünü kuvveden fiile çıkarıp (ortaya döküp) yoğunlaştırmaktır. Sevginin içerdiği temel onaylama tümüyle insana has niteliklerin sevgiliye yönelmesinden başka bir şey değildir. Bir kişiyi sevmek demek tüm insanları sevmek anlamına gelir böylece. William James'in bir tür "işbölümü" dediği, kişinin kendi ailesine duyduğu sevgi dışında yabancılara karşı hiçbir şey hissetmemesi, sevme yetisi yoksunluğunun en temel işaretidir. İnsanları sevmek, çoğu zaman sanıldığı gibi belli bir kişiyi sevmenin ardından gelen soyutlama değil, bir kişiyi severek kazanılacağına dair bir önermedir.

Bundan doğrudan kendimin, bir başkasının olabileceği gibi sevginin nesnesi olabileceğine ulaşabiliriz. *Kişinin kendi yaşamını, mutluluğunu, gelişmesini, özgürlüğünü olumlamasının kökleri onun sevebilme yetisine bağlıdır.* Ya da ilgi, sorumluluk ve bilgisine dayanır. Eğer kişi üretken bir biçimde sevebiliyorsa, kendini de seviyor demektir. Sadece başkalarını seviyorsa, hiç sevmiyor demektir.

Kişinin kendine karşı duyduğu sevgiyle başkalarına karşı duyduğu sevginin kural olarak birbirine bağlı olduğunu kabul edelim, başkalarına karşı içten ilgiyi yadsıyan bencilliği nasıl açıklayacağız? Bencil kişi sadece kendisiyle ilgilidir. Herkesin kendine göre olmasını ister, vermekten hiç tat almaz, almayı sever. Dış dünyaya sadece ondan ne alabileceği noktasından bakar, başkalarının gereksinimlerine karşı ilgisiz, onların onur ve bütünlüklerine karşı saygısızdır. Kendinden başka hiç kimseyi görmez. Her şeyi ve herkesi kendine sağlayacağı yarar açısından yargılar, öz olarak sevebilme yeteneğinden yoksundur. Bu, başkalarına duyulan ilginin, kişinin kendine duyduğu ilginin al-

maşığı olduğunu kanıtlamaz mı? Eğer bencillikle, kendini sevme aynı olsaydı, bu gerçek olurdu. Ne var ki böylesi bir sanı, tartıştığımız konuya ilişkin birçok hatalı sonuç çıkmasına yol açacak kadar büyük bir yanlıştır. Bencillik ve kendini sevme aynı olmak bir yana, birbirlerinin zıddıdır. Bencil kişi kendini çok fazla değil çok az sever, hatta kendinden nefret eder. Üretici olmamasının bir belirtisi olan bu kendinden hoşlanmama ve kendine ilgi göstermeme, onu boş ve huzursuz kılar. Böyle bir kişi mutsuzdur ve kendine bilinçdışı engeller koyarak, ulaşamadığı doygunlukları öfkeyle yaşamdan kopartıp almaya çabalar. Görünüşte kendisiyle fazla ilgilenmektedir; aslında bunlar gerçek kimliğine ilgi göstermedeki beceriksizliğinin üstünü örtmek ve gidermek için yapılan başarısız deneylerdir. Freud, bencil kişinin sevgiyi başkalarından alıp kendine yönlendirdiği için narsist olduğunu söylemiştir. *Bencil kişilerin başkalarını sevemedikleri bir gerçektir. Fakat kendilerini de sevme yetisinden yoksundurlar.*

> *Kişinin kendi yaşamını, mutluluğunu, gelişmesini, özgürlüğünü olumlamasının kökleri onun sevebilme yetisine bağlıdır.*

Bencilliği, örneğin çocuğuna aşırı düşkün bir annede biçimlenen, o başkalarına gösterilen doyumsuz ilgiyle karşılaştırırsak daha kolay anlarız. Böyle bir anne, çocuğunu bilinçli olarak çok sevdiğine inansa bile o gerçekte ilgi duyduğu nesneye karşı derinlerde gizli bir nefret taşımaktadır. Gösterdiği aşırı ilgi çocuğu çok sevdiği için değildir, aksine çocuğu sevebilme yetisinin eksikliğini giderme isteğindendir.

Bencilliğin yapısının kuramı, nevrozlu "özgeciliğin" çözümlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Nevrozlu kişinin arazları sadece bencilliğe yakalanan kişilerde görülen belirtiler değildir, buna bağlı olarak ruhsal çöküntü, yorgunluk, çalışamama, sevgi ilişkilerinde başarısızlık vb. arazlar da hastalığın belirtileridir. Özgecilik sadece bir araz olarak hissedilmemekle kalmaz, çoğunlukla kişinin kendisine övünç payı çıkardığı bir kişilik özelliği olur. "Özgeci" insan "kendisi için hiçbir şey istemez, sadece başkaları için yaşar, kendine ilgi göstermediği için gururlanır". Diğerkâmlığına rağmen mutsuzluğuna, yakınları ile olan ilişkilerinin başarısızlığına şaşırır. Çözümleyici çalışmalar özgeciliğin diğer arazlardan ayrı olmadığını, aksine onlardan biri olduğunu ve gerçekte en önemlisi olduğunu göstermiştir. Öyle ki, bu sevebilme ya da herhangi bir şeyden tat alabilme yetisinin felce uğradığının, içini yaşama karşı bir nefretin kapladığının ve özgecilik paravanı ardında görülmesi güç bir bencilliğin gizlenmiş olduğunun işaretidir. Bu kişiyi kurtarmanın yolu diğer arazlarla birlikte özgeciliğini de ele alıp incelemekten geçer. Böylece, özgeciliğinin ve diğer hastalıklarının temelinde yatan üretici olamama eksikliği giderilebilir.

Özgeciliğin yapısını, onun başkaları üzerindeki etkilerinde ve bizim uygarlığımızda çoğu zaman "özgeci" annenin çocuğu üzerindeki etkisinde görmek kolayca mümkündür. Anne, kendi özgeciliğiyle çocuğunun, sevilmenin ve karşılığında sevmenin ne demek olduğunu yaşayıp anlayacağına inanmaktadır. Ne var ki, özgeciliğinin etkisi beklediklerinin karşılığı değildir. Çocuk, sevildiklerine inanan insanların mutluluğunu göstermez; sinirlidir, huzursuzdur, annesini memnun edememe, onun beklentilerine cevap verememe korkusu içindedir. Genellikle annelerinin yaşama karşı gizli nefretlerinin etkisi altındadırlar. Bunu

net olarak anlamasalar bile sezerler ve sonunda bu nefreti özümserler. "Özgeci" annenin etkisi bencil anneninkinden pek farklı değilse de aslında annenin özgeciliği, onu çocuklarının eleştirisinden koruduğu için daha da sakıncalıdır. Çocuklar annelerini düş kırıklığına uğratmama yükümlülüğü altına sokulmuşlardır, kendilerine erdem maskesi ardında yaşamı sevmeme öğretilmektedir. Eğer gerçekten kendini seven bir annenin etkisini inceleme şansı doğarsa, çocukların sevgi, neşe, mutluluk deneyimi kazanmalarına kendini seven bir annenin sevgisi kadar hiçbir şeyin yardımcı olmadığı görülecektir.

Kendini sevme üzerine düşünceler Meister Eckhart'ın sözlerinden daha güzel özetlenemez. "Eğer kendinizi severseniz, başkalarını da kendiniz kadar seversiniz. Bir başkasını kendinizi sevdiğinizden daha az seviyorsanız, kendinizi sevmekte gerçek bir başarı sağlayamazsınız. Fakat kendiniz de dahil herkesi bir severseniz, onları tek bir kişi gibi severseniz, bu kişi hem Tanrı hem insandır. Böylece, kendini ve diğerlerini aynı şekilde seven kişi yüce ve dürüst bir kişidir."[15]

Tanrı Sevgisi

Daha önceki bölümlerde sevme gereksinimimizin altında ayrı olma duygusunun yattığını ve ayrılma kaygısını yenmenin birleşmeyle son bulduğunu belirtmiştik. Sevginin dinsel biçimi olan Tanrı sevgisi de ruhbilimsel açıdan bir başka anlam taşımaz. O da ayrı olmanın üstesinden gelme ve birliğe ulaşma gereksiniminden doğar. Aslında insan sevgisi gibi Tanrı sevgisinin de birçok farklı niteliği ve yönü vardır ve büyük ölçüde benzer farklılıkları bulunur.

15 *Meister Eckhart*, çeviren R. B. Blakney, Harper & Brothers, New York, 1941, s. 204.

İster tektanrılı olsun, ister çoktanrılı, tanrılı dinlerin tümünde Tanrı en yüce değerin, en çok aranan iyiliğin simgesidir. Bu yüzden Tanrı kavramı, insanın istediği en iyi şeye göre özgün anlamlar almaktadır. Şu halde, Tanrı kavramını anlamak için çözümlemeye Tanrı'ya tapan kişinin karakter yapısının çözümlemesinden başlamalıyız.

Bildiğimiz kadarıyla insanoğlunun gelişimi, insanın doğadan, anneden, kanın ve toprağın zincirlerinden çıkışıyla belirlenir. İnsanlık tarihinin başlarında, insanoğlu doğayla olan ilk birliğinden fırlatılıp atılmış olsa bile hâlâ bu ilkel bağlara sıkıca tutunmaktadır. Bu ilkel bağlara geri dönerek, onlara sarılarak kendini güvenli hisseder. Hâlâ hayvanlar ve bitkiler dünyasıyla bir olduğunu duyar, doğanın içinde kalarak onunla bütünleşmeyi dener. Birçok ilkel din, evrimin bu evresini doğrulayan tanıktır. Hayvanlar totem haline dönüştürülmüştür. En ciddi dinsel törenlerde ya da savaşlarda hayvan maskeleri takılır. Tanrı olarak hayvanlara tapılır, insanın becerisini sanatçı ve sanatçı olarak geliştirdiği artık sadece doğanın kendilerine bağışladıklarıyla –topladıkları meyve ve öldürebildikleri hayvan– yetinmedikleri daha sonraki gelişme evrelerinde, insan kendi elinin yarattığı ürünlerini tanrıya dönüştürmüştür. Bu kil, gümüş ve altından yapılan putlara tapınma evresidir. İnsan kendi gücünü ve hünerini yaptığı şeylere yansıtır. Böylece yabancılaştığı kendi gücüne, kendi malına tapınır. Daha sonraki evrelerde insanoğlu tanrılarına insan biçimi verdi. Öyle görülüyor ki bu, insanın daha yoğun bir şekilde kendi kendisinin farkına varmasıyla ve insanın dünyada en yüce ve en değerli "şey" olduğunu keşfetmesiyle ortaya çıkmıştır. İnsan biçimli tanrılara tapınma evresinde iki boyutlu evrim gözlemekteyiz. Bunlardan biri tanrıların dişi ya da erkek yapılarının ayrışması, diğeri ise tanrıla-

rın ve onlara duyulan sevginin yapısını belirleyen insanın ulaştığı olgunluk derecesidir.

Önce, ana merkezli dinlerden baba merkezli dinlere doğru olan gelişmeyi ele alalım. Birçok akademik çevre tarafından yadsınmasına rağmen Bachofen ve Morgan'ın on dokuzuncu yüzyıl ortalarında gerçekleştirdiği büyük ve kesin bulgular, en az birkaç uygarlıkta ataerkil din evresinden önce anaerkil din evresinin yer aldığına dair en ufak bir kuşkuya yer bırakmamaktadır. Anaerkil evrede, en yüce varlık annedir. Anne tanrıçadır. Toplumda ve ailede hükmedendir. Anaerkil dinin özünü kavramak için, anne sevgisinin niteliğine ilişkin söylediklerimizi anımsamak yeterlidir. Anne sevgisi koşulsuzdur, koruyucudur, sıcak bir sığınaktır. Koşulsuz olduğu için denetlenemez ya da elde edilemez. Onun varlığı sevilen kişiye neşe verir, yokluğu yitme duygusu ve derin bir mutsuzluk yaratır. Anne çocuklarını "iyi" oldukları, itaatli, onun dilek ve isteklerini yerine getirdikleri için değil, salt kendi çocukları oldukları için sevdiği sürece anne sevgisi eşitlik temeline oturur. Tüm insanlar eşittir çünkü onlar Toprak Ana'nın çocuklarıdır.

İnsan evrimindeki gerçek bilgiye sahip olduğumuz ve güvenilir çıkarsamalarla yeniden oluşturmaya gerek duymadığımız daha sonraki evre ataerkil evredir. Bu evrede anne en yüce yerinden alaşağı edilmiş, baba dinde ve toplumda yüce varlık haline gelmiştir. Baba sevgisi, doğası gereği isteklerde bulunur, kurallar ve yasalar koyar, çocuklarına karşı sevgisi bu kural ve yasalara olan itaatlerine göre biçimlenir. Kendine en çok benzeyen, en çok itaat eden ve ondan boşalacak yeri mirasçısı ve ardılı olarak en iyi dolduracak oğlunu sever. (Ataerkil toplumun evrimi, özel mülkiyetin evrimiyle uyumlu gider.) Sonuç olarak ataerkil toplum hiyerarşiktir, kardeşler arasında eşitlik,

rekabet ve karşılıklı çatışmalara yol açar. İster Hint, Mısır ya da Yunan uygarlıklarını düşünelim, ister Musevi, Hıristiyan ve İslam dinlerini, kendimizi ataerkil dünyanın tam ortasında buluveririz. Burada tüm tanrılar erkektir. Ya tüm tanrıları üstlerindeki bir tek tanrı yönetir ya da diğer tanrıların tümü bir tek Tanrı'nın dışında saf dışı olmuştur. Bununla birlikte anne sevgisine olan istek insanın yüreğinden yok edilemez, bu nedenle tapınaklardaki seven anne motiflerinin tümüyle atılmamış olması bizi şaşırtmamalıdır. Musevi dininde, Tanrı'nın annelik özü gizemciliğin çeşitli türlerinde yeniden canlandırılmıştır. Katoliklerde anne, kilise ve Meryem tarafından simgelenmektedir. Protestanlarda bile anne simgesi gizlenmiş ama tümüyle atılmamıştır. Luther'in koyduğu ana ilke, kul yapımı hiçbir şeyin Tanrı sevgisinin yerini alamayacağıdır. Tanrı sevgisi bir lütuftur. Dinsel tutum bu lütfa iman etmek ve kendini onun karşısında küçük ve çaresiz kılmaktır. Tanrı'yı hiçbir güzellik (hasenat) etkileyemez; Katolik öğretinin öne sürdüğü gibi Tanrı'nın bizi sevmesini sağlayamaz. Burada Katolikliğin sevap öğretisinin ataerkilliğin bir parçası olduğunu görebiliriz. Babamın sevgisini ona itaat ederek, isteklerini yerine getirerek kazanabilirim. Diğer yandan Luther öğretisi açık bir ataerkil yapı göstermesine karşın, içinde ustaca gizlenmiş anaerkil öğeler vardır. Anne sevgisi elde edilemez; ya vardır ya da yoktur. Benim tüm yapacağım şey ona güvenmem (mezmurların dile getirdiği gibi, "Oysa beni ana rahminden çıkaran, ana kucağındayken sana güvenmeyi öğreten sensin"[16]) ve kendimi çaresiz güçsüz bir çocuk biçimine dönüştürmemdir. Ne var ki Luther'in inancındaki özellik, anne figürünün tablodan tümüyle çıkarılıp yerine babanın geçirilmesidir.

16 Mezmurlar 22:9

Anne tarafından sevildiğine emin olmanın yerine, şiddetli kuşku, babadan umutsuzca koşulsuz sevgi bekleme belirgin özellikler haline gelmiştir.

Dinlerdeki ataerkil ve anaerkil unsurlar arasındaki farkları irdelememin nedeni, Tanrı sevgisinin, yapısının önemli oranda dinin anaerkil ya da ataerkil oluşuna göre değiştiğini göstermek içindir. Ataerkil öz, Tanrı'yı baba gibi sevmemi sağlar. Onun adaletli ve titiz olduğuna, cezalandırıp bağışlayacağına ama sonuçta beni en iyi çocuğu olarak seçebileceğine inanırım. Tıpkı Tanrı'nın Abraham-İsrail'i, İsak'ın Yakub'u, Tanrı'nın en çok sevdiği ulusu seçmesi gibi. Anaerkil dinin özünde ise Tanrı'yı kanatları altına sığındığım anne gibi severim. Onun sevgisine inanırım. Yoksul ve güçsüz olsam, günah da işlesem beni sevecektir. Beni diğer çocuklarından ayırmayacaktır. Ne olursa olsun beni kurtaracak, beni koruyacak ve beni bağışlayacaktır. Benim Tanrı'ya, Tanrı'nın bana olan sevgisinin ayrılmazlığını söylemek gereksizdir. Eğer Tanrı bir baba ise, beni evlat gibi sever ve ben de onu bir baba gibi severim. Eğer Tanrı anne ise her ikimizin de sevgisi bu gerçek tarafından biçimlendirilir.

Tanrı sevgisinin, anasal ve babasal özleri arasındaki fark, bu sevginin yapısını belirleyen etmenlerden sadece bir tanesidir. Diğer etmen, kişinin Tanrı sevgisi ve Tanrı kavramına ilişkin ulaştığı olgunluk düzeyidir.

İnsanlık, dinde olduğu gibi anne merkezli yapıdan baba merkezli yapıya toplum olarak geçip geliştiği için olgunlaşan sevginin gelişimini, ataerkil dinin evrimini inceleyerek kavrayabiliriz.[17] Bu evrimin başında zorba, kıskanç, yaratttığı insanlara kendi malıymış gibi bakan ve on-

17 Bu durum, özellikle Batı'nın tektanrılı dinleri için geçerlidir. Hint dinlerinde Tanrıça Kali örneğinde olduğu gibi anne figürünün bugün bile önemli etkisi vardır. Budizm ve Taoizm'de tanrı –ya da tanrıça– kavramı tamamen ortadan kalkmasa da pek önemi kalmamıştır.

lara ne dilerse onu yapmayı kendinde hak bulan bir Tanrı görmekteyiz. Dinin bu evresi, Tanrı'nın insanı, bilgi ağacının meyvesini yiyerek Tanrılaşabilecekleri için cennetten kovduğu evredir. Bu evre, Tanrı en beğendiği evladı Nuh dışında hiçbirinden memnun olmadığı için insanoğlunu tufanla yok etmeye karar verdiği dönemdir. Bu dönem Tanrı'nın İbrahim'den, kendisine olan sevgisini katıksız bir itaatle kanıtlaması için biricik oğlunu öldürmesini istediği dönemdir. Fakat bu arada yeni bir evre de başlamaktadır. Tanrı Nuh'la bir sözleşme yaparak bir daha insanlığı hiç yok etmeyeceğine söz verir ve bu sözleşmeyle kendini bağlar. Tanrı sadece verdiği bu sözle değil, kendi adalet kuralıyla da bağlanmaktadır. İbrahim'in Sodom'da on namuslu adam varsa şehri bağışlaması isteğini de bu ilkeye dayanarak kabul eder. Fakat gelişme, Tanrı'yı zorba bir kabile reisliğinden çıkarıp kendi koyduğu ilkelerle eli kolu bağlı bir babaya dönüştürmüştür. Daha ileri boyutlara da ulaşarak onu adaletin, doğruluğun ve sevginin simgesi haline getirmiştir. Tanrı doğruluktur, adalettir. Bu gelişmeyle Tanrı'nın kişi, insan, baba olma durumu sona erer. O artık birçok olağanüstü doğal olayının ardındaki birlik ilkesinin, insanın içindeki tohumdan doğup büyüyecek kutsal çiçeğin simgesidir. Tanrı'nın ismi olamaz, isim her zaman bir nesneyi, bir kişiyi, yani sonlu bir şeyi ifade eder. İnsan ya da nesne olmadığına göre Tanrı'nın nasıl bir adı olabilir?

Bu değişimin en çarpıcı görünümü Tanrı'yla Musa'nın konuşmasını aktaran İncil'de gözlenebilir. Musa Tanrı'ya, İbranilerin onu Tanrı'nın gönderdiğine, onlara Tanrı'nın adını söylemedikçe inanmayacaklarını söylediği zaman – puta tapanlar adsız bir tanrıyı nasıl kavrayabilirler, kaldı ki putun en büyük özelliği bir adının olmasıdır– Tanrı ona şu

açıklamada bulunur. Musa'ya adının "oluşmakta-olan-ben" olduğunu söyler. "Adım oluşmakta-olan-ben'dir." "Oluşmakta-olan-ben", Tanrı'nın bir insan, bir "varlık" olmayıp sonsuz olduğunu anlatmaktadır. Bu cümlenin en doğru çevirisi şöyle olabilir: Onlara "benim adımın adsızlık olduğunu" söyle. Tanrı'nın resmini yapmaya, adını saygısızca ağza almaya, sonuçta tümüyle adını ağza almaya getirilen yasaklar aynı amaca, insanı Tanrı'yı bir baba gibi, bir insan gibi görmekten kurtarmaya yöneliktir. Bunu izleyen dinsel gelişmede, bu düşünce daha ileri boyutlara götürülerek insanın Tanrı'ya hiçbir olumlu nitelik yakıştıramama ilkesine ulaştırılmıştır. Tanrı'nın akıllı, güçlü, iyi olduğunu söylemek onun insan olduğunu söylemekle eşanlamlıdır. Yapabileceğim en son şey, Tanrı'nın olumsuz özelliklerini sayarak ne olmadığını, sınırlı, şefkatsiz ve adaletsiz olmadığını düşünebilmektir. Tanrı'nın *ne olmadığına* ilişkin ne kadar çok şey bilirsem, Tanrı hakkında o denli çok şey öğrenebilirim.[18]

Tektanrılı din düşüncesinin olgunlaşmasını izlemek bizi bir tek sonuca götürür: Tanrı'nın adını ağzına alma. Tanrı *hakkında* hiçbir şey söyleme. Böylece Tanrı tektanrılı dindeki gizil gücüne ulaşır. O adsız Bir'dir. O evrendeki olağanüstü güçlerin, tüm varoluşun kaynağının altında yatan birliği gösteren tarifsiz kekelemedir. Tanrı doğruluk, sevgi adalettir. Ben insan olduğum sürece Tanrı Ben'dir.

İnsan biçimli tanrıdan bu soyut tektanrı ilkesine doğru evrimin, Tanrı sevgisinin yapısındaki farklılıkları doğurduğu oldukça açıktır. İbrahim'in Tanrı'sı bir baba gibi sevilip ondan çekinilir. Bazen bağışlayıcılığı bazense öfkesi

18 *Krş.*, Maimonides, *Şaşkınlar İçin Rehber*, olumsuz özellikler kavramı içinde. [İbn Meymûn, *Delâletü'l-hâ'irîn*. –ed.]

ağır basar. Tanrı bir baba olduğu zaman ben de onun evladı olurum. Henüz daha tümüyle âlimimutlak (her şeyi bilen) ve kadirimutlak (her şeye gücü yeten) olma isteğinin ham hayalinden kurtulamamışımdır. Bir insan olarak sınırlılığımı, cahilliğimi, çaresizliğimi henüz bilince çıkartacak nesnelliğe ulaşamamışımdır. Hâlâ çocuk gibi yardımıma koşacak, beni denetleyecek, cezalandıracak, itaat ettiğim zaman beni sevecek, dik başlılık ettiğim zaman kızacak ve onu yücelttiğim zaman hoşlanacak bir babaya gereklilik duymaktayım. Açıkça görülmektedir ki insanların çoğunluğu kendi kişisel gelişimlerinde bu çocukluk evresini aşamamışlar ve Tanrı'ya gösterdikleri inançla birçokları kendilerini koruyan bir babaya inanmışlardır. Çocukça bir yanılgı. Her ne kadar dinin bu kavramı bir küçük azınlıkça, insanlığın büyük öğretmenleri tarafından aşılmışsa da yine de bu, dinin en yaygın biçimi olmayı sürdürmektedir.

Böyle olduğu için Freud tarafından öne sürülen Tanrı düşüncesinin eleştirisi çok doğrudur. Hata, Freud'un tektanrılı dinin diğer görünümünü, onun gerçek özünü, tümden Tanrı kavramını yadsımaya götüren mantığını göz ardı edişindedir. Gerçekten dindar bir kişinin tektanrı düşüncesinin özüne uyması, Tanrı'ya hiçbir şey için yakarmaması, ondan hiçbir şey istememesi, Tanrı'yı bir çocuğun anasını ya da babasını sever gibi sevmemesi, Tanrı hakkında hiçbir şey bilmediğini bilecek derecede onun sınırsızlığı karşısında boyun eğmesidir. İnsanlığın gelişmesinin ilk evrelerindeki gibi, Tanrı onun için insanın uğruna çalıştığı her şeyin simgesi, kutsal dünyanın kendisi, sevgi, doğruluk ve adalettir. "Tanrı" tarafından konulmuş tüm ilkelere iman eder, gerçeği düşünür, sevgiyi ve adaleti yaşar, yaşamını ancak insanca güçlerini sergileme şansına sahip olursa değerli

sayar; insanca güçlerini sergilemesi tek önemli gerçek ve "en son ilginin tek nesnesi"dir. Sonuç olarak da Tanrı'dan söz etmez, hatta adını ağzına almaz. Eğer bu sözcüğü kullanacak olursa, bunu Tanrı'yı sevmek, tüm gücüyle sevme yetisine erişmek, Tanrı'nın kişinin içinde bulunduğunu anlatmak isteğinden ötürü yapacaktır.

Bu bakış açısından tektanrı düşüncesinin mantıksal sonucu tüm tanrı-bilimin, "Tanrı hakkındaki bilgilerin" yadsınmasıdır. Yine de böyle radikal dinci olmayan görüşle tanrıtanımaz sistem arasında fark vardır. Örneğin bunu Budizm'in ya da Taoizm'in ilk yıllarında görmekteyiz.

Tüm dinsel sistemler, hatta dinci olmayanlar ve gizemciler bile, insanı aşan kutsal âlemin gerçekliğine inanırlar. Böylece insanın manevi gücü, kurtulma, yeniden doğma yolundaki çabaları anlam kazanır. Tanrıtanımaz sistemde ne insanın dışında ne de onu aşan kutsal âlem vardır. Sevgi, akıl ve adalet âlemi, salt insan kendi evrimiyle birlikte bu güçleri de içinde geliştirebildiği için bir gerçekliktir. Bu açıdan bakılırsa, yaşamın insanoğlunun ona verdiği anlamın dışında bir anlamı yoktur, insan başkalarına yardım etmediği sürece yapayalnızdır.

Tanrı sevgisinden söz ederken dindar kavramlar içinde düşünmediğimi açıklığa kavuşturmak isterim. Bana göre Tanrı kavramı salt tarihi koşullarca yaratılmıştır. Tanrı'yla insanlar belli bir tarihsel evrede onun üstün güçlerine erişmeyi, doğruluk ve birliğe özlemi dile getirmişlerdir. Ayrıca inancım odur ki, katı tektanrıcı dinlerin sonuçlarıyla ruhani gerçekle ilgilenen tüm tanrıtanımazlığın sonuçları birbirinden farklı iki görüştür, fakat birbirleriyle kavga etmeleri gereksizdir.

Bu noktada, Tanrı sevgisi sorununun bir başka boyutu belirir, sorunun karmaşıklığını çözebilmek için bunu da

incelememiz gerekir. Doğu (Çin ve Hindistan) ile Batı'nın dinsel tutumları arasındaki temel farklılıklardan söz etmek istiyorum. Bu farklılıklar mantık kavramlarıyla açıklık kazanabilir. Aristoteles'ten bu yana Batı dünyası Aristoteles felsefesinin mantık ilkelerini izlemiştir. Bu mantık "A, A'dır," diyen özdeşlik yasası, ("A, A olmayan değildir") çelişki yasası, ("A hem A, hem de A olmayan olamaz; ne A ne de A olmayandır") üçüncü şıkkın olmazlığı yasası temeli üzerinde oturmaktadır. Aristoteles görüşünü şu cümlede açıkça anlatmaktadır. "Bir şeyin aynı şeye, aynı hususta, aynı anda hem ait olması hem de olmaması olanaksızdır. Diyalektik itirazları karşılamak için başka hangi özellikleri eklersek ekleyelim durum aynıdır. Bu, şu halde tüm ilkelerin en kesinidir..."[19]

Aristoteles mantığının bu aksiyonu düşünce yapısının öylesine derinlerine işlemiştir ki "doğal" ve kendiliğinden açık olduğu kabullenilir. Ama diğer yanda "X hem A'dır hem A değildir," önermesi saçma görülür. (Elbette önerme X'in verilen zamandaki durumunu belirtmektedir, yoksa şimdiki ve sonraki X'i ya da X'in diğer yanına karşıt olan bir yanını değil.)

Aristoteles mantığının karşısında paradoksal mantık diyebileceğimiz bir mantık bulunmaktadır. Buna göre X'in kabul ya da reddedilmiş noktaları olan A ve A olmayan birbirlerini dışlamazlar. Paradoksal mantık Çin ve Hint düşüncesinde, Heraklitos öğretisinde hâkimdir ve *diyalektik* adı altında Hegel ve Marx'ın felsefesi haline gelmiştir. Paradoksal mantığın genel ilkeleri Laozi tarafından açık bir şekilde anlatılmıştır: "Kesinlikle doğru olan sözler pa-

19 Aristoteles, *Metaphysics*, Book of Gamma, 1005B. 20. Aristoteles'in *Meta fizik* çevirisinden alınmıştır. Çev. Richard Hope, Columbia University Press, New York, 1952.

radoksal görünebilir."[20] Chungtau ise, "Bir olan birdir, bir olmayan gene birdir," paradoksal mantığının bu formülasyonu olumludur: *Odur ve o değildir*. Bir başka formülasyon ise olumsuzdur: *O, ne budur, ne de şudur*. Düşüncenin ilk biçimini Taocu düşüncede, Heraklitos felsefesinde ve Hegel diyalektiğinde buluruz; ikinci formülasyona ise Hint felsefesinde rastlarız.

Her ne kadar Aristoteles mantığı ile paradoksal mantık arasındaki farkları detayıyla anlatmak bu kitabın boyutlarını aşsa da ilkeyi daha anlaşılır kılabilmek için birkaç örnek vereceğim. Paradoksal mantık Batı düşüncesinde ilk felsefi çıkışını Heraklitos felsefesiyle yaptı. Heraklitos, zıtlar arasındaki çelişkinin varoluşun temeli olduğunu varsayıyor; "Kendi içinde çelişen tüm Bir'in kendinin özdeşi olduğunu anlamıyorlar, tıpkı yay ile lir arasındaki çelişik uyumda olduğu gibi"[21] diyordu. Ya da daha açık bir biçimde, "Aynı nehre giriyoruz ama nehir aynı değil, *bu biziz ve bu biz değiliz*"[22] ya da "Yaşayan ve ölü, uyuyan ve uyanık, genç ve ihtiyar olarak şeylerde bir ve aynı şey kendini gösterir".[23]

Laozi'nin felsefesinde aynı olgu daha şiirsel biçimde anlatılır. Taocu paradoksal düşünceye en iyi örnek şu önermedir: "Hafifliğin kökü yerçekimidir. Hareketsizlik, hareketliliğin ölçüsüdür."[24] Ya da "Tao her zaman olduğu gibi hiçbir şey yapmaz ve bu yüzden yapmadığı hiçbir şey

20 Lao-tse, *The Tâo Teh King*, *The Sacred Books of the East*, ed. F. Max Mueller, Vol. XXXIX, Oxford University Press, Londra, 1927, s. 120.

21 W. Capelle, *Die Vorsokratiker*, Alfred Kroener Verlag, Stuttgard, 1953, s. 134. (Kendi çevirim –E. F.)

22 *Age.*, s. 132.

23 *Age.*, s. 133.

24 Mueller, *age.*, s. 69.

yoktur".[25] Ya da "Benim söylediklerimi anlamak ve uygulamak çok kolaydır, fakat dünyada onları anlayabilecek ve uygulayacak hiç kimse yoktur".[26] Taocu düşüncede, Hint ve Sokrates düşüncesinde olduğu gibi, düşüncenin varacağı en yüksek nokta hiçbir şey bilmediğimizi bilmektir. "Bilmek ve hâlâ bilmediğimizi (düşünmek) en yüce hünerdir. Bilmediğimiz halde (bildiğimizi) sanmak hastalıktır."[27] En yüce Tanrı'ya isim takılamayacağı bu felsefenin sadece bir sonucudur. Son-gerçeği, son-Bir'i sözle ya da düşünceyle kavramak olanaksızdır. Laozi'nin koyduğu gibi, "Ayaklar altında çiğnenebilen bir Tao sonsuz değişmez olamaz. Ad konulan bir ad, sonsuz ve değişmez bir ad değildir".[28] Ya da bir başka deyişle, "Ona bakarız ama onu göremeyiz, ona (Görülemeyen) deriz. Dinleriz ama sesini alamayız, ona duyulamayan deriz; tutmak isteriz ama yakalayamayız, ona yakalanamayan deriz. Bu üç niteliğiyle tanımlanması olanaksız bir şeydir o ve böylece bu üç özelliği birbiriyle karıştırıp Bir-Olan'ı elde ederiz".[29] Aynı düşüncenin bir başka anlatımı; (Tao'yu) bilen (onun hakkında) konuşmaya (özel bir ilgi duymaz), onun hakkında konuşmaya (her an hazır olan) onu bilmez.[30]

Brahmancı felsefe, çeşitlilik (fenomenlerin) ile birlik (Brahma) arasındaki ilişkiyle ilgilenir. Fakat Hindistan'da ve Çin'de paradoksal mantık Düalizmle karıştırılmamalıdır. Uyum (birlik) kendisini oluşturan çelişik durumu kapsamaktadır. "Brahmancı düşünce, başlangıcından beri

25 *Age.*, s. 79.
26 *Age.*, s. 112.
27 *Age.*, s. 113.
28 *Age.*, s. 47.
29 *Age.*, s. 57.
30 *Age.*, s. 100.

eşanlamlı, uzlaşmaz çelişkilerinin paradoks çerçevesinde örülmüştür. Yine de doğal dünyanın beliren güçlerinin ve biçimlerinin özdeşliğidir..."[31] İnsanda olduğu gibi evrende de son güç, kavramlar ve duyular alanını aşar. Bu halde o "ne budur ne de şu". Fakat Zimmer'in işaret ettiği gibi, bu "tamamen düalistik olmayan anlatımda 'gerçek ile gerçekdışı' arasında uzlaşmaz çelişki yoktur".[32] Çokluğun ardında birlik ararlarken Brahman düşünürleri, "Bir çift zıddın kavranması şeylerin doğasını yansıtmaz, aksine kavrayan aklı yansıtır," sonucuna vardılar. Kavrayan akıl eğer doğru gerçeğe ulaşmak istiyorsa kendini aşmalıdır. Zıtlık, kendi içinde gerçeğin bir unsuru değil, insan aklının bir ulamıdır (kategorisi). Rigveda da ilke bu biçimiyle konmuştur: "Ben iki şeyim; yaşam gücü ve yaşam nesnesi, aynı anda iki şey." Aklın sadece çelişkileri kavrayacağı düşüncesinin nihai sonucu, Veda felsefesindeki çok daha ağır ve kesin sonuçta, bu düşünce –en ince ayrımlarıyla– "Sadece cahilliğin en uç sınırından başka bir şey değildir; gerçekte Maya'nın en ince aldatmaca oyunlarından biridir," önermesine ulaşmıştır.[33]

Paradoksal mantığın Tanrı kavramı üzerinde dikkate değer etkisi vardır. Tanrı son gerçeği temsil ettiğine ve insan aklı gerçeği çelişkileriyle kavradığına göre, Tanrı hakkında olumlu hiçbir önermede bulunamaz. Veda'ya inananlara göre her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen [*kadirimutlak ve âlimimutlak* olan] Tanrı, cahilliğin son biçimi kabul edilir.[34] Burada Tao'daki adsızlığın, Tanrı'nın Musa ya da kendi adını adsız ad olarak söylemesinin ve Meister

31 H. R. Zimmer, *Philosophies of India*, Pantheon Books, New York, 1951.
32 *Age.*
33 *Age.*, s. 424.
34 *Krş.*, Zimmer, *age.*, s. 424.

Eckhart'ın "mutlak hiçliği"nin arasında bir bağlantı vardır. İnsan asla son gerçekliği bilemez, bilebileceği sadece yokluktur. "Tanrı'nın ne olmadığını çok iyi bilse bile insan, yine de Tanrı'nın ne olduğunu bilemez . . . Bu nedenle hiçbir şeyin doyuramadığı insan kafası, her şeyin en iyisine ulaşmak için uğraşır".[35] Meister Eckhart'a göre, "Kutsal Bir, inkârın inkârı ve yadsımanın yadsımasıdır . . . Her yaratıkta olumsuzluk vardır; biri diğeri olduğunu inkâr eder".[36] Tanrı'nın Meister Eckhart için "Mutlak Hiçlik" haline gelişi çok sonraki bir sonuçtur, tıpkı Kabala'daki son gerçekliğin "Ein Sof", Bitimsiz Bir oluşu gibi.

Tanrı sevgisi kavramı konusundaki önemli farkı belirginleştirmeye zemin hazırlamak için Aristoteles mantığı ile paradoksal mantık arasındaki farkı irdeledim. Paradoksal mantığın öğreticileri, insanın gerçeği ancak çelişkiyle kavrayabileceği son gerçekliğini, Bir'in kendisini akılla kavramanın olanaksız olduğunu söylerler. Bu, kişiyi son amacı *akılla* aramaması sonucuna götürür. Akıl bizi sadece kendisinin erişilmek istenen yanıtı veremeyeceği bilgisine ulaştırır. Düşünceler dünyası çelişkilere takılır kalır. Dünyayı tümüyle kavramanın yolu düşüncede değil, eylemde birliğin uygulanmasında yatmaktadır. Böylece paradoksal mantık bizi, Tanrı sevgisinin, ne kafadaki Tanrı bilgisi ne de kişinin Tanrı'yı sevdiğini düşünmesi olduğu sonucuna götürür. Tanrı sevgisi, "Tanrı'yla *bir*liği yaşama edimidir" sonucuna varmaktadır.

Bu, kişinin doğru yaşam biçimine önem vermesine yol açar. Yaşamın tümü, en küçük ayrıntısından en büyük ola-

35 *Meister Eckhart*, çev. R. B. Blakney, Harper & Brothers, New York, 1941, s. 114.

36 *Age.*, s. 247. Ayrıca *krş.*, Maimonides, olumsuz yorumlama kısmı. [İbn Meymûn, *Delâletü'l-hâ'irîn* içinde. –ed.]

yına dek Tanrı bilgisine adanmıştır. Bu bilgi doğru düşünceyle değil, doğru eylemle kazanılacaktır. Bu, Doğu dinlerinde tüm inceliğiyle görülebilir. Brahmanizm'de olduğu gibi, Budizm ve Taoizm'de de dinin son amacı doğru inanç değil, doğru eylemdir. Aynı vurgulamayı Musevilikte de görürüz. Musevi geleneğinde inançlarda bir bölünme yoktur; tek büyük istisna Farisiler ile Sadukiler ayrılığıdır ki bunun da temelinde birbirine zıt sosyal sınıflar yatmaktadır. Musevilikte (özellikle yaşadığımız çağın başından bu yana) öne çıkarılan doğru yaşam biçimi, *Halaha*'dır (bu kelime, bütünüyle Tao ile aynı anlamı taşımaktadır).

Çağdaş tarihte yeni ilke Spinoza, Marx ve Freud tarafından öne sürülmüştür. Spinoza'nın felsefesindeki önem, doğru düşünceden doğru yaşamaya kaydırılmıştır. Marx aynı ilkeyi şu sözlerle dile getirir: "Filozoflar dünyayı farklı biçimlerde yorumlamışlardır, görev ise dünyayı değiştirmektir." Freud'un paradoksal mantığı onu psikanalizle tedaviye, kişiyi daha derinden tanımaya götürmüştür.

Paradoksal mantık görüşüne göre, önemli olan düşünce değil eylemdir. Bu tavrın birçok başka sonuçları vardır. Her şeyden önce bu tavır Hint ve Çin dinlerinde rastlanan hoşgörüyü doğurmuştur. Doğru düşünce son gerçek ve kurtuluşa götüren yol değilse, başkalarıyla, düşünceleri bizlerle aynı olmayan insanlarla kavga anlamsızdır. Bu hoşgörü, karanlıkta fili tanımlamaları istenen adamların öyküsünde pek güzel dile getirilir. Adamlardan biri filin hortumunu elleyerek, "Bu hayvan hortuma benziyor," der; bir başkası kulaklarına dokunup, "Bu hayvan yelpaze olsa gerek," diye yanıtlar; üçüncü adam elini filin bacaklarına uzatıp hayvanı sütuna benzetir.

İkinci olarak paradoksal mantığın görüşü bir eliyle *dogmayı*, diğer eliyle *bilimi* geliştirmek yerine *insanın niteliğini*

değiştirmeye önem verilmesine yol açar. Hint, Çin ve mistik görüşlerde kişinin dinsel görevi doğru düşünmek değil, doğru hareket etmek ve/veya Bir'le yoğun bir düşünce eyleminde olmaktır.

Batı felsefesinin genel çizgisine göre doğru olan bunun zıddıdır. Son gerçeği doğru düşüncede bulması beklendiği için, doğru eylem önemini korumuş fakat en önemli yer doğru düşünceye verilmiştir. Dinin evriminde bu durum, dogmaların formülasyonuna, bunlar üzerine bitmez tükenmez tartışmalara ve "inançsızlara" ve kiliseye karşı çıkanlara karşı bağışlamasız bir tavra yol açmıştır. Sonunda dindar tavrın temeli "Tanrı'ya inanmak" olarak öne çıkmıştır. Elbette bu, kişinin doğru yaşaması gerektiği hususunda bir kavramın olmadığı anlamını taşımaz. Fakat yine de Tanrı'ya inanan kişi –Tanrı'yı *yaşamasa* da– kendini, Tanrı'yı içinde yaşatıp da ona "inanmayan" kişiden üstün tutar.

Düşünceye verilen önemin tarihsel olarak son derece önemli bir başka sonucu daha vardır. Gerçeğe düşüncede ulaşmak sadece dogmanın değil, aynı zamanda bilimin doğmasına da yol açmıştır. Bilimsel düşüncede, doğru düşünce aydın olma dürüstlüğü gerektirdiği kadar bilimsel düşüncenin pratiğe uyulmasını da –ki bu tekniktir– gerektirir.

Kısaca, paradoksal mantık hoşgörüye ve kişinin kendisini değiştirmesi doğrultusunda bir çabaya yol açmıştır. Aristotelesçi görüş ise dogmaya ve bilime, Katolik Kilisesi'ne ve atom enerjisine ulaşmıştır.

Tanrı sevgisi sorununda bu iki görüş arasındaki farklılıkların sonuçları genel olarak anlatıldı, şimdi sıra konuyu kısaca özetlemekte. Batı'da yaygın olan din sisteminde Tanrı sevgisi Tanrı'ya, Tanrı'nın varlığına, adaletine ve sevgisine inanmakla temelde aynı anlama gelmektedir.

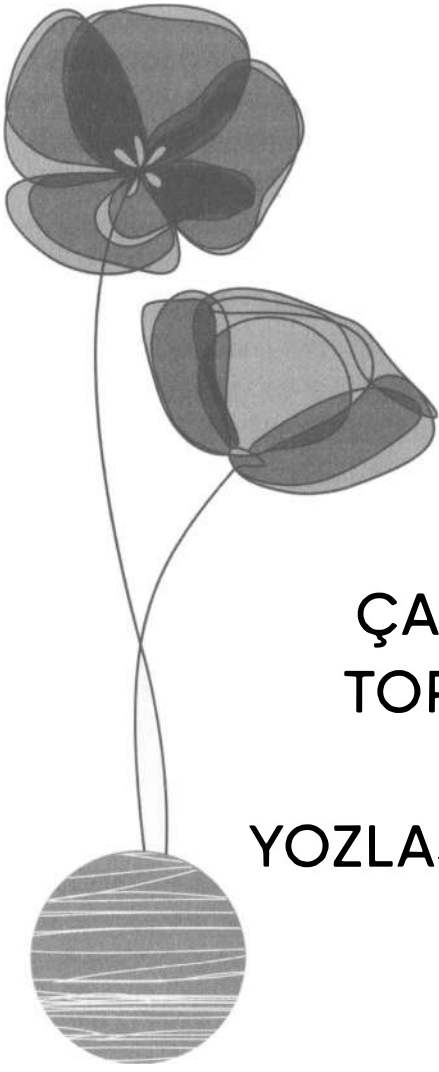
Tanrı sevgisi özünde düşünseldir. Doğu dinlerinde ve mistisizmde, Tanrı sevgisi yoğun bir "bir olma" duygusunu duymak, yaşamın tüm eylemlerinde bu sevgiyle sıkıca kenetlenmektir. Bu amaca en köklü formülü Meister Eckhart getirmiştir. "Eğer ben bu nedenle Tanrı'ya dönüştürülmüşsem ve o beni kendisiyle bir kılmışsa şu halde hiçbir ayrım yoktur aramızda; bazı insanlar Tanrı'yı göreceklerini, öyle ki sanki Tanrı orada, onlar burada duruyorlarmışçasına Tanrı'yı görüvereceklerini hayal ediyorlar; ne var ki bu gerçekdışıdır. Tanrı ve Ben: Biz biriz. Tanıyarak Tanrı'yı içime alırım. Tanrı'yı severek içine girerim onun."[37]

Şimdi kişinin anne babasına duyduğu sevgiyle Tanrı sevgisi arasındaki önemli paralelliğe dönebiliriz. Çocuk, yaşama "tüm varlığının temeli" olan annesine bağlı olarak başlar. Kendini çaresiz hisseder ve annesinin onu saran sevgisine gereksinim duyar. Ardından muhabbetinin yeni merkezini oluşturan babasına yönelir, baba düşünce ve eylemini yönlendiren bir ilkedir. Bu aşamada babasının beğenisini kazanma ve onun kırılmasından kaçınma dileğindedir. Tamamen olgunlaşma evresinde kendini anne babasının kişi olarak koruyucu ve hükmedici gücünden kurtarmış, annelik ve babalık ilkelerini kendi içinde oluşturmuştur. Kendi kendisinin anne babası olmuştur, kendisi anne ve babadır. İnsanoğlunun tarihinde de aynı gelişmeyi görmekte ve sezinlemekteyiz: Tanrı'ya olan ilk sevgi Tanrı Ana'ya olan çaresiz bağlılıktır. İtaatle bağlı olduğumuz Tanrı Baba'dan geçilerek Tanrı'nın dışsal bir güç olmaktan çıkıp insanın içinde sevgi ve adalet ilkelerine dönüştüğü, onunla bir olduğu ve sonunda Tanrı'dan ancak simgesel ve şiirsel bir dille söz ettiği olgunluk evresine varılır.

37 Meister Eckhart, *age.*, s. 181-182.

Tüm bunlardan varılacak nokta, Tanrı'ya olan sevginin kişinin anne babasına duyduğu sevgiden ayrılamayacağıdır. Eğer kişi annesine, kabilesine, ulusuna duyduğu sapkın bağlılıktan kendini kurtaramaz, cezalandıran ve gönlünü alan babaya ya da herhangi bir otoriteye çocukça bağlılığını sürdürürse, Tanrı'ya daha olgun bir sevgi besleyemez; böylece onun inancı Tanrı'nın koruyucu anne ya da cezalandırıcı baba olduğu dinin ilk evrelerine takılı kalır.

Çağdaş dinlerde en erkeni ve en ilkelinden en gelişmiş üst düzeye varmışına kadar tüm aşamaları bulabiliriz. "Tanrı" sözcüğü kabile şefini ifade ettiği kadar, "Mutlak Hiçliği" de ifade eder. Aynı şekilde, Freud'un gösterdiği gibi herkes bilinçdışında çaresiz bebekliğinden başlayarak tüm evreleri bulundurur. Burada soru, onun hangi noktaya kadar büyüdüğüdür. Kesin olan tek şey vardır: Tanrı'ya duyduğu sevginin gerçek niteliği çokluk bilinçdışıdır; sevginin ne olduğuna ilişkin olgunlaşmış bir düşünce ile sarılıp akla uygun hale getirilmiştir. İnsan sevgisi bundan da öte kişinin ailesiyle olan ilişkisine doğrudan bağlıdır ve son çözümlemede içinde yaşadığı toplum yapısına dayanmaktadır. Eğer toplum yapısı bir otoriteye boyun eğiyorsa –otorite ister açık ve seçik görülsün, ister piyasa ve kamu düşüncesiyle genel olsun– onun Tanrı kavramı çocukça olacak, olgunlaşmış kavramdan çok uzaklarda bulunacaktır.

III. BÖLÜM

SEVGİ VE ÇAĞDAŞ BATI TOPLUMUNDA SEVGİNİN YOZLAŞTIRILMASI

Eğer sevgi olgunluk, üretici kişilik gerektiriyorsa, ileri uygarlıkta yaşayan bir birey için sevebilme yetisi o uygarlığın ortalama insan üzerindeki etkisine bağlıdır. Çağdaş Batı uygarlığından söz ettiğimize göre, Batı uygarlığının toplumsal yapısını ve onun sonucu olarak ortaya çıkan ruhsal yapının sevginin gelişmesine uygun olup olmadığını sormak gerekir. Bu soruya verilecek yanıt olumsuzdur. Batı'daki yaşamımızı izleyen tarafsız bir gözlemci kardeşlik sevgisinin, anne sevgisinin ve cinsel sevginin az rastlanan olgular olduğunu görecek ve bunların yerlerinin gerçekte yozlaşmış sevgi biçimleri olan birçok sahte sevgiyle doldurulduğuna kuşku duymayacaktır.

Kapitalist toplum bir yandan politik özgürlük ilkesi, diğer yandan tüm ekonomik ve toplumsal ilişkileri pazarın düzenlediği bir temel üzerinde yükselmektedir. Meta pazarı, malların hangi koşullarda alınıp satılabileceğini belirler, emek pazarı ise emeğin alınıp satılmasını düzenler. Yararlı şeyler ve yararlı insan enerjisi ile hüneri beraberce, zora başvurmaksızın, dolandırıcılık yapılmadan pazar koşulları altında alınıp satılacak mallara dönüşürler. Ayakkabılar yararlı ve gerekli olabilir ama pazarda talep edilmiyorsa hiçbir ekonomik (değişim) değeri yoktur. İnsan güç ve hünerine de var olan piyasa koşulları altında talep yoksa değişim değerleri de yoktur. Sermaye sahipleri işgücünü satın alıp yatırdıkları sermayenin kârlılığı için çalışmasını buyurabilirler. Emek sahipleri ise güç ve hünerlerini

var olan piyasa koşulları altında sermaye sahibine satmak durumundadırlar, aksi halde açlıktan ölürler. Bu ekonomik yapı değerlerin hiyerarşisini yansıtır. Sermaye emeğe buyurur, sonunda cansız, ruhsuz şeyler yaşayan emekten, insanoğlunun gücünden daha değerli hale gelir.

Bu olgu başlangıcından bu yana kapitalizmin temel yapısını oluşturmuştur. Bu durum her ne kadar çağdaş kapitalizm için de geçerliliğini korusa da bir dolu değişime uğrayarak çağdaş kapitalizme bugünkü özgün niteliğini kazandırmış ve bu etmenler çağdaş insanın karakterinin belirlenmesinde önemli etkilerde bulunmuştur. Kapitalizmin gelişmesinin sonucu olarak sürekli bir şekilde sermayenin merkezileşip yoğunlaştığına tanık olmaktayız. Büyük işletmeler boyutlarını sürekli olarak büyütüp geliştirirken küçükler arada ezilip yiterler. Bu dev işletmelere yatırılan sermayenin sahipleri yönetimden her geçen gün biraz daha uzaklaşıyor. Yüz binlerce hisse senedi sahibi işletmeyi elinde tutuyor; yönetim ise iyi para alan ama işletmenin mülkiyetine sahip olmayan bir grup yöneticinin elinde. Bu yöneticiler işletmenin en yüksek kâra erişmesini istemekten çok, işletmenin, dolayısıyla kendi güçlerinin büyümesine önem veriyorlar. Sermayenin merkezileşmesi ve güçlü bir yöneticiler katmanının oluşması, işçi hareketinin

“Emek sahipleri güç ve hünerlerini var olan piyasa koşulları altında sermaye sahibine satmak durumundadırlar, aksi halde açlıktan ölürler. Bu ekonomik yapı değerlerin hiyerarşisini yansıtır. Sermaye emeğe buyurur, sonunda cansız, ruhsuz şeyler yaşayan emekten, insanoğlunun gücünden daha değerli hale gelir.”

gelişmesiyle başa baş gitmektedir. İşçinin sendikalaşmasıyla, işçinin işgücü pazarında tek başına pazarlığa girmesinin önü alınmıştır. Artık işçi de büyük işçi sendikalarında birleşmiş, onu sanayi devlerine karşı koruyacak güçlü bir önder kadroya sahip olmuştur. Sermaye alanında olduğu gibi işçiler arasında da, ister iyi olsun ister kötü, ağırlık bireyden yöneticilerin eline geçmiştir. Böylece çok büyük sayılarda insan bağımsızlığını yitirerek dev ekonomik imparatorlukların yöneticilerine bağımlı hale gelmiştir.

Sermayenin merkezileşmesinin bir başka önemli sonucu da işin özgün bir biçimde düzenlenmesidir. Geniş ölçüde merkezileşmiş işletmelerdeki katı işbölümü, bireyin birey olma niteliğini yitirmesine neden olmakta, onu makinenin bir parçası haline getirmektedir. Çağdaş kapitalizmde insan sorunu şöyle formüle edilebilir:

Çağdaş kapitalizm, büyük sayılarla ve uysallık içinde bir araya gelecek insanlara gereksinim duyar. Bunlar giderek artan bir şekilde tüketime yönelmeli, beğenileri kalıplaşmalı ve kolayca etkilenip yönlendirilmelidirler. Çağdaş kapitalizm kendini özgür ve bağımsız hisseden, hiçbir otoriteye, ilkeye ya da öz duyuya kul olmamış insanlara gereksinim duyar ama bunların buyruk almaya, kendilerinden isteneni yapmaya, toplumsal mekanizmayla sürtüşmeden yaşamaya yatkın olmalarını ister; öyle ki zor kullanmadan yönlendirilmeli, öndersiz yönetilmeli ve iyi ya da kötü bir amaca sahip olmadan çalıştırılmalıdırlar.

Bundan ne sonuç çıkar? Çağdaş insan kendisine, çevresindeki insanlara ve doğaya yabancılaştırılmıştır.[38] İnsan bir meta haline dönüştürülmüş, yaşam güçlerini var olan pa-

38 Modern toplumda yabancılaşma sorunu ve insan karakteri üzerindeki etkileri hakkında daha ayrıntılı bilgi için *bkz.* E. Fromm, *Sane Society*, Rinehart & Company, New York, 1955. [E. Fromm, *Sağlıklı Toplum*, çev. Zeynep Tanrısever, Yurdanur Salman, Payel Yayınları. –ed.]

zar koşulları altında kendisine en fazla kârı getirecek alana yatırması sağlanmıştır. İnsan ilişkileri, güvendiklerini sürüye bağlı olmakta, düşünce, duygu ve eylem yönünden diğerlerinden ayrı olmamakta gören, birbirine yabancılaşmış otomatların ilişkileri haline getirilmiştir. Herkes birbirine olduğunca yakın olmaya çaba harcarken diğer yandan kendini tümüyle yalnız hisseder, tek başınalığının her zamanki sonucu olan derin bir güvensizlik, huzursuzluk ve suçluluk duygusuna gömülür. Uygarlığımız kişinin bu tek başınalığını bilince çıkarmasını engelleyecek birçok oyalayıcı şeye sahiptir: Her şeyden önce sıkıca düzenlenmiş ve makineleştirilmiş çalışma düzeni, insanı en temel insanca isteklerinden, kendini aşma ve bir olma halinden habersiz kılar. Bu tekdüzelik insanda bir doyum yaratmadığı için insan bu bilince çıkaramadığı sıkıntıdan eğlenceyle, eğlence sanayisinin ona sunduğu müzik ve filmlerle kurtulmayı dener, bundan başka eski eşyalarını değiştirip durmadan yeni bir şeyler alarak kendini avutur. Çağdaş insan, Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya*'da çizdiği tipe çok benzer: Karnı tok sırtı pek, cinsel yönden doygun, kişiliği gelişmemiş, çevresindeki insanlarla son derece düzeyli ilişkiler kuran, Huxley'nin sıraladığı, "Birey hissederse toplum sendeler" ya da "Bugün sahip olabileceği eğlenceyi yarına bırakma", bir de hepsini bastıran, "Bugünlerde herkes mutlu," sloganlarıyla yönlendirilen bir kişidir o.

> "Tüm dünya, ağzımıza layık büyük bir nesnedir; büyük bir şişe, büyük bir elma, büyük bir memedir. İnsan, ebediyen beklenti içinde ve ebediyen düş kırıklığı yaşayan bir emici olup çıkmıştır."

Günümüzde insanların mutluluğu eğlenmeye dayanıyor, eğlenmenin altındaysa "almanın", tüketmenin doygunluğu yatıyor. Tüm dünya, ağzımıza layık büyük bir nesnedir; büyük bir şişe, büyük bir elma, büyük bir memedir. İnsan, ebediyen beklenti içinde ve ebediyen düş kırıklığı yaşayan bir emici olup çıkmıştır. Karakterimiz değiştokuş etmek, almak, tüketmek, değiştirmek üzerine kuruludur. İster ruhsal olsun ister nesnel, ne varsa her şey tüketimin ve değiştokuşun nesneleridir.

Sevgiye ilişkin durum da zorunlu olarak çağdaş insanın bu toplumsal yapısına göre biçimlenmiştir. Otomatlar sevemezler. Onlar sadece "kişilik paketlerini" birbirleriyle değiştirirler ve ucuza kapatma peşinde koşarlar. Bu yabancılaşmış yapının en belirgin, özellikle evlilikte sevgi gösterme biçimi "çift" kavramıdır. Mutlu evlilik üzerine tüm yazılanlar birbiriyle iyi geçinen bir çifti tanımlar. Bu tanımlama uyum içinde çalışan işçi kavramından pek farklı değildir. Böylesi bir kişi "tam anlamıyla bağımsız" olmalı, işbirliği yapabilmeli, bağışlayıcı ama aynı zamanda tutkulu ve saldırgan olmalıdır. Bu nedenle evlenme kılavuzu kocanın karısını "anlaması" gerektiğini ve ona yardımcı olmasını öğütler. Karısının yeni giysisini övmeli, pişirdiği yemeklerden dolayı iltifat etmelidir. Diğer yanda kadın, eve yorgun argın, sinirli ve gergin gelen kocasını anlamalı, onun işindeki sorunlardan söz edişini ilgiyle dinlemeli, doğum gününü

"Karakterimiz değiştokuş etmek, almak, tüketmek, değiştirmek üzerine kuruludur. İster ruhsal olsun ister nesnel, ne varsa her şey tüketimin ve değiştokuşun nesneleridir."

unuttuğu zaman öfkelenmeyip bağışlayıcı olmalıdır. Bu tüm yaşamları boyunca birbirine yabancı kalan, "candan bağlılığa" ulaşamayan iki insanın, karşılıklı nezaketle davranma ve birbirlerini rahat ettirme çabalarının, iyi işleyen ilişkilerinin toplamından başka bir şey değildir.

Böylesi sevgi ve evlilik kavramında asıl önemli olan tek başına olmanın dayanılmaz duygusundan kaçıp bir şeye sığınmaktır. "Sevgide" insan en azından yalnızlıktan kaçıp sığınacağı bir liman bulabilir. İki kişi, dünyaya karşı bir tür ortaklık kurar ve bu iki kişilik bencilliğin sevgi olduğu yanılgısına düşer.

Çift olmanın özüne ve karşılıklı anlayışa verilen önem, oldukça yakın zamanda yer alan bir gelişmedir. Bundan önce, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, karşılıklı cinsel doyum sevgi bağlarının ve mutlu evliliğin koşulu sayılıyordu. Evliliklerde pek sık rastlanan huzursuzlukların kaynağı çiftlerin "cinsel uyum" sağlayamaması olarak kabul ediliyordu. Bu eksikliğe neden olarak da bilgisizlik nedeniyle "doğru" cinsel davranışa sahip olmamaları, çiftlerden birinin ya da her ikisinin hatalı cinsel tekniğe sahip olmaları gösteriliyordu. Bu eksikliği gidermek ve birbirini sevemeyen talihsiz çiftlere yardımcı olmak için birçok kitap doğru cinsel ilişki konusunda yol gösteriyor, öğüt veriyor, eğer yazılan ve söylenenlere uyulursa mutluluğa ve sevgiye kavuşabileceklerini müjdeliyordu. Bunun ardında yatan düşünce ise, sevginin cinsel zevkin çocuğu olduğudur. Eğer iki insan birbirini cinsel olarak doyurmayı öğrenirse birbirlerini de severler. Bu görüş o zamanlar yaygın olan, "Doğru teknik sadece sanayideki üretim sorunlarına çözümler getirmez, ayrıca tüm insan ilişkilerine de doğru çözüm getirir," yanılgısının sonucuydu. İnsanlar bu görüşün karşıtının doğru olduğunun bilincinde değillerdi.

Sevgi, yeterli cinsel doyumun sonucu değildir; tersine cinsel mutluluk, hatta onca sözü edilen cinsel teknik sevginin sonucudur. Eğer bu savın, günlük gözlemlerimizin yanı sıra ispatı gerekiyorsa, böylesi kanıtları ruhbilimsel kayıtlarda bulmak mümkündür. En yaygın cinsel sorunların – kadınlarda soğukluk, erkeklerde çeşitli biçimleriyle şöyle ya da böyle ruhsal iktidarsızlık– araştırılmasında, nedenin yanlış teknik kullanmak olmadığı, sevmeyi engelleyen içsel yasaklar olduğu görülmüştür. Karşı cinsten korkmanın ya da ona duyulan nefretin altında, kişinin kendisini bir bütün olarak vermesini, kendiliğinden hareket etmesini ve cinsel eşine güvenmesini engelleyen zorluklar yatmaktadır. Eğer cinsel iç yasakları olan kişi nefret ve korkudan kurtulabilirse sevebilen kişi haline gelecek, cinsel sorunları çözümlenecektir. Aksi halde cinsel teknik üzerine edineceği yığınla bilginin ona hiçbir yararı olmayacaktır.

Her ne kadar ruh çözümsel tedaviyle elde edilen bilgiler, doğru cinsel tekniği bilmenin cinsel mutluluk ve sevgi yaratacağı savını çürütmüşse de, karşılıklı doyumun sevgiyi doğurduğu savı Freud'un kuramlarıyla güç kazanmıştır. Freud'a göre sevgi, temeli cinselliğe dayanan bir olgudur. "İnsan kendisine en büyük zevki, cinsel (cinsel organlarla) sevişmenin verdiğini deneyerek bulmuştur ve böylece cinsel sevgi, insanın her türlü mutluluğunun öncüsü olmuş ve o, mutluluğunu cinsel ilişkilerde, cinsel organlarla birleşme yollarında aramayı yaşamının ana noktası haline getirmiştir."[39]

Freud'a göre kardeş sevgisi de cinsel isteğin bir sonucudur. Ama burada cinsel içgüdü "engellenmiş amaca" dö-

39 S. Freud, *Civilization and Its Discontents*, çev. J. Riviere, The Hogarth Press, Ltd., Londra, 1953, s. 69. [Orijinal adı: *Das Unbehagen in der Kultur*, 1930. *Bkz.*, Sigmund Freud, *Kültürdeki Huzursuzluk*, çev. Veysel Atayman, Say Yayınları. –ed.]

nüşmüştür. "Aslında amacı engellenmiş sevgi başlangıçta cinsel sevgiyle doludur ve insanın bilinçdışı düşüncesinde durum böyledir."[40] Gizemli yaşamımızın özünü oluşturan kaynaşma, bir olma duygusunun kökünde yatan başka insanlarla birleşme isteği Freud'a göre hastalıklı bir fenomenden, ilk sınırsız narsisizme dönmekten başka bir şey değildir.[41]

Freud'a göre sevginin bir adım ötesi, içinde kendi mantığı olmayan bir olgudur. Mantıksız sevgiyle, olgun bir kişiliği gösteren sevgi arasında ona göre bir ayrım yoktur. Bir yazısında Freud aktarma sevgiden[42] söz eder; ona göre aktarma sevgiyle "normal" sevgi arasında bir ayrım yoktur. Âşık olmak her zaman aptallıktır, gerçeklere göz kapatmaktır, zorlayıcılıktır ve çocukluktaki sevgi nesnelerine aktarılmıştır. Freud'a göre olgunluğunun en yüksek başarısı olan mantıklı bir sevginin incelemeye değer yanı yoktur, çünkü böyle bir şey yoktur.

Bununla birlikte, sevgi kavramının cinsel çekiciliğin ya da bunun bilinçteki duygu olarak yansıması olan cinsel doygunluğun sonucu olduğu düşüncesinde Freud'un görüşlerinin etkisini abartmak yanlış olur. Aslında nedensel bağ ters yönde çalışmaktadır. Freud'un görüşlerini bir oranda on dokuzuncu yüzyıl düşüncesi etkilemiştir; bunların bir bölümü Birinci Dünya Savaşı sonrasında da tutunan görüşler olmuştur. Freud'un ve halkın görüşlerini etkileyen etmenlerden bazıları, başta Victoria çağının katı ahlak anlayışına tepki olarak çıkmıştır. Freud'un kuramını belirleyen bir diğer etmen kapitalist yapı üzerinden temellenen insan kavramıdır. Kapitalizmin insanın doğal gerek-

40 *Age.*, s. 69.
41 *Age.*, s. 21.
42 Freud, *Gesammelte Werke*, Londra, 1940-52, C. X.

sinimlerini karşıladığını kanıtlamak için insanın doğuştan yarışmayı sevdiğini ve karşılıklı nefretle dolu olduğunu göstermek gerekiyordu. İktisatçılar bunu kâr etmeye olan doymak bilmez hırs olarak "kanıtladılar", Darwinciler en güçlünün yaşamını sürdürdüğü savıyla katıldılar onlara ve Freud aynı yere, erkeğin toplumsal baskılar yüzünden gerçekleştiremediği, bütün kadınları elde etmek için bitimsiz bir arzuyla dolu olduğu savıyla vardı. Bu nedenle tüm erkekler birbirlerini kıskanıyordu ve bu karşılıklı kıskançlık ve yarışma tüm sosyal ve ekonomik nedenler kalksa bile sürecekti.[43]

Sonuç olarak, Freud on dokuzuncu yüzyılda yaygın olan maddecilikten geniş ölçüde etkilendi. Buna göre, tüm düşünsel olguların temeli fizyolojik olgulardaydı. Bu yüzden sevgi, nefret, tutku, kıskançlık Freud tarafından cinsel içgüdünün dışa yansıyan çeşitli biçimleri olarak açıklandı. Freud, en önemli gerçekliğin tümüyle insanlığın var oluşunda, birincil olarak herkes için aynı olan insan olma durumunda, ikincil olarak ise toplumun özgün yapısı tarafından belirlenen insan deneyiminde yattığını göremedi. Böylesi bir maddeciliği aşan kesin adımı Marx tarihsel maddecilikle atmış, insanı tanımaya yarayan anahtarın insanın ne bedeni, ne yiyecek gereksinimi ne de mülkiyet içgüdüsü olduğunu, fakat insanın tüm yaşama sürecinin onun "yaşam deneyimi" olduğunu söylemiştir. Freud'a göre tüm içgüdüsel isteklerin engellenmeden doyurulması, ruh sağlığı ve mutluluk verecektir. Ne var ki klinik gerçekler, tüm yaşamlarını hiçbir sınır tanımadan cinsel

43 Ustası Freud'dan hiçbir zaman ayrılmayan ve Freud'un sevgi hakkındaki görüşlerini yaşamının sonuna doğru değiştiren tek kişi Sándor Frenczi idi. Bu konu üzerine mükemmel bir inceleme için *bkz.*, Izette de Forest, *The Leaven of Love*, Harper & Brothers, New York, 1954.

doygunluk peşinde koşmakla geçiren erkek ya da kadınların mutluluğa ulaşamadıklarını ve çoğunlukla nevrozlu çatışmalar ve hastalıklardan acı çektiklerini göstermektedir. Tüm içgüdüsel isteklerin karşılanması sadece mutluluğa temel olmamakla kalmıyor, deliliği bile önleyemiyor. Ayrıca Freud'un görüşlerinin Birinci Dünya Savaşı sonrası yaygınlık kazanmasının bir nedeni de kapitalizmin özünde yer alan değişikliklerdir. Bu dönemde tasarruftan harcamaya, ekonomik başarının unsuru olarak kemerleri sıkmadan alabildiğine genişleyen bir pazara, otomat bireye alabildiğine doygunluk verilmeye geçildi. Metanın tüketiminde olduğu gibi hiçbir isteğin doyurulmaksızın bırakılmaması cinsel alanda da en yaygın eğilim oldu.

Freud'un kavramlarıyla, değerli ruhbilimci H. S. Sullivan'ın kavramlarını karşılaştırmak ilgi çekici olacak. Sullivan'ın psikanaliz sisteminde özellikle cinsellik ve sevgi konularında Freud'la çatıştığını görmekteyiz.

> Karşılıklı cinsel doyum, "ikili uyum" ve yalnızlıktan kaçma olarak sevgi, çağdaş Batı dünyasında yozlaşan sevginin iki "normal" biçimidir. Bunların her ikisi de toplum tarafından biçimlendirilen sağlıksız sevgilerdir. Kişilerin kendilerine göre biçimlendirdikleri birçok hasta sevgi türü vardır.

Sullivan'ın görüşüne göre sevgi ve yakın dostluk ne anlama gelmektedir, buna bakalım: "Yakınlık iki insan arasında her türlü kişisel değerin kabul edildiği durumdur. Kişisel değerlerin kabul edilmesi benim işbirliği dediğim bir ilişki biçimi gerektirir. Bununla anlatmak istediğim insanın davranışlarını karşısındakinin gereksinmelerine göre düzenlediği, bu

düzenlemenin giderek birbiriyle daha çok bütünleşen –bir başka deyişle birbirine giderek daha çok yaklaşan– karşılıklı doyum ve koruma işlemleridir."[44] Eğer Sullivan'ın söylediklerini bu karmaşık anlatımdan kurtarırsak, sevginin özünün işbirliği olduğu ortaya çıkar; böylesi bir durumda bu iki kişi, "Biz etkenliğimizi, üstünlük ve değerlilik duygularımızı korumak için oyunu kurallarına uygun oynuyoruz," diye hisseder.[45]

Nasıl Freud'un sevgi üzerine görüşleri on dokuzuncu yüzyıl kapitalizminin ataerkil erkeğinin deneyimlerini dile getiriyorsa, Sullivan'ın tanımı da yirminci yüzyılın yabancılaşmış, pazarcı kişiliğini anlatır. Bu "iki kişilik tekçiliğin" ortak çıkarlarında birleşmiş, düşman ve yabancı bir dünyaya karşı iki kişinin direnişinin tanımıdır. Sullivan'ın yakınlık tanımı, "ortak amaçlara ulaşmak için davranışlarını karşısındakinin gereksinimlerine göre düzenlediği"ne inanılan herkesi, işbirliği yapan bir çifti ya da grubu içerebilir. (Sullivan'ın burada belirtilen gereksinimlerden söz etmesi dikkate değerdir; oysa sevgi için en azından iki insan arasındaki belirtilmeyen gereksinimler diyebiliriz.)

Karşılıklı cinsel doyum, "ikili uyum" ve yalnızlıktan kaçma olarak sevgi, çağdaş Batı dünyasında yozlaşan sevginin iki "normal" biçimidir. Bunların her ikisi de toplum tarafından biçimlendirilen sağlıksız sevgilerdir. Kişilerin kendilerine göre biçimlendirdikleri birçok hasta sevgi türü vardır.

Bunlar karasevdayla sonuçlanan ve ruh doktorları ve giderek halk tarafından nevrozlu kabul edilen sevgilerdir. Bunlardan sıkça rastlanılanları aşağıda örnek olarak anla-

44 H. S. Sullivan, *The Interpersonal Theory of Psychiatry*, W. W. Norton & Co., New York, 1953, s. 246.

45 *Age.*, s. 246.

tacağım. Nevrozlu sevginin temel koşulu "âşıkların" her ikisinin ya da içlerinden birinin anne ya da babaya bağlı kalması; erişkin yaşta, küçükken anne ya da babasına karşı duyduklarını, korkularını, onlardan beklediklerini sevgilisine yöneltmesidir. Böyle kişiler çocukça bağlılıktan kendilerini alamazlar; büyüdüklerinde tek istekleri bu bağlılığı yeniden oluşturmaktır. Bu durumda kişi, zekâsıyla ve toplumsal olarak gerçek yaşında olsa da duygusal olarak iki, beş ya da on iki yaşındadır. Daha aç durumlarda kişinin bu duygusal geriliği onun toplumsal etkenliğini de engeller; çok uç olmayan durumlarda çatışma, çatışmaya yakın kişisel ilişkiler sınırındadır.

Daha önce incelediğimiz anne ya da baba merkezli kişilere ilişkin duygusal gelişmeleri, anneye çocukça bir bağlılıkta takılıp kalmış erkekleri ele alalım şimdi. Bunlar sanki henüz süt bebekleri gibidirler. Bu adamlar hâlâ kendilerini çocuk gibi hissederler; annelerinin koruyuculuğuna, sevgisine, sıcaklığına, bakımına ve hayranlığına gereksinimleri vardır. Annelerinin koşulsuz sevgisini, salt çocuk oldukları için, çaresiz oldukları için kendilerine gösterilen sevgiyi ararlar. Bu tür erkekler kendilerini bir kadına sevdirmek istediklerinde çoğunlukla fazlasıyla yumuşaktırlar, bu durum o kadının sevgisi kazanıldıktan sonra da sürer. Oysa kadına (aslında tüm insanlara) olan bağlılıkları yapay ve sorumsuzcadır. Amaçladıkları sevilmektir, sevmek değil. Böylesi erkeklerde çoğunlukla önemli boyutlarda kendini beğenmişlik ve az ya da çok açığa çıkmamış büyük fikirler vardır. Eğer aradıkları doğru kadını bulurlarsa güven duyar, mutlu olur, mutlu oldukça da çok sevgi gösterirler; çekicidirler, aldatıcı olmalarının nedeni de budur. Fakat bir süre sonra kadın onların fantastik beklentilerini karşılamayı kesince çatışmalar, pişmanlıklar büyümeye başlar.

Kadın erkeğe beğenisini her zaman göstermez, kendi yaşamını yaşamak ister, sevilmek ve korunmak gereksinimi duymaya başlarsa ve uç noktalarda erkeğin başka kadınlarla olan ilişkilerini bağışlamazsa –ya da bu ilişkilere karşı hayranlığını belli etmezse– erkek çok derinden kırılır, umutsuzluğa düşer ve çoğunlukla bu duygusunu gizleyerek kendi kendini "o kadının kendisini sevmediğini, bencil olduğunu, üstünlük tasladığını" söyleyerek aldatır. Şefkatli bir annenin sevgisinin işareti olan sevimli bir çocuğa gösterilen davranışların en ufak eksikliği sevgisizliğin kanıtı olarak gösterilir. Bu tür erkekler sevgi gösteren davranışlarını, beğenilmek isteklerini çoğunlukla gerçek sevgiyle karıştırırlar, bu nedenle de kendilerine haksızlık edildiği kanısındadırlar. Kendilerini büyük sevgiler taşıyan kişilermiş gibi görür ve sevgililerinin, onların sevgilerini değerlendiremediğinden acı acı yakınırlar.

Anne merkezli kişi yaşamını çok az durumda önemli rahatsızlıklar duymadan sürdürebilir. Eğer annesi onu korumanın da ötesinde aşırı bir şekilde sevmişse –belki çocuğa hükmetmiş ama onu kırmamışsa–, eğer annesinin benzeri bir kadınla evlenmişse ve eğer özel yetenekleri ve üstünlükleri –başarılı bir siyasetçi gibi– çekiciliğini kullanmasına ve kendisine hayranlık duyulmasına yol açabiliyorsa daha üst düzeyde bir olgunluğa erişemese de böyle bir erkek toplumsal olarak "uyumluluğunu" korur. Ama daha uygunsuz koşullarda –ki böylesi durumlara daha çok rastlanır– o erkeğin, toplumsal yaşamı olmasa bile sevgi yaşamı ciddi düş kırıklığına uğrayacaktır. Bu tür kişiliğe sahip olanlar yalnız bırakıldıklarında sık sık iç çatışmalar, huzursuzluk ve ruhsal çöküntü duyarlar.

Hastalığın daha ileri biçimlerinde anneye olan bağlılık daha derin ve daha akıldışıdır. Bu konumda istenen –sim-

gelersek– annenin koruyucu kollarına ya da doyurucu göğsüne geri dönmek değil, tümüyle kavrayıp alan ve tümüyle yok eden rahmine geri dönmektir. Eğer akıllılığın özelliği rahimden kurtulup dışarı çıkmaksa, akıl hastalığının özelliği rahme doğru çekilmek, gerisin geriye onun tarafından emilmektir. Bu da yaşamdan geri alınmak demektir. Bu tür bağlılığa kendini çocuğuna yutucu, yok edici bir biçimde bağlayan annelerin ilişkilerinde rastlanır. Bazen sevgi bazen görev adına küçük çocuğu, biraz palazlanmışını, gelişmiş adamı içlerinde tutmak isterler. Çocukları onlarsız nefes alamaz, sevemez; sevse bile bu ancak yüzeysel cinsel sevgi düzeyindedir. Tüm diğer kadınları aşağılarlar, böylesi bir adam özgür ve bağımsız olamaz, yaşamları boyunca suçlu ve sakat kalırlar.

Annenin bu yıkıcı, içine alıcı yanı, anne olgusunun olumsuz tarafıdır. Anne çocuğa can verdiği gibi, verdiği canı geri de alabilir. Yaratan ve yok eden odur, sevgi mucizeler yaratabilir ama hiç kimse onun kadar yaralayamaz. Hindu tanrıçası Kali gibi dinsel imajlarda ve düşsel simgelerde anneliğin bu iki yanına rastlanabilir.

Temel yönelimin babaya olduğu durumlarda daha değişik nevroz türlerine rastlanır.

Annesi soğuk ve kayıtsız, biraz da annesinin bu soğukluğu sonucu tüm sevgi ve ilgisini oğlunda yoğunlaştırmış bir erkeğin durumunu ele alalım. O "iyi bir babadır", bunun yanında hükmeden bir babadır. Oğlunun yaptıkları onu memnun ederse onu över, armağanlar verir, sever; oğlu hoşuna giden şeyler yapmadığı anda azarlar, ilgisini keser. Çocuk tek sevgi kaynağı olan babaya kul olur. Yaşamdaki tek amacı babasının hoşuna gitmektir. Bunu başarırsa mutludur, güvenlidir, doygundur. Ne var ki bir hata yaptığında, başarısız olduğunda ya da babasını hoş-

nut etmeyi başaramadığında gururu incinir, sevgisiz bir yana atılıvermiş gibi duyar kendini. Yaşamının geri kalan bölümü, böyle kendini bağlı duyabileceği bir baba motifi aramakla geçer. Tüm yaşamı babasından alacağı övgülere bağlı iniş çıkışlarla dolar. Böyle erkekler toplumsal görevlerinde oldukça başarılıdırlar. Çalışkan, güvenilir ve canlıdırlar. Seçtikleri baba motifi onlara nasıl yaklaşılacağını bildiği sürece böyledir. Fakat kadınlarla olan ilişkilerinde kayıtsız ve çekingendirler. Kadınlar çoğunlukla onlar için pek bir anlam taşımaz. Onlara karşı, küçük bir kıza gösterilen baba ilgisiyle maskelenmiş bir nefret duyarlar. Bunlar, erkekçe özellikleriyle başlangıçta bir kadını etkileyebilirler. Fakat zaman geçtikçe kendilerinden beklenen hiçbir şeyi veremezler, evlendikleri kadın, kendisine kocasının yaşamında her zaman baş yeri alacak olan babadan sonraki yerin verilmiş olduğunu anlar, bu durumda ancak kadın da baba yönelimliyse ve kendisine sımsıcak bir çocuk gibi davranan babacan bir kocayla mutlu olabilir ve evlilik sürer.

Çok daha karmaşık sevgi kargaşası taşıyan bir tür nevrozlu hastalık da farklı bir anne baba ilişkisinden kaynaklanır. Bu nevroz, anne ile baba birbirini sevmez fakat kavga etmeyerek geçimsizliklerini herhangi bir şekilde gizleyebilecek kadar ihtiyatlı oldukları zaman çıkar. Anneyle babanın birbirlerine karşı soğuk olmaları onların çocuğa karşı da tutarsız olmalarına yol açar. Böylesi bir ortamda küçük kız bir "dürüstlük" tavrı edinecek fakat ne annesi ne de babasıyla yakın bir ilişki içine girmesine izin verilecek ve bu nedenle kızcağız şaşkın ve ürkek olacaktır. Küçük kız hiçbir zaman anne ve babasının ne düşündüklerini ve duyduklarını bilmeyecek, havada her zaman bilinmeyen, esrarengiz bir dalgalanma olacaktır. Sonuçta küçük kız

dünyadan elini eteğini çekerek içine kapanacak, hayaller kuracak, herkesten kaçacak ve bu tavrı sonraki sevgi ilişkilerine de yansıyacaktır.

Bunun da ötesinde içe kapanmak, sonuçları aşırı huzursuzluğa, dünyada güven içinde olmama duygusunun gelişmesine, aşırı heyecanlar yaşamanın tek yolu olan mazoşist eğilimlere yol açar. Böylesi kadınlar, çoğunlukla kocalarının olağan ve duygusal bir tavır almalarından ziyade, bağırıp çağırmalarını isterler. Zira bu en azından üzerlerindeki korku ve gerginliği siler götürür, kocalarını böylesi bir tavır içine sokmak için kışkırtmalara başvurmaları az rastlanan bir durum değildir, çünkü böylece sakin bir bağlılığın çıldırtan şüpheciliğine son verirler.

Aşağıda sıkça rastlanan diğer hasta sevgiler anlatılacaktır. Fakat bu kez hastalığın kökündeki çocukluk etmenlerinin çözümlenmesine gidilmeyecek.

Sık sık rastlanan "büyük aşk" diye anlatılan (ve çoğunlukla film ve romanlara konu olan) bir yalancı sevgi biçimi de putlaştırıcı sevgidir. Eğer kişi kendi güçlerinin üretici bir biçimde dışarı taşmasıyla bir özdeşlik, bir Ben'lik duyacak düzeye gelmemişse, sevdiği kişiyi "putlaştırmak" ister. Kendi güçlerine yabancılaşmıştır, onları sevdiği kişide arar, ona tapar, onu tüm mutluluğun, ışığın, sevginin kaynağı olarak görür. Bu süreçte kendini tüm güçlerinden yoksun bırakır, sevdiği kişide kendisini bulacağı yerde onda kendini yitirir. Hiçbir put kendisine tapan kişiye kendinden beklenenleri veremeyeceği için geçen zamanla birlikte düş kırıklıkları başlar ve çare olarak yeni bir put aranmaya başlanır. Bu tür putlaştırıcı sevgide özellik, sevginin birden doğması ve ilk anlarında çok şiddetli olmasıdır. Putlaştırıcı sevgiler gerçek büyük sevgilermiş gibi tanımlanırlar, oysa bir yandan sevginin yoğunluk ve şiddetinin derinliğini ifa-

de ederken diğer yandan puta tapanın açlığını ve umutsuzluğunu gösterir. İki kişinin birbirine karşılıklı tapmalarının ender görülen bir şey olmadığını söylemeye gerek yok. Bazı hallerde bu tutum uç noktaya vararak bir *folie à deux*, iki kişilik çılgınlık halini alır.

Bir başka yalancı sevgi türü "duygusal sevgi" olarak isimlendirilebilir. Bu sevginin özü onun aslında bir fantezi olarak yaşaması, hiçbir zaman orada ya da burada gerçek bir insana karşı duyulmamasıdır. Bu sevginin en yaygın örnekleri büyük bir açlıkla sinema ve dergilerdeki aşk öykülerine, aşk şarkılarına koşan kişilerdir. Bunlar bu tür ürünleri yutarak sevgi, birleşme, yakınlık gibi doyurulmamış isteklerini karşılamaya çalışırlar. Kendi ilişkilerinde ayrı olmanın duvarlarını yıkamayan karıkocalar perdede izledikleri çiftin mutlu ya da mutsuz aşk öykülerine gözyaşı dökerler. Birçok çiftin sevgi duydukları tek an, bu öyküleri perdede izledikleri andır. Birbirlerine karşı sevgi duymazlar, birlikte duyarlar, başkalarının "sevgisinin" izleyicisi durumundadırlar. Sevgi bir hayal olduğu sürece katılırlar ona. İki insan arasındaki ilişki haline dönüşüp gerçekleşmeye yüz tuttu mu buz kesilirler.

Duygusal sevginin bir başka görünümü, sevginin zaman içinde soyutlaştırılmasıdır. Bazen bir çifti sevgilerinin geçmişte kalan anıları çok derinden duygulandırır. Oysa o geçmişi yaşadıkları günlerde böylesi bir sevgi yaşanmamıştır ya da bunlar gelecekteki sevginin fantezileridirler. Kaç nişanlı ya da yeni evli çift, gelecekte gerçekleşecek sevginin mutluluğunu düşlerlerken, yaşadıkları o anda birbirlerinden sıkılmaya başlamıştır bile. Bu tutum, çağdaş insanın belirgin özelliği olan tutuma oldukça uyar. Çağdaş insan içinde bulunduğu anı yaşamaz; ya gelecekte yaşar ya geçmişte. Duygusal bir şekilde annesini ve çocukluğunu

düşünür ya da geleceğe ilişkin mutlu planlar yapar. Sevgi ister başkalarının uydurulmuş yaşamlarını açlıkla paylaşarak olsun, ister yaşanılan anda, geçmişe ya da geleceğe atılarak yaşansın, bu soyutlanmış ve yabancılaştırılmış sevgi biçimi gerçeğin, tek başınalığın, ayrı olmanın kişiye verdiği acıyı uyuşturmaya yarar.

Bir başka hasta sevgi biçimi de insanın kendi sorunlarından kaçmak için izdüşümü metodunu kullanarak "sevdiği" insanın eksik ve zayıf yanlarıyla ilgilenmesidir. Bu durumda bireyler grupların, ulusların, dinlerin davrandıkları gibi davranırlar. Kendi kusurlarına aptalca bir neşeyle göz yumarken, karşısındaki insanın en ufak kusuruna bile çok büyük duyarlılık gösterirler. Her zaman diğer kişiyi düzeltmeye ve suçlamaya çalışırlar. Eğer her iki kişi de çoğunlukla olduğu gibi böylesi davranış içine girerse, sevgi bağlılığı karşılıklı suçlama edimine dönüşür.

Bir başka suçlama biçimi, suçu çocuklara atmaktır. Her şeyden önce, bu tür suçlamalar çoğunlukla çocuklara yönelen dileklerde ortaya çıkar. Kendi hayatına anlam kazandıramadığını anlayan kişi, bu eksikliğini çocuklarının yaşamını değerlendirerek gidermek ister. Ne var ki kendisi başarısızlığa uğrayacağı gibi, çocuklarını da peşinden sürükler. Çünkü varlık sorunu ancak kişinin kendisi tarafından ve kendisi için çözümlenebilir, birinin yerine başkası çözemez; anne ya da baba da başarısızlığa uğrayacaktır. Zira bu soruna kendileri için bir çözüm bulamadıklarına göre çocukları için bulabilmeleri olanaksızdır. Mutsuz bir evliliğe son verme sorunu ortaya çıktığı zaman da çocuklar, suçun üzerlerinden atılması için kullanılır. Anne ya da babanın burada hemen sarılıverdiği şey, ayrılmalarını engelleyen nedenin çocuklarının "yuvasız" kalma olasılığıdır. Ne var ki herhangi bir detaylı araştırma aile için-

deki mutsuz ve gergin havanın çocuk üzerinde kesin ayrılmadan daha olumsuz etki bıraktığını gösterecektir. Ayrılmak, çocuklara hiç değilse dayanılmaz derecede kötü koşulları insanın gözüpek bir kararla sona erdirebileceğini gösterir.

Sevgi ancak iki insan birbirlerine varlıklarının özünden bağlanır, her biri kendini varlığının özünden tutarsa gerçekleşir. İnsan gerçeğinin de canlılığının da sevgisinin temeli de işte bu "özden tanıma" deneyimidir.

Burada sıkça rastlanan bir yanılmadan söz etmek gerekiyor. Bu, sevginin tüm çelişkileri kendiliğinden ortadan kaldırdığı ham hayalidir. İnsanlar, tüm koşullarda acıdan ve üzüntüden sakınmayı âdet haline getirmişlerdir, bu bağlamda sevgi tüm çatışmaların son bulması anlamını kazanmıştır. Kendilerine, bu düşünceye inanmak için iyi bir gerekçe de bulurlar, çevrelerindeki çatışmalar taraflara hiçbir yarar sağlamaz. Bunun nedeni aralarındaki "çatışma"nın aslında gerçek çatışmadan sakınmaktan başka bir şey olmamasıdır. Bu çatışmalar yapıları gereği çözülemeyen, açıklanamayan, küçük uyuşmazlıklardır. Bir şeyi örtbas etmek ya da suçu üstünden atmak için çıkarılmamış olan iki insan arasındaki gerçek çatışmalar, ait oldukları içsel gerçeğin derinliklerinde yaşarlar ve yıkıcı olmazlar. Böylesi çatışmalar her şeyin açıklanmasını içerir ve sonunda her iki insan da daha bilgili ve güçlü çıkacağı bir arınmadan geçmiş olur.

Sevgi ancak iki insan birbirlerine varlıklarının özünden bağlanır, her biri kendini varlığının özünden tutarsa gerçekleşir. İnsan gerçeğinin de canlılığının da sevgisinin temeli de işte bu "özden tanıma" deneyimidir. Böyle olu-

şan sevgi sürekli meydan okumadır, bir köşede dinlenme değil; çabalama, hareket etme, beraber çalışmadır. Öyle ki uyum ya da çatışma, neşe ya da üzüntü bile ikincil kalır. Önemli olan iki insanın birbirlerini varlıklarının temelinden yaşaması, kendi kendilerinden kaçmak yerine birbirleriyle bütünleşirken kendi kendileriyle bütünleşmeleridir. Sevginin varlığının bir tek kanıtı vardır: Bağlılığın derinliği, seven kişilerin her birinin ilgisindeki canlılık ve güçlülük; işte sevginin sunduğu meyve bunlardır.

Otomatlar birbirlerini sevemedikleri gibi Tanrı'yı da sevmezler. Bugün *Tanrı sevgisinin yozlaşması*, insan sevgisinin yozlaşması düzeyine ulaşmıştır. Bu gerçek, çağımızda dinde bir devrimin tanığı olduğumuz düşüncesine karşı çıkar. Çağımızda tanığı olduğumuz şey, istisnalar olsa da Tanrı kavramının giderek putlaştırılması ve Tanrı sevgisinin yabancılaşmış karakter yapısının bağlılık ilişkilerine dönüştürülmesidir. İnsanlar ilkesizliğin ve inançsızlığın huzursuzluğu içindeler. İlerlemekten başka bir şansları olmadığının farkındadırlar. Bu nedenle büyüyemez, çocuk kalır, başları sıkıştığında anne ya da babalarının imdada yetişmesini beklerler.

"Bağlılığın derinliği, seven kişilerin her birinin ilgisindeki canlılık ve güçlülük; işte sevginin sunduğu meyve bunlardır."

Ortaçağdakine benzer dinsel kültürlerde olduğu gibi, sıradan insanın Tanrı'ya imdatlarına koşacak anne ya da baba gibi baktıkları gerçektir. Ne var ki ortaçağ insanı Tanrı'yı ciddiye alıyordu. Tek amaçları Tanrı'nın koyduğu ilkelere göre yaşamaktı, "kurtuluşu" başlıca uğraşları olarak görüyor, diğer işlerini geriye atıyorlar-

dı. Böylesi bir uğraştan bugün söz edemeyiz. Her türlü dinsel değer güncel yaşamımızın dışına çıkmıştır. Günlük yaşam maddesel rahat ve kişilik pazarında başarı peşinde koşmaktan geçmektedir. Dünyevi uğraşlarımızın ilkeleri fark edilme ve kendini övmedir. (İkincisine daha çok "bireycilik" ya da "bireysel öncülük" denilmektedir). Tümüyle dinsel kültürlere bağlı insanlar sekiz yaşında bir çocuğa benzetilebilirler; bu yaşta bir çocuk babasının yardımını gereksinir ama öte yandan babasının öğüt ve ilkelerini kendi yaşamında uygulamaya başlamıştır. Çağdaş insansa üç yaşında bir çocuk konumundadır. Ancak gereksinim duyduğu an "baba" diye bağırır. Gereksinimi yoksa eğer oyununa dalıp gider.

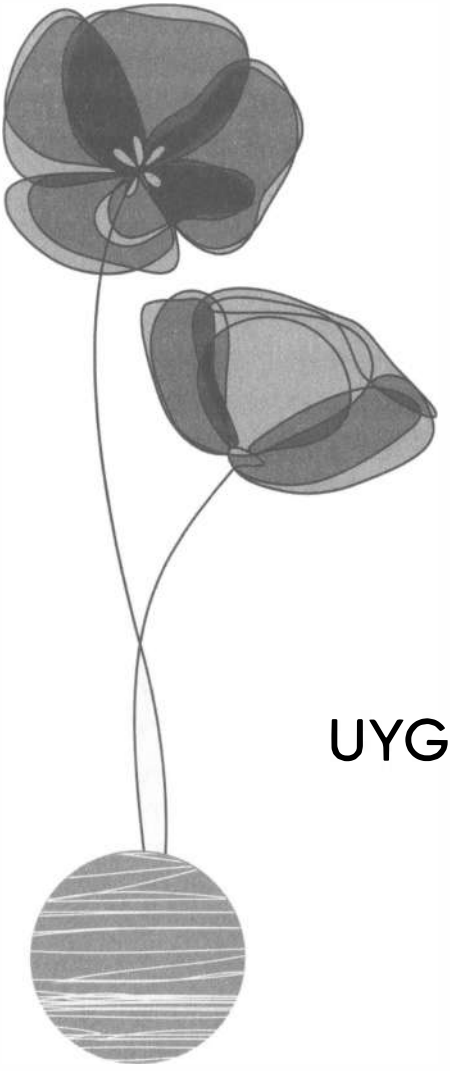
> Çağdaş insan kendini metaya dönüştürmüştür, yaşama gücünü en fazla kâr getirecek bir yatırım olarak görmekte, kişilik pazarında yerini almaktadır. Kendisinden, diğer insanlardan ve doğadan kopmuştur. Artık dileği, hünerlerini, bilgisini ve kendisini, yani "kişilik paketini" alışverişin kendisi gibi dürüst ve kârlı olmasını isteyen biriyle değiştirmektir. Yaşamın ilerlemekten başka amacı, kârlı bir alışverişten başka ilkesi, tüketmenin dışında başka doygunluğu yoktur.

Bu nedenle yaşamımızı Tanrı'nın ilkelerine göre düzenlemek yerine, insan biçimli bir Tanrı'ya çocuk gibi bağlanarak yaşadığımız için bizler ortaçağın dinsel kültüründen çok, puta tapan ilkel kabilelerin dinsel kültürüne yakınız. Bir başka olgu da çağımızda bilincin sadece çağdaş kapitalist Batı toplumuna özgü özellikler taşımasıdır. Artık

kitabın başındaki bazı görüşlere dönebiliriz. Çağdaş insan kendini metaya dönüştürmüştür, yaşama gücünü en fazla kâr getirecek bir yatırım olarak görmekte, kişilik pazarında yerini almaktadır. Kendisinden, diğer insanlardan ve doğadan kopmuştur. Artık dileği, hünerlerini, bilgisini ve kendisini, yani "kişilik paketini" alışverişin kendisi gibi dürüst ve kârlı olmasını isteyen biriyle değiştirmektir. Yaşamın ilerlemekten başka amacı, kârlı bir alışverişten başka ilkesi, tüketmenin dışında başka doygunluğu yoktur.

Bu koşullar altında Tanrı kavramının ne anlamı olabilir? Tanrı ilk dinsel anlamından uzaklaştırılıp yabancılaşmış bir başarı kültürüne bağlanmıştır. Son yıllarda görülen dinsel yeniden canlanma, Tanrı inancının değiştirilmesi, bu yarışma kavgasında insanı daha başarılı kılmak için Tanrı'yı psikolojik bir araç haline sokmaktan başka bir şey değildir.

Din insana iş dünyasında yardımcı olmak için psikoterapi ile işbirliği yapar. 1921'de henüz "kişiliği geliştirmek" için Tanrı'ya başvurulmamıştı. 1938'in çok satanı, Dale Carnegie'nin *Dost Kazanma ve İnsanları Etkileme Sanatı* [*How to Win Friends and Influence People*] adlı kitabı kesinlikle dünyevi bir yapıdaydı. O günlerde Carnegie'nin yaptığını, günümüzde Papaz N. V. Peale *Olumlu Düşünmenin Gücü* [*The Power of Positive Thinking*; 1952] adlı kitabıyla yapıyor. Bu dinsel kitapta başarıya gösterilen büyük ilginin tektanrılı dinin özüyle uyuşup uyuşmadığına ilişkin en ufak bir değinme yok. Aksine bu büyük amaçtan kuşkulanılmıyor bile, üstüne üstlük insanın daha başarılı olabilmesi için Tanrı'ya ve dualara inancını güçlendirmesi isteniyor. Tıpkı çağdaş psikiyatristler daha fazla müşteri çekmek için nasıl mutlu olmayı öğütlüyorlarsa, bazı papazlar da mutlu olmak için Tanrı'yı sevin diyorlar. "Tanrı hep yanımızda olsun"un anlamı, "Tanrı'yla sevgide, adalette, doğrulukta bir olmak yerine, onunla iş ortağı olun"dan başka bir şey değildir.

IV. BÖLÜM

SEVGİNİN UYGULANMASI

Sevme sanatının kuramsal yanından sonra, şimdi daha güç bir sorunla karşı karşıyayız: sevme sanatının uygulanması. Bir sanatın uygulanmasına ilişkin bilgi edinebilmek için doğrudan uygulamanın dışında bir yol var mıdır acaba?

Bu güç sorun birçok kişinin ve dolayısıyla bu kitabın birçok okurunun "kendi kendinize yapabilirsiniz" şeklinde hazır bir reçete beklemelerinden dolayı biraz daha güçleşmektedir. Zira bizden beklenen sevmeyi öğretmemiz olmaktadır. Bu son bölüme bu şekilde yaklaşan biri, korkarım düş kırıklığına uğrayacaktır. Sevmek, kişinin salt kendisi için ve tek başına edinebileceği bireysel bir deneyimdir. Aslında böyle bir deneyimden geçmemiş bir çocuk, bir genç ya da bir yetişkin yok gibidir. Sevginin uygulanmasında izlenecek yol, sevme sanatının önermelerini, bu konuya daha önceki yaklaşımların tartışmasını yapmak ve bu önermelerle yaklaşımların deneyimine geçmektir. Bu amaca yönelik atılan adımlar, ancak kişinin kendisi tarafından uygulanabilir ve tartışma kesin sonuç alınmadan sona erer. Ancak yaklaşımları tartışmanın, sanatın sırlarının öğrenilmesinde –en azından "hazır reçete" beklemeyenler için– çok yararlı olacağı kanısındayım.

"Sevmek, kişinin salt kendisi için ve tek başına edinebileceği bireysel bir deneyimdir."

İster marangozluk olsun, ister doktorluk, ister sevme sanatı; hangisini ele alırsak alalım, her sanatın uygulamasında bazı genel gereksinimler vardır. Her şeyden önce, bir sanatın uygulanmasında *disipline* gereksinim duyulur. Eğer ben bir şeyi salt "canım istiyor" diye yapıyorsam, benim için bu eğlenceli ve güzel bir uğraş olabilir. Ne var ki disiplinli bir şekilde çalışmadığım için o sanatta ustalaşabilmem olanaksızdır. Ancak sorun sadece belirli bir sanatın uygulanmasında disiplinli olmak (örneğin o sanatı her gün belirli bir süre uygulamak) değil, kişinin tüm yaşamının disiplinli olmasıdır. Çağdaş insanın disiplini öğrenmesinin hiç de güç olmayacağı düşünülebilir. O her gün sekiz saat son derece disiplinli, katı bir şekilde programlanmış bir işte çalışmıyor mu? Ne var ki burada önemli olan çağdaş insanın iş saatleri dışında öz disipline çok az sahip olmasıdır. Çalışmadığı zamanlar aylaklık etmek, rahatlamak, daha yerinde bir deyimle "gevşemek" istemektedir. Bu aylaklığa duyulan istek programlı yaşama bir tepkidir; insan her gün sekiz saat amaçlamadığı biçimde tüm enerjisini harcamak zorunda kalırsa başkaldırır ve bu isyankârlığı çocuksu bir kendi isteklerine düşkünlük biçimini alır. Ardından baskılı yönetime karşı verdiği savaşım onu tüm disiplinlere, akılcı olmayan otoriteler tarafından zorlananlara karşı da kendisinin kabul ettiklerine de güvensiz kılar. Fakat böyle bir disiplin olmazsa yaşam dağınıktır, altüst olur ve belli bir noktada yoğunlaşma sağlanamaz.

Yoğunlaşmanın, bir sanatta ustalaşmak için gerekli olduğunu kanıtlamaya pek gerek yoktur. Herhangi bir sanatı öğrenmeyi denemiş olan biri bunu bilmelidir. Ancak bizim uygarlığımızda yoğunlaşmaya, kişinin öz disiplin sağlamasından daha az rastlanır. Aksine bizim uygarlığımız, insanı başka yerlerde görülmeyen yoğunlaşmamış ve dağınık bir

yaşam modeline yöneltir. Birçok şeyi bir arada yaparsınız, olur. Radyo dinler, sigara içer, konuşur, yer içersiniz. Ağzı açık, sabırsız, her şeyi –resim, içki, bilgi– yutmaya hazır bir tüketicisiniz. Yoğunlaşma eksikliği kendi başımıza yalnız kalmakta uğradığımız güçlükte açıkça görülür. Konuşmadan, sigara içmeden, okumadan hareketsiz oturmak birçok insan için olanaksızdır. Sinirlenir, rahat duramazlar, elleriyle ya da ağızlarıyla bir şeyler yapmaları gerekir. (Sigara içmek yoğunlaşmanın güzel bir belirtisidir, eli, ağzı, burnu ve gözü oyalar.)

Üçüncü etken sabırdır. Bir sanatta ustalaşmış herkes, sanatta bir amaca ulaşmak için sabır gerektiğini bilir. Eğer kişi sonuca kısa yoldan ulaşmak isterse, asla bir sanat öğrenemez. Ne var ki çağdaş insan için sabır da bir disiplindir ve yoğunlaşma kadar güçtür. Tüm endüstrimiz bunun tersini körükler. Tüm makineler çabukluk için düzenlenmiştir; araba, uçak bizi varmak istediğimiz yere daha çabuk ulaştırır. Ayrıca ne kadar çabuk ulaştırırsa o kadar iyidir. Diğerinin süresinin yarısı kadar bir sürede aynı nicelikte mal üreten bir makine, yavaş olandan iki kat iyidir. Tabii ki bunun önemli ekonomik nedenleri vardır. Fakat diğer birçok durumda olduğu gibi, insani değerleri ekonomik değerler belirler. Mantık, makineler için iyi olan insanlar için de iyidir, biçiminde işler. Çağdaş insan işlerini hızla yapmazsa bir şey –zaman– yitirdiği kanısındadır, fakat kazandığında o zamanla ne yapacağını bilemez, o zamanı öldürmekten başka yolu yoktur.

Herhangi bir sanatı öğrenmenin son koşulu o sanatta ustalaşmaya karşı eksiksiz bir ilgi göstermektir. Eğer çırak için sanat en önemli şey değilse, öğrenmesi hiçbir zaman mümkün değildir. En sonunda sanata düşkün bir kişi olarak kalır, hiçbir zaman ustalaşamaz. Bu özellik diğer tüm

sanatlar için olduğu gibi sevme sanatı için de geçerlidir. Ama görünen odur ki diğer sanatlardan farklı olarak, bu sanata düşkün olanlarla ustalar arasındaki oranda düşkünler ağır basmaktadır.

Bir sanatı öğrenmenin genel koşullarından bir noktaya daha değinmemiz gerekiyor. İnsan bir sanatı doğrudan değil, dolaylı öğrenir. Kişinin, o sanatı öğrenmeden önce birçok başka –genellikle alakası yokmuş gibi görünen– şeyleri öğrenmesi gerekir. Bir marangoz çırağı tahta rendelemeyi öğrenerek başlar, piyanist olacak öğrenci gam yapar, Zen okçuluğu sanatının çırağı nefes çalışmalarıyla başlar.[46] Eğer biri bir sanatta ustalaşmak istiyorsa tüm yaşamını o sanata adamalı, en azından yaşamının bütününün onunla ilişkisi olmalıdır. Kişinin kendi beni, sanatın uygulanmasında bir araç olmalı, yerine getireceği özel işlevler için hazır tutulmalıdır. Sevme sanatını ele alırsak bunun anlamı şudur: Bu sanatta ustalaşmak isteyen biri, disiplini, yoğunlaşmayı ve sabrı tüm yaşamına uygulamaya başlamalıdır.

Bir insan disiplini nasıl uygular? Dedelerimiz bu sorunun yanıtı için daha iyi donanmışlardır. Onların önerileri, sabahları erken kalkmak, gereksiz lükse kapılmamak, çok çalışmak olacaktır. Bu tip disiplinin gözle görülür eksiklikleri vardır. Katı ve hükmedicidir, tutumluluk ve yarını düşünme gibi erdemler üzerine oturtulmuştur ve birçok yönüyle yaşama düşmandır. Fakat bu disipline tepki olarak, her türlü disiplini kuşkuyla karşılamaya ve sekiz saatlik düzenli çalışmayı dengelemek amacıyla disiplinsizliğe ve aylaklığa karşı hoşgörülü davranma doğrultusunda artan

46 Herhangi bir sanatın öğrenilmesinde gerekli olan yoğunlaşma, disiplin, sabır ve verilen önemin anlaşılması için okuyucunun şu kitaba başvurmasını öneririm: E. Herrigel, *Zen in the Art of Archery*, Pantheon Books, Inc., New York, 1953.

bir eğilim görülmektedir. Belirlenmiş bir saatte uyanmak, günün belirli bir bölümünü düşünmek, okumak, müzik dinlemek, yürümek ile geçirmek, gizemli öykü ve sinema gibi işleri tutku haline getirmeden bunlara asgari zamanı ayırmak, tıka basa yemeyip zil zurna sarhoş olmamak belirgin bazı kurallardır. Ancak disiplin, kişiye dışarıdan zorlanan bir kural gibi görünmemeli, kişi onu kendi isteği ile gerçekleştirmelidir. Disiplin, kişiyi hoşnut etmeli ve kişi kendini yavaş yavaş, uygulamayı bıraktığında arayacağı bir davranış biçimine alıştırmalıdır. Bizim Batılı disiplin anlayışımızın (tüm diğer ahlaki konularda olduğu gibi) en şanssız yanlarından biri, disiplin uygulamasının acı verici olduğunu ve ancak acı veriyorsa "iyi" olduğunu düşünmemizdir. Başlarda bazı direnmelerin kırılması gerekmişse de, Doğu insanı –ruhsal ve bedensel olarak– iyi olanın aynı zamanda uygun olması gerektiğini çok önceleri fark etmiştir.

Her şeyin yoğunlaşma becerisini engellemeye çalışıyor gibi göründüğü uygarlığımızda, yoğunlaşmayı uygulamak çok daha zordur. Yoğunlaşmayı öğrenmede atılacak en önemli adım, kişinin okumadan, radyo dinlemeden, sigara ve içki içmeden yalnız kalabilmeyi öğrenebilmesidir; bu beceri de sevme becerisi için bir koşuldur. Bir insana salt kendi kendime yetemediğim için bağlıysam o kişi ancak bir can simidi olabilir. Aradaki bağın sevgiyle hiçbir ilgisi yoktur. Mantığa aykırı görünse de yalnız kalabilme becerisi, sevme becerisinin koşuludur. Yalnız başına kalmayı deneyen bir kişi bunun güçlüğünü anlayacaktır. Rahatsız olacak, yerinde duramayacak ve endişe duymaya başlayacaktır. Bu uygulamayı sürdürmedeki isteksizliğine neden uydurmaya çalışacak, onun değersiz, saçma olduğunu, çok zaman aldığını vs. söyleyerek kendini haklı çıkarmaya uğraşacaktır. Aynı zamanda kafasını dolduran tüm düşün-

celerin ona hâkim olduğunu görecektir. Kafasının içini boşaltıp dinlenmeyi umarken bir dolu düşüncenin kafasına üşüşüverdiğini, günün daha sonraki saatleri için planlar yaptığını, işindeki bir güçlüğünü, gece gidebileceği yerleri düşündüğünü fark edecektir. Rahat bir konumda (ne çok gevşek, ne de kaskatı) bazı basit alıştırmaları yapmak yararlı olacaktır, gözleri kapayıp beyaz bir perde görmeye, karışan tüm düşünceleri ve görüntüleri silmeye ve kendi nefesini izlemeye çalışmak, nefes alıp verdiğini düşünmeden, kendi kendini hiç zorlamadan soluklarını izlemek ve duymaya çalışmak, dahası bir "ben" duygusuna ulaşıp tüm güçlerimin merkezi, kendi dünyamın yaratıcısı ben, kendim diyebilmek. Kişi, bu tip yoğunlaşma alıştırmasını her sabah yirmi dakika (mümkünse daha uzun) ve her gece yatmadan önce yapmalıdır.[47]

Bu egzersizlerden başka kişi her yaptığı işte, müzik dinlerken, kitap okurken, konuşurken, manzara seyrederken de yoğunlaşmayı öğrenmelidir. O anki faaliyet kişinin tümüyle kendini verdiği, en önemli şey olmalıdır. Bir kişi dikkatini topladıysa ne yaptığı önemsizdir; önemsiz şeyler kadar önemliler de farklı bir gerçeklik boyutu kazanırlar çünkü kişinin tüm dikkati onun üstündedir. Yoğunlaşmayı öğrenmek için saçma, içten olmayan konuşmalardan kaçınmak gerekir. Eğer iki insan, ikisinin de bildiği bir ağacın büyümesinden, henüz yedikleri bir ekmeğin tadından ya da işlerindeki ortak bir deneyimden söz ediyorsa, böyle bir

47 Doğu'da, özellikle Hint uygarlığında önemli oranda kuram ve uygulama olmasının yanında son yıllarda Batı'da da aynı türden çalışmalar yapılmıştır. Kanımca en önemlisi, kişinin kendi vücudunu duyumsamasını amaç edinmiş Gindler okuludur. Gindler metodunu anlamak için Charlotte Selver'in eserlerine, New School'daki konuşmalarına ve verdiği derslere bakılabilir.

konuşma, konuştukları şeyleri deneyimlemiş olmaları ve soyutlama yapmamaları koşuluyla gerçek olabilir; diğer yandan bir konuşma politika ya da din ile ilgili olduğu halde yine de saçma olabilir; bu konuşanların birbirlerine kalıplaşmış sözler söyledikleri, içten olmadıkları durumlarda görülür. Burada saçma konuşmadan kaçınmak kadar, kötü arkadaşlıktan kaçınmanın da önemli olduğunu söylemeliyim. Kötü arkadaşlık derken yalnız kötü niyetli, yıkıcı kişileri kastetmiyorum; kişi onlardan çevrelerini zehirledikleri ve can sıkıcı oldukları için kaçınmalıdır. Aynı zamanda kişi, bedenleri canlı olduğu halde ruhları ölü olan, düşünce ve konuşmaları sıkıcı olan, konuşacağı yerde gevezelik eden, düşüneceği yerde kalıplaşmış fikirlerden söz eden zombilerin arkadaşlığından da kaçınmalıdır. Ancak böyle kişilerin arkadaşlığından kaçınmak her zaman olası değildir, bazen gerekli bile değildir. Eğer kişi beklenen tepkiyi göstermez, yani kalıplar ve saçmalıklarla onları umdukları gibi yanıtlamaz, açık ve insanca davranırsa, böyle kişilerin beklemedikleri şeyin yarattığı şaşkınlığın yardımıyla davranışlarını değiştirdiklerini görür.

Başkalarıyla olan ilişkide yoğunlaşma demek, dinlemeyi bilmek demektir. Çoğu insan diğerlerini gerçekten dinlemeden dinler görünür, hatta öğüt bile verir. Karşısındakinin konuşmasını ciddiye almadıkları gibi kendi konuşmalarını da ciddiye almazlar. Sonuç olarak konuşma onları yorar. Onlar yoğunlaşıp dinlediklerinde daha da yorulacakları kanısına sahiptirler. Ancak gerçek bunun tersidir. Yoğunlaşarak yapılan bir faaliyet kişiyi diri tutar (buna rağmen sonrasında doğal ve yararlı bir yorgunluk duyulur), buna karşın yoğunlaşmadan yapılan faaliyet kişinin uykusunu getirir, günün sonundaysa kişinin uykusunu kaçırır.

Dikkat toplamak demek, bu anı, bu arada ve şimdiyi tam anlamıyla yaşamak, şu anda bir şey yaparken bir sonrakini düşünmemek demektir. Yoğunlaşmayı en çok, birbirini seven iki insanın yaşayabileceğini söylemeye gerek yoktur. Birbirlerine yakın olmayı öğrenmeli ve birçok şekilde, âdet olduğu gibi birbirlerinden uzaklaşmamalıdırlar. Yoğunlaşmayı öğrenmeye çalışmak başta güç gelebilir; kişiye hedefe hiç ulaşamayacakmış gibi görünebilir. Bu da sabrın ne denli gerekli olduğunun kanıtıdır. Eğer kişi her şeyin bir süresi olduğunu bilmez, şeyleri zorlarsa, gerçekten de ne yoğunlaşmada ne de sevme sanatında ustalaşabilir. Sabrın ne olduğu hakkında fikir sahibi olmak isteyen biri, bir çocuğun yürümeyi öğrenmesini seyretmelidir. Çocuk yürüyünceye kadar tekrar tekrar düşer ama yine de denemeye devam eder ve daha iyiyi yapmaya çalışır. Yetişkin bir insan çocuk gibi sabırlı olsaydı ve elde etmeye çalıştığı amaca bir çocuğun yoğunlaştığı kadar yoğunlaşabilseydi, neler elde edemezdi ki! Bir kişi kendine karşı duyarlı olmadan yoğunlaşmayı öğrenemez. Bunun anlamı nedir? Kişi her zaman kendini düşünmeli, kendini çözümlemeli midir? Eğer bir makineye karşı duyarlı olmaktan söz ediyor olsaydık söylediklerimizi açıklamak pek güç olmayacaktı. Örneğin arabayı kullanan herhangi bir kişi ona karşı duyarlıdır. Çok küçük olağandışı bir gürültü, motorun çekişindeki ufak değişiklik bile ayrımsanır. Aynı şekilde sürücü yol yüzeylerinin değişimine, önündeki ve arkasındaki arabaların hareketlerine karşı da dikkatlidir. Ancak tüm bu faktörleri düşünmez, aklı yoğunlaştığı bu araba sürme durumuyla ilgili değişikliklere açık, rahat bir uyanıklık içindedir.

Eğer bir insanın diğerine karşı duyarlı olduğu bir durumu ele alacak olursak, bunun en güzel örneğini annenin

bebeğine gösterdiği duyarlılık ve sorumlulukta görürüz. Anne bebekteki bazı bedensel değişimleri, istekleri, endişeleri açıkça ifade edilmeden fark edebilir. Daha yüksek bir sese uyanmazken, çocuğunun ağlama sesine uyanır. Tüm bunlar bebeğinin yaşam belirtilerine duyarlı olduğunu gösterir. Endişeli ya da merakta değildir; ancak çocuktan gelen anlamlı bir iletişime uyanık bir dengelilik içindedir.

Aynı şekilde kişi kendine karşı da duyarlı olabilir. Kişi örneğin yorgunluğunun ya da sıkıntısının farkındadır ve buna teslim olmak, kolayca bulabileceği sıkıntılı düşüncelerle bunu desteklemek yerine kendine "ne olduğunu" sorar. Neden sıkılıyorum? Aynı şey kişi heyecanlandığı ve sinirlendiği zaman, düş kurmaya ya da benzeri kaçamaklara yöneldiğinde de görülür. Tüm bu örneklerde dikkat edilecek şey onların farkında olmak ve birçok biçimi ile kendini haklı çıkaracak yollar aramaya çalışmamaktır; dahası neden sinirli, heyecanlı ve endişeli olduğumuzu bize hemen söyleyebilecek içimizden gelen sese kulak vermektir.

Sıradan bir insan bedensel gelişimine duyarlıdır; değişimleri, hatta ufak acıları bile fark eder; çoğu insan sağlıklı olmanın nasıl olduğunu bildiğinden bu tip rahatsızlıkları ayırmak kolaydır. Kişinin düşünsel süreçlerine aynı şekilde hassas olması güçtür, çünkü çoğu kişi tam verimle çalışan bir insan tanımamıştır. Anne babalarının ve akrabalarının davranışlarını ölçüt olarak kabullenirler, bunlarla uyum içinde oldukları zaman normal oldukları kanısındadırlar ve başka bir şey gözlemlemeye gerek duymazlar. İnsanların çoğu seven bir kişiyle tanışmamıştır. Kişinin kendine duyarlı olabilmesi için sağlıklı bir insan fikrine sahip olması gerektiği açıktır ve eğer kişi çocukluğunda veya sonraki yaşamında böyle bir deney edinmediyse bu olası mıdır?

Bu soruya basit bir yanıt vermek zordur, ancak soru eğitim sistemindeki birçok etkene değinir.

Biz bilgi öğretirken, insan gelişimi için en önemli bilgiyi gözden kaçırıyoruz; bu bilgi yalnız olgun ve seven bir insanın varlığıyla sağlanan bilgidir. Kendi uygarlığımızın belirli dönemlerinden ya da Çin'de veya Hindistan'da en değerli kişiler ruhsal nitelikleri öne çıkan kişilerdi. Öğretmen sadece bir bilgi kaynağı değildi, aynı zamanda bazı insani değerleri aktarmakla görevliydi. Çağdaş kapitalist toplumda –aynı şey Rus komünizmi için de geçerlidir– hayran olunan ve özenilen kişiler önemli ruhsal niteliklere sahip olmayan kişilerdir. Bunlar aslında toplumun gözünde, sıradan insana kendinde olmayan doyumu sağlayan kişilerdir. Film yıldızları, radyocular, köşe yazarları, önemli iş ya da hükümet insanları; tüm bunlar benzemeye çalışılan kişilerdir. Gazetelerde onlara ilişkin haberlerin çıkması, bu işleri yerine getirmek için sahip oldukları en önemli nitelikleridir. Fakat durum tamamen ümitsiz de görünmüyor. Albert Schweitzer gibi birinin ABD'de üne kavuşabildiğini göz ardı etmeyin. Gençlerimize kişinin eğlence adamı olarak değil de insan olarak başarıya ulaşabileceğini göstermek istiyorsak, onların geçmişte ve bugün insanın insan olarak neler yapabileceğini kanıtlayan kişilerimizi tanımalarını sağlar, tüm çağların geçmiş en büyük edebiyat ve sanat eserlerine dikkatlerinizi çekeriz. Böylece kafalarında doğru ve yanlış şeylerin ne olduğuna ilişkin ışık yakmış oluruz.

Eğer olgun yaşam örneği görüntüsünü devamlı kılamazsak tüm kültürel geleneklerimizin yıkılması olasılığıyla karşı karşıya kalırız. Bu geleneğin ayakta durması öncelikle bazı belirgin bilgilerin değil, belli insani özelliklerin aktarılmasına bağlıdır. Eğer gelecek nesillerin bu özellik-

lerden haberleri olmazsa ve sadece bilgiler geliştirip aktarılırsa beş bin yıllık bir uygarlık yıkılıp gidecektir.

Buraya kadar tüm sanatların uygulamasında neyin gerekli olduğunu tartıştım. Şimdi sevme sanatı için özel önem taşıyan nitelikler üzerinde duracağım. Sevginin doğası hakkında söylediklerime bakacak olursak, sevginin kazanılması için en önemli koşul kişinin kendi narsisizmini yenmesidir. Narsist yönelişte kişi salt kendi içinde olanları gerçek sayar, dış dünya olaylarının kendi başlarına gerçek olduklarını kabul etmez, o olayları kendi açısından yararlı ya da tehlikeli oluşlarına göre değerlendirir. Narsisizmin karşısında nesnellik vardır; bu yetenek kişileri ve şeyleri oldukları gibi, nesnel olarak görme ve bu nesnel görüntüyü kendi istek ve korkularından oluşan görüntüden ayırabilme yeteneğidir. Psikozun her türünde nesnelleşme son derece güçtür. Akıl hastası için tek gerçek, onun korku ve isteklerini içeren, onun içinde var olan gerçektir. Dış dünyayı kendi iç dünyasının simgeleri olarak ve kendi yaratısı olarak görür. Hepimiz aynı şeyi rüya görürken yaparız. Rüyamızda istek ve korkularımızı (bazen de içimizdekileri ve yargılarımızı) yansıtan olaylar oluştururuz; uyurken gördüklerimizin, uyanıkken gördüğümüz şeyler kadar gerçek olduğuna inanırız. Akıl hastası ya da rüya gören biri dış dünyayı nesnel değerlendirebilmekten tamamen yoksundur; fakat az ya da çok hepimiz akıl hastası ve de uykudayızdır; hepimizin, narsist yönelimimizle çarpıtıldığı için nesnel olmayan bir dünya görüşü vardır. Örnek vermem gerekir mi? Herkes örnekleri kendini, komşularını seyrederek, gazete okuyarak bulabilir. Bunlar sadece narsist çarpıtma derecesi açısından farklılaşırlar. Örneğin bir kadın, doktora telefon eder ve o gün öğleden sonra gelmek istediğini söyler. Doktor o öğlen boş olmadığı, ancak ken-

disini yarın kabul edebileceği yanıtını verir. Kadının yanıtı ise, "Fakat doktor evim ofisinizden sadece beş dakika uzakta," olur. Kadın evin yakın olmasının doktora zaman kazandırmadığını anlayamamaktadır. Durumu narsist bir şekilde değerlendirmektedir; kendi zaman kazandığına göre doktorun da kazanması doğaldır; onun tek gerçeği yalnız kendisidir.

Bu denli abartılmamış –ya da daha da belirgin– çarpıtmalara insanlar arası ilişkilerde rastlanır. Çoğu anne baba, çocuğun tepkilerini onun kendi duyguları, davranışları olarak görmek yerine, çocuğun söz dinlemesi, onlara mutluluk vermesi, onlar için övünç kaynağı olması şeklinde yorumlamaz mı? Kaç koca, kendi annesine olan bağlılığı yüzünden karısından gelecek herhangi bir isteği, özgürlüğünü kısıtlayıcı bir istek ve karısını zorba bir kişi olarak görmez? Küçükken parlak bir şövalyenin hayali ile büyüyen kaç ev kadını kocasını duygusuz ve aptal bulmaz?

Yabancı ulusları ilgilendiren bir konuda nesnel olmanın güçlüğü çok yaygın bir durumdur. Bir başka ulus her gün kötülenirken, kişinin kendi ulusu iyi ve soylu olan her şeyin simgesi haline geliverir. Düşmanın tüm davranışları tek bir şekilde yorumlanır, kendi davranışları ise başka bir şekilde. Düşmanın iyi bir davranışı bile onun melaneti olarak ele alınır, bizi ve dünyayı kandırmaya yönelik davranışı olarak görülür. Buna karşın bizim kötü davranışlarımız soylu amaçlarımız için gereklidir ve yapılmalıdır. Aslında biri uluslararası ilişkileri bireylerarası ilişkilerde olduğu gibi incelese, bu ilişkilerde nesnelliğe çok az rastlandığını, buna karşı narsist çarpıtmanın bir kural olarak yerleştiğini görür.

Nesnel düşünce becerisi akıllılıktır, düşünmenin ardındaki duygusal durum ise alçakgönüllülüktür. Nesnel

olabilmek, yani kişinin aklını kullanabilmesi ancak kişi alçakgönüllü tavır içindeyse ve kendini çocukluğundaki "her şeye gücü yeten" ve "her şeyi bilen" olma hayalinden kurtarabilirse olasıdır. Bu, sevme sanatının uygulanması tartışmasında şu anlama gelir: Sevgi, narsisizmin hemen hemen olmadığı alçakgönüllülüğün, nesnelliğin ve düşüncenin gelişmekte olduğu yerde vardır. Kişi tüm yaşamını bu amaca adamalıdır. Sevgi gibi alçakgönüllülük ve nesnellik de birbirinden ayrılmaz. Eğer ben bir yabancı hakkında nesnel olamıyorsam ailem için de olamam; bunun tersi de geçerlidir. Eğer sevme sanatını öğrenmek istiyorsam, her durumda nesnel olmayı denemeli, nesnel olamadığım durumlara karşı da duyarlı olmalıyım. Karşımdaki kişi hakkında kendi ilgi, gereksinim ve korkularımı işe karıştırmadan o kişinin gerçek kişiliğiyle, narsist düşüncelerimle çarptırılmış kendi oluşturduğum kişiliği arasındaki farkı görmeliyim. Nesnel ve akıllı olabilme yetisine sahip olmak sevme sanatını başarmanın yarı yolu sayılır, ancak kişinin bunu ilişki kurduğu tüm insanlar için geçerli kılması gerekir. Eğer kişi nesnelliğini sevdiğine saklamak ister ve diğer ilişkilerinde nesnel olmazsa, her durumda başarısız olduğunu kısa zamanda görecektir.

"Sevgi, narsisizmin hemen hemen olmadığı alçakgönüllülüğün, nesnelliğin ve düşüncenin gelişmekte olduğu yerde vardır. Kişi tüm yaşamını bu amaca adamalıdır."

Sevebilme becerisi kişinin narsisizmden ve anneye, klana karşı duyduğu (hısımla sevişme) çarpık tutkudan uzaklaşabilme derecesine bağlıdır. Ayrıca bu beceri gelişmemi-

ze, dünya ve kendimizle olan ilişkimize üretken bir şekilde yönelmemize de bağlıdır. Bu çıkış, doğuş, uyanış süreçlerinin tek bir şeye gereksinimi vardır: inanç. Sevme sanatının uygulanabilmesi, inancın da uygulanmasını getirir.

İnanç nedir, inanç mutlaka Tanrı'ya ve dinsel doktrinlere inanmayı mı getirir? İnanç, mantıklı düşünmeye aykırı ya da ondan kopmuş bir şey midir? İnanç sorununu anlamak için akıllı ve mantıklı olmayan inanç ayrımını yapmalıyız. Akıllı olmayan inançtan benim anladığım, boyun eğmeye ya da mantıklı olmayan otoriteye (insana ya da fikre) dayalı inanmadır. Mantıklı inanç ise kendi düşünce ve duygularındaki deneyimler aracılığıyla kişinin içinde kökleşmiştir. Mantıklı inanç öncelikle bir şeye inanmak demek değil, yargılarımızın ne denli kesin ve değişmez olduğudur. İnanç, özel bir inanma şekli değil, tüm kişiliği kapsayan bir karakter özelliğidir.

Mantıklı inancın kökleri, üretken mantık ve duygusal etkinliktedir. İnancın yer almadığı varsayılan mantıklı düşüncede, mantıklı inanç önemli bir elemandır. Örneğin bir bilim insanı yeni bir buluşa nasıl ulaşır? Ne bulacağını bilmeden deney üstüne deney mi yapar, olgular mı toplar? Herhangi bir alanda böyle ulaşılan önemli bir buluşa çok ender rastlanır. Hiçbir insanın boş bir hayal peşinde koşarken önemli sonuçlara vardığı da görülmemiştir. İnsan çabasını içeren her alandaki yaratıcı düşünme süreci "mantıklı görüntü" diyebileceğimiz şeyle başlar; bu ise önceki çalışmaların, uzun düşünce ve gözlemlerin sonucudur. Bilim insanı yeterli veriyi toplamayı başarırsa ya da ilk görüntüyü destekleyen matematik formülü bulursa, o bilim insanının deneysel bir varsayıma ulaştığı söylenebilir. Sonuçlarını anlamak için varsayımın dikkatlice incelenmesi, varsayımın dayandığı verilerin toplanması sonucu daha

kesin bir varsayıma ve belki de sonuçta geniş kapsamlı bir kurama ulaşılır.

Bilim tarihi akla duyulan inanç ve gerçek düşüncesiyle doludur. Kopernik, Kepler, Galileo ve Newton'un akla karşı sarsılmaz inançları vardı. Bu nedenle Bruno kazıkta yakılmış, Spinoza ise aforoz edilmişti. Mantıklı düşünce kavramından bir kuramın oluşturulmasına doğru atılan her adımda inanca gerek vardır: mantıklı bir düşünceye, doğru olabilecek bir varsayıma, en azından geçerliği konusunda herkesin fikir birliğine vardığı kurama inanç. Bu inancın kökleri kişinin deneyimlerinde, düşünce, gözlem ve yargı gücüne olan güvende yatar. Buna karşın mantıklı olmayan inanç, bir otorite ya da çoğunluk onayladığı için kabul edilir. Otoritenin ya da çoğunluğun fikrini göz önüne almadan, kişinin üretken düşünce ve gözleminden doğal özgür yargılarında temellenen inanç ise mantıksal inançtır.

Mantıklı inanç yalnızca düşünce ve yargıda açıkça görülmez. İnsan ilişkileri çerçevesinde de inanç, özel bir arkadaşlıkta ya da sevgide kaçınılmaz bir niteliktir. Bir başka insana "inanmak", onun tutumundan, kişiliğinin özünün ve sevgisinin değişmezliğinden emin olmak demektir.

Bunu söylerken, bir insan fikirlerini değiştiremez demek istemiyorum, ancak temel dürtüler aynı kalır. Örneğin yaşama ve insan onuruna verdiği değer onun bir parçasıdır, değişmez.

Aynı anlamda kendimize de inancımız vardır. Tüm yaşamımız boyunca değişen koşullara, fikir ve duygulara rağmen içimizde aynı kalan bir ben'in, bir özün bilincindeyizdir. "Ben" kelimesinin de kendimize ilişkin tüm yargılarımızın da arkasındaki işte bu özdür. Eğer kendi varlığımızın kalıcılığına inancımızı yitirirsek, özümüz hakkındaki duygumuz sarsılır. Bunun sonucu olarak da öz duygumuz

için başkalarının onayına bağımlı kalırız. Ancak kendine inancı olan birinin başkalarına da inancı olur, çünkü o yarın da bugünkü gibi olacağını, neler düşünüp nasıl davranacağını bilir. Kişinin kendine inancı, söz verebilme becerisinin bir sonucudur ve dolayısıyla da Nietzsche'nin dediği gibi insan söz verebilme yetisine göre tanımlanabilir, inanç insanın varoluşunun bir koşuludur. Sevgiyle olan ilişkisi açısından bunun anlamı, kişinin kendi sevgisine olan inancı, başkalarında sevgi yaratabilme ve bu sevginin geçerliliğidir.

Bir kişiye inanmanın diğer anlamı da, kişinin bir şey yapabileceğine inanmaktır. İnancın en temel varoluş türü annenin yeni doğmuş bebeğine duyduğu inançtır. O yaşayacak, büyüyecek ve konuşacaktır. Ancak çocuğun bu anlamdaki gelişimi o denli düzenlidir ki bu gelişmeyi beklemede inanca gerek yokmuş gibi görünür. Fakat bu, çocuğun sevme, mutlu olma, aklını kullanma ve sanatsal beceriler gibi özellikleridir. Bu özellikler gelişimleri için gerekli koşullar sağlandığında gelişir ve ortaya çıkar, bu koşullar sağlanmazsa yitip giderler.

Bu koşulların en önemlisi, çocuğun önem verdiği kişinin bu özelliklere duyduğu inançtır. Böylesi bir inancın varlığı eğitim ile yönlendirme arasındaki farkı oluşturur. Eğitim, bir çocuğa özel yeteneklerinin farkına varması için yardım etmektir.[48] Eğitimin zıddı yönlendirmedir. Yönlendirme özel yeteneklerin geliştirilmesine önem vermez. İyi ya da kötünün çocuklar için büyükler tarafından düşünülüp saptanıldığı savı üzerine temellendirilmiştir. Robotlar, yaşamadıkları için insanca gereksinmeler de duymazlar.

48 Eğitim kelimesinin kökü [İng. education – *e-ducere*] öncülük etmek, gizli gücü açığa çıkarmak anlamlarına gelir.

Başka insanlara inanç, en uç noktasına insanlığa inançta ulaşır. Batı dünyasında bu inanç en güzel ifadesini Yahudi-Hıristiyan dininde ve son yüz elli yılın etkin olan insancıl siyasal ve toplumsal konularında bulmuştur. Bir çocuğa duyulan inanç gibi bu da özel yeteneklerin geliştirilmesi için uygun koşullar yaratıldığında insanoğlu için eşitlik, adalet, sevgi üstüne temellendirilmiş bir toplumsal düzen kurma yeteneğine sahip olduğu inancından kaynaklanır. İnsanoğlu henüz böyle bir düzen oluşturamamıştır. Dolayısıyla bunun inanca gereksinim duyduğunu bilmez. Ancak tüm düşünsel inançlar gibi bu da sadece bir dilek değil, insanlığın geçmiş deneyimlerine ve her kişinin kendi düşünsel ve sevgi deneyimine bağlıdır.

Akla uygun olmayan inancın çok kuvvetli ve her şeyi bilen, her şeyi yapabilen bir güce boyun eğmeye ve kişinin kendi gücünden vazgeçmesine dayanmasına karşın, akla uygun inançta bu durum tam tersidir. Biz bir fikre, kendi gözlem ve düşüncemizin ürünü olduğu için inanırız. Biz başkalarının, kendimizin ve tüm insanlığın özel yeteneklerine inanırız; çünkü kendi içimizdeki gelişimin, düşünce ve sevgimizin gücünün bilincindeyizdir. Akla dayalı inancın temeli üretkenliktir, inançlı yaşamak üretken yaşamak demektir. Buna göre (egemen olmak anlamında) güce inanmak ve zor kullanmaya inanmak inancın tersidir. Var olan zora inanmak, henüz ortaya çıkarılmamış yeteneklerin gelişimine inanmamak demektir. Bugüne bakarak geleceği kestirmeye çalışmak demektir; ancak bu düşünce insanlığın yetenek ve gelişimini göz önüne almadığı için tümüyle yanlış çıkmıştır. Zorda ussal inanç yoktur. Zora sahip olanlar ya onu sürdürmek isterler ya da boyun eğerler. Birçok kişiye zor, tek gerçek gibi görünür. Ancak insanlık tarihi onun elde edilen şeylerin en kısa ömürlüsü oldu-

ğunu kanıtlamıştır. Zor ve inanç birbirlerinin tam karşıtı oldukları için, düşünsel inanç üstüne temellendirilmiş tüm dinsel ve politik sistemler zora dayanmaya başladıklarında güçlerini yitirir.

İnançlı olmak cesur olmayı, tehlikeye atılabilmeyi, acı ve düş kırıklığına hazırlıklı olmayı gerektirir. Emniyet ve güvenliği yaşamının birinci koşulu sayanlar inançlı olamaz. Kendini koruma sistemleri içine hapseden, mal mülk edinmenin emniyet olduğunu sanan kişi kendisini bir tutukluya dönüştürür. Sevilmek ya da sevmek, çok önemli bazı değerleri düşünmek ve bu değerler için her şeye son verecek adımı atmak için cesaret gerekir.

Bu cesaret Mussolini'nin ünlü "Tehlikeli yaşamak" sözündeki cesaretten farklıdır. Kastettiği cesaret nihilist bir cesarettir. Bu da yaşama karşı yıkıcı bir tavır alma üzerine temellenir, kişi yaşamı sevemiyorsa ondan kolayca vazgeçebilmelidir. Ümitsizlikten doğan cesaret, sevgiden doğan cesaretten farklıdır; tıpkı zora inancın yaşamaya inanca olan karşıtlığı gibi, inanç ve cesaret konusunda uygulanacak bir şey var mıdır? Aslında inanç her saniye uygulanabilir. Bir çocuğu yetiştirmek, uykuya dalmak, herhangi bir işe başlamak hep inanç gerektirir. Ancak biz bu tip inanca sahip olmaya alışığızdır. Eğitim, kök anlamını taşır, yani öncülük etmek gizli gücü açığa çıkarmaktır, buna sahip olmayanlar çocuklar hakkın-

"Zor ve inanç birbirlerinin tam karşıtı oldukları için, düşünsel inanç üstüne temellendirilmiş tüm dinsel ve politik sistemler zora dayanmaya başladıklarında güçlerini yitirir."

da çok endişeli olmaktan, uyuyamamaktan ya da iş yapamamaktan şikâyetçidirler. Toplumun görüşüne ters ya da beklenmeyen olayların çürüttüğü, ünlü olmayan fikirleri desteklemek için inanç ve cesarete gerek vardır. Zorluklara, aksilik ve üzüntülere meydan okumak, onları bize verilen haksız bir ceza olarak görmemek bizi güçlü kılar. Bunun içinse inanç ve cesaret gerekir.

İnanç ve cesaretin uygulaması günlük yaşamdaki ufak detaylarla başlar. İlk adım kişinin nerede, ne zaman inancını yitirdiğini fark etmesi, bu inanç yitimini doğrulamaya çalışan usa vurmaları gözden geçirmesi ve yine kişinin ne zaman korkak davrandığını fark etmesidir. Her inanç kaybının kişiyi güçsüz kıldığını, bunun ise yeni inanç kayıplarına neden olduğunu ve bu kısır döngünün süregittiğini kişi fark etmelidir. Kişi ayrıca *bilinçli olarak sevilmemekten korkan birinin aslında bilinçaltında sevmekten korktuğunu fark etmelidir.* Sevmek, kendini karşılıksız olarak adamak, sevgimizin sevilen kişide de sevgi oluşturacağı ümidini taşımak demektir. Sevgi bir inanç eylemidir, inancı az olanın sevgisi de azdır.

> İnançlı olmak cesur olmayı, tehlikeye atılabilmeyi, acı ve düş kırıklığına hazırlıklı olmayı gerektirir. Emniyet ve güvenliği yaşamının birinci koşulu sayanlar inançlı olamaz. Kendini koruma sistemleri içine hapseden, mal mülk edinmenin emniyet olduğunu sanan kişi kendisini bir tutukluya dönüştürür. Sevilmek ya da sevmek, çok önemli bazı değerleri düşünmek ve bu değerler için her şeye son verecek adımı atmak için cesaret gerekir.

Sevme sanatı için mutlak gerekli olan ve şimdiye kadar sadece değinilen ama açıklanması gereken temel bir tutum vardır: eylem. Önceden de belirttiğim gibi eylem bir şey yapmak değil, kişinin güçlerini verimli kullanmasıdır. Sevgi bir eylemdir. Seviyorsam sevdiğim kişiyle devamlı olarak etkin bir ilgi içindeyimdir, ancak yalnız onunla da değil. Eğer tembelsem, devamlı uyuyorsam, çevik ve hareketli değilsem sevdiğim kişiye kendimi etkin olarak veremem. Uyku hareketsizlik için uygun olan tek durumdur. Günümüzdeki insanların ikilemi uyanıkken yarı uykuda, uyuyorken yarı uyanık olmalarıdır. Tam anlamıyla uyanık olmak sıkıcı olmak demektir; gerçekten de sıkılmamak sevmenin temel koşuludur. Düşünce ve duyguda gün boyunca etkin olmak, zaman öldürücü olmaktan kaçınmak sevme sanatı için zorunludur. İnsan yaşamını sevme konusunda verimli, diğer konularda verimsiz olarak ayırabilmek düştür. Üretkenlik böyle bir işbölümüne izin vermez. Sevebilme yetisi yaşamın tümünde verimli ve etkin çalışmanın sonucu kazanılan yoğunluk, uyanıklık ve canlılık gerektirir. Diğer konularda üretken olmayan kişi sevgide de üretken olamaz.

> Sevmek, kendini karşılıksız olarak adamak, sevgimizin sevilen kişide de sevgi oluşturacağı ümidini taşımak demektir. Sevgi bir inanç eylemidir, inancı az olanın sevgisi de azdır.

Sevme sanatının tartışması bu konuda tanımlanan özelliklerin birey tarafından kazanılıp geliştirilmesi alanında sınırlandırılamaz. O sosyal alana sıkı sıkıya bağlıdır. Eğer sevmek herkese karşı seven bir tutuma sahip olmak de-

mekse, bu nitelik kişinin yalnız aile ve arkadaş ilişkilerinde değil işinde, mesleğinde de var olmalıdır. Kişinin sevgisinde yakınlarına ve yabancılara diye bir ayrım yoktur. Birincinin varlığı için ikinci gereklidir. Fakat bunu içtenlikle anlamak kişinin sosyal yaşamında alışılagelenden uzaklaşmayı gerektirir. Komşu sevgisinin dinsel yanı hakkında çok şey söylenmiştir; aslında en iyi ilişkilerimiz bile dürüstlük kuralınca belirlenmiştir. Bu dürüstlük mal, hizmet ve duygu alışverişinde hileli davranmamak anlamına gelir. Dürüstlük ahlakının oluşturulmasının kapitalist toplumun ahlak anlayışına katkı olduğu söylenebilir.

Bu olgunun nedenleri kapitalist toplumun doğasındadır. Kapitalist öncesi toplumlarda mal alışverişleri ya doğrudan zorla, ya gelenek aracılığıyla ya da arkadaşlık, sevgi gibi kişisel bağlarla gerçekleşmekteydi. Kapitalizmde ise belirleyici öğe pazardaki alışveriştir. Her birey pazar koşullarında almak istediği bir şeyi alabilmek için satacağı malı zor ya da hile kullanmadan değiştokuş etmelidir.

Dürüstlük ahlakı Altın Kural ahlakıyla çatışır. "Başkalarına sana davranılmasını istediğin gibi davran" genel kuralı, "Başkalarıyla yaptığın alışverişte dürüst ol" kuralıyla karıştırılabilir. Aslında bu sözün çıkış noktası İncil'deki "Komşunu olduğu gibi sev," sözüdür. Buradaki "komşunu sev" sözünün anlamı, komşuna karşı sorumlu ol ve onunla bir ol, demektir. Buna karşı dürüstlük ahlakı sorumlu hissetmemeyi, uzak ve ayrı olmayı önerir. Anlamı şudur: "Komşunun haklarına saygılı ol ancak onu sevme." Altın Kural'ın günümüzde en çok rastlanan dinsel kural olması şaşırtıcı değildir; dürüstlük ahlakına uygun olarak yorumlanabilen herkesin anlayıp uygulamaya istekli olduğu dinsel bir kuraldır. Ancak sevginin uygulanması için dürüstlük ve sevgi arasında ayrım yapılmalıdır.

Ancak burada önemli bir soru ortaya çıkar: Eğer toplumsal ve ekonomik kurumlaşmamız herkesin kendi çıkarını koruması üzerine kurulmuş ve ahlaksal bir dürüstlük kuralıyla bencillik yok edilmeye çalışılıyorsa, bir insan nasıl bu toplum çerçevesi içinde davranabilir ve aynı zamanda sevgiyi uygulayabilir? Bu soru Hıristiyan papazlar, Tolstoy, Albert Schweitzer ve Simon Weil tarafından sorulmuş ve köktenci bir biçimde yanıtlanmıştır. Toplumumuzdaki normal yaşam ve sevginin uyuşmazlığını başkaları da vurgulamıştır.[49]

Sevgi ve normal yaşamın ancak soyut anlamda bağdaştırılamayacağına inanıyorum. Kapitalist toplumun ardındaki temel ilkeyle sevginin temel ilkesi bağdaşamaz. Fakat çağdaş toplum görüntüsü çok karmaşık bir olaydır. Örneğin, yararsız bir malın satıcısı ekonomik işlevi için yalan söylemek zorundadır; ancak becerikli bir işçi, kimyacı ya da fizikçi için buna gerek yoktur. Bunun gibi bir çiftçi, bir işçi, bir öğretmen ve birçok iş insanı ekonomik etkinliklerini kesmeden sevgi uygulamayı deneyebilirler. Kapitalizmin temel ilkesinin sevgiyle bağdaşmadığını gören biri yine de kapitalizmin kendi içinde çok karmaşık ve değişken bir yapı olduğunu ve bireysel karşı çıkışların ve serbestliğin bu yapıda yer alabildiğini göz ardı etmemelidir.

Ancak bunu söylerken, var olan sosyal sistemin sonsuza dek devam edeceğini ve insanların birbirlerini sevme idealini ümitle bekleyeceğimizi kastetmiyorum. Geçerli olan, sistem içinde sevmeyi başarabilen ayrıcalıklı insanlardır. Zorunlu olarak günümüz Batı toplumunda sevgi önemsizdir. Bu sahip olduğumuz birçok şeyin sevgiye

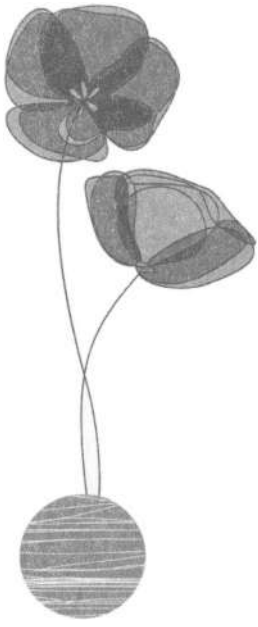
49 *Krş.,* Herbert Marcuse'ün *Dissent* dergisindeki "The Social Implications Psychoanalytic Revisionism" başlıklı makalesi, New York, Yaz 1955.

izin vermemesinden değil, üretime yönelik ve mal hırsıyla dolu bir toplumun içinde kişinin ancak karşı çıkarak kendini kurtarabilmesindendir. İnsan varlığı sorununun temel ussal yanıtı olarak sevgiyi gören kişiler, bu durumda sevginin bireysel değil de toplumsal önemi olan bir olgu haline gelebilmesi için toplumsal yapıda önemli değişimlere gerek olduğu kanısındadırlar. Bu kitabın akışında böylesi değişimlere ancak kısaca değinilebilir.[50] Toplumumuz yönetmeyi bilen bir bürokrasi ve uzman politikacılar tarafından yönetilir. Kişiler kitle isteğine göre yönlendirilir, kendi içlerinde amaç olarak daha çok üretme ve tüketmeyi görürler. Tüm etkinlikler ekonomik hedeflere yönelir, araçlar amaç haline dönüşür. İnsan bir robottur; iyi beslenmiş, iyi giyimli ancak insanın temel niteliği ve etkinliği olan özellikten yoksun bir robot. Eğer insan sevebilecekse, o kendine özgü en yüksek yere çıkarılmalıdır. O, ekonomik makineye hizmet edeceğine makine ona hizmet etmelidir. Çıkar paylaşımı için değil, deneyim ve iş paylaşımı için olanaklar sağlanmalıdır. Toplum öylesine düzenlenmelidir ki insanın sosyal ve seven doğal yapısı onun toplumsal varlığından ayrılmasın, onunla bütünleşebilsin. Eğer bu doğruysa göstermeye çalıştığım gibi insanın varoluş sorununun en sağlıklı ve doyurucu yanıtı

> "Sevgiden söz etmek "boş öğütler vermek" değildir, çünkü sevgiden söz etmek en basitinden en temel ve gerçek gereksinimden söz etmek demektir."

50 *Sağlıklı Toplum* (*The Sane Society*, Rinehart & Company, New York, 1955) kitabımda bu meseleye detaylıca yer vermeye çalıştım.

sevgidir; dolayısıyla sevginin gelişimine yer vermeyen bir toplum gelecekte insan doğasının bu temel gereksinimini gözden kaçırdığı için yok olacaktır. Gerçekten de sevgiden söz etmek "boş öğütler vermek" değildir, çünkü sevgiden söz etmek en basitinden en temel ve gerçek gereksinimden söz etmek demektir. Bu gereksinimin karanlıkta kalmış olması, onun var olmadığını göstermez. Sevginin doğasını ayrıştırmak, onun günümüzdeki eksikliğini görmeyi ve bu eksikliğin toplumsal nedenlerini araştırmayı gerektirir. Sevginin yalnızca ayrıcalıklı bireysel değil de sosyal bir olgu olarak gerçekleşebilirliğine inanmak, insanın doğasına bilerek temellendirilmiş ussal bir inançtır.

SONSÖZ

Rainer Funk

GÖRÜŞLERİ, RÖPORTAJLARI VE DAHA FAZLASI

Yazar Hakkında
Erich Fromm kimdir?

Kitap Hakkında
Erich Fromm'un Yaşamında Sevginin Yeri

Ek Okuma
Otobiyografik Eklemeler: Erich Fromm'un Yazılarından ve Mektuplarından Alıntılar

Erich Fromm kimdir?

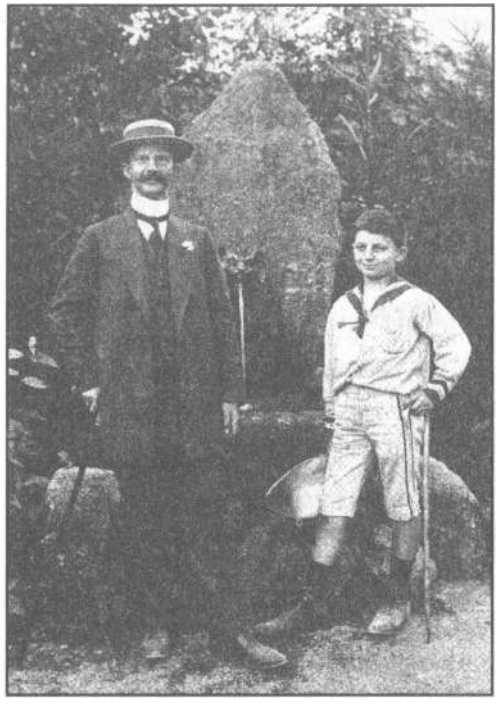
Eserleri için çok geniş yelpazeye yayılan disiplinlerden faydalanmış, ilgi alanı geniş bir entelektüel ve yazar olan Erich Fromm'un şanlı kariyerini belirli bir sırada anlatmak oldukça zor. Kitaplarında en ağır basan özellikler neydi diye bakılacak olursa, bunların her şeyin altında yatan bir hümanizm ve modern yabancılaşma çağında hayatın anlamını aramaya yönelik hakiki bir çaba olduğu görülebilir. *New York Herald Tribune* gazetesi yazarı John Dollard, Fromm'u, "o aynı anda hem bir sosyolog, filozof, tarihçi, psikanalist, iktisatçı ve antropolog ve –eklememek elde değil– hem de yaşamı seven bir kişi, bir şair ve peygamberdir," diye tanımlıyordu.

Erich Fromm yeni bir yüzyılın başlangıcında, Almanya'nın Frankfurt kentinde, 23 Mart 1900 tarihinde doğdu. Baba tarafından büyükbabası ve iki büyük

The International Erich Fromm Society

Heidelberg'de öğrenci olduğu sırada Erich Fromm

The International Erich Fromm Society

Erich Fromm babasıyla birlikte

büyükbabası hahamdı, öte yandan anne tarafından bir büyük dayısı da ünlü bir Talmud âlimiydi. Babası Naphtali tüccar olsa da, aile sofu ortodoks inançlarını koruyordu. Ancak 26 yaşına geldiğinde Yahudi inancını terk eden Fromm sonradan bunu şu sözlerle açıklamıştır: "Dini inanç ve ibadetlerimden vazgeçtim çünkü ister dini ister siyasi olsun, insan ırkının herhangi bir kesimine katılmak istemiyordum yalnızca." Yine de çocukluğunun çok önemli bir parçasını oluşturan ilmi geleneklerin kuramlarının ve yazılarının büyük bir kısmını şekillendirdiği açıktır.

Fromm, Frankfurt ve Münih Üniversitelerinde okumuş, doktora derecesini 1922 yılında Heidelberg Üniversitesi'nden almıştı. Eğitimine Berlin'deki Psikanaliz Enstitüsü'nde devam eden Fromm

burada Hanns Sachs ve Theodor Reik gibi önde gelen Freudculardan ders aldı. İlk psikanalizcilerin aksine Fromm'un hiçbir tıbbi eğitimi yoktu, bu da onun bu disipline karşı daha eklektik ve yenilikçi bir yaklaşım sergilemesini açıklamaya yardımcı olabilecek bir olgudur. Fromm 1934 yılında Nazi Almanya'sını terk ederek sonradan vatandaşı olacağı ABD'ye taşındı. Bennington, Columbia, Yale, New School for Social Research, Michigan State, New York Üniversitesi ve Meksika Ulusal Özerk Üniversitesi de dahil olmak üzere birçok üniversite ve yüksekokulda ders verdi. Washington Psikiyatri Okulu'nun akademik üyesi ve William Alanson White Psikiyatri, Psikanaliz ve Psikoloji Enstitüsü'nün kurucu üyesiydi.

Yirminci yüzyıl psikolojisinde önemli bir güç olan Fromm, çağdaş yaşamın sorunlarına Freud'unkilerden daha iyi uyacak bir sistem oluşturmaya çalışmıştır. Fromm, insan davranışı üzerinde içkin dürtülerin değil de asıl sosyal ve ekonomik etmenlerin önemli etkisi olduğuna inanıyordu. Fromm'un yazıları düşünsel olarak zorlayıcı ama bilgili bir genel okuyucu kitlesinin anlayabileceği türdendi ve hatta yirmi kitabından birkaçı da popülerlik elde etmişti. *Özgürlükten Kaçış* [*Escape From Freedom*;

1941], özgürlükten korkan modern insanın otoriterliğe, konformizme veya yıkıcılığa kaçıp sığındığını ileri sürüyordu. Fromm, Freudcu kuramdan saparak nevrozu baskıcı bir toplumun ahlaki bir sorunu olarak görüyordu. "Yıkıcılık yaşanmamış hayatın sonucudur," diye yazmıştı. Antropolog Margaret Mean bu kitabı överken şunları söylemiştir: "İktisat ve psikoloji arasındaki uçurumu kapatıyor ve yalnızca insanın hayatını kazanma biçimine veya insanın insan doğasına başvuran kuramların hiçbirinin tek başına nasıl da yeterli olmadığını gösteriyor."

İki Dünya Savaşının yarattığı yıkımlardan dolayı derinden sarsılan Fromm sonra şu sözleri kaleme almıştır: "1918 yılında savaş bittiğinde, ben kitlesel insan davranışının usdışılığını anlayabilme umudu ile barış ve uluslararası anlayışa duyduğum tutkulu arzuyla, savaşın nasıl mümkün olabildiği sorusunu aklına takmış, oldukça tasalı bir delikanlıydım." Fromm 1950'lerin ve 1960'ların silahlanma yarışı çılgınlığını da kınamıştır. 1955 tarihli, *Sağlıklı Toplum* [*The Sane Society*] kitabında teknolojik egemenlikle karşı karşıya kalmış her bireyin yüksek etik standartlar geliştirmesi gerektiğini ileri sürüyordu. "Gelecekteki tehlike insanın bir robota dönüşme tehlikesidir,"

diye yazıyordu. "Ama insanın doğası hesaba katılırsa, robotlar ne yaşayabilecek ne de akıl sağlıklarını koruyabileceklerdir... Onlar hem kendi dünyalarını hem de kendilerini yok edeceklerdir, zira anlamsız bir yaşamın sıkıcılığına artık katlanamayacaklardır." Waldo Frank'in *The Nation* dergisinde, "Fromm bu kitapta, alenen ve hatta tutkuyla da denilebilir, bir toplum eleştirmeni haline gelmiş," diye belirtmesiyle kitap geniş çapta ilgi gördü. 1957 yılında Fromm, adını onun *Sağlıklı Toplum* [*The Sane Society*] kitabından alan Sane Nükleer Politikası Ulusal Komitesi'nin ya da SANE'in örgütlenmesine yardım etti. *

Fromm, en tanınmış ve en kalıcı kitabı haline gelecek olan *Sevme Sanatı*'nı 1956 yılında yayımladı. Sevgiyi, "insanın varoluş sorununa tek aklı başında ve tatmin edici cevap" olarak nitelendiriyordu. Fromm'un buradaki kastı yalnızca romantik sevgi ya da aşk değil, her yönüyle sevgidir. "Sevgi öncelikle belirli bir insanla yaşanan bir ilişki değildir," der Fromm. "O, bir insanın, tek bir sevgi 'nesnesiyle' değil, tüm dünyayla bağlantıda oluşunu belirleyen bir tutum, bir karakter yönelimidir." *Sevme Sanatı*,

"1957 yılında Fromm, adını onun *Sağlıklı Toplum* [*The Sane Society*] kitabından alan Sane Nükleer Politikası Ulusal Komitesi'nin ya da SANE'in örgütlenmesine yardım etti."

* İngilizce *sane* kelimesi "akıl sağlığı yerinde" anlamına gelir. (çev.)

Fromm'un öz sevgi ve bencillik arasındaki ayrım üzerinde fikirlerini sunuyordu; bu fikirler onun psikoloji alanına yaptığı en büyük katkılardan biri olarak görülmüştür.

Çok satan bir kitaba dönüşen *Sevme Sanatı*, eleştirmenler tarafından insana meydan okuyan içgörüleri sebebiyle övülmüştür. *Chicago Tribune*'da kitapla ilgili şu sözler yer almıştır: "Erich Fromm hem ferasetli bir psikolog hem de yetenekli bir yazar. Kitabı, hem ağırbaşlı ve samimi hem de uygulanabilir ve kesinliği olan bir kitap." 1998 yılında *Fortune* dergisinde kitabı yeniden öven Anne Fisher şunları yazmıştır: "Bu çok kısa, hatta 100 sayfadan daha az olan bir kitap ama her bir satırı sağduyu, şefkat ve gerçekçilikle dolu." Fromm birçok bakımdan, yeni içgörüleri eski bilgelikle ve sonraki yıllarda moda olacak bir tarzla birleştiren öncü bir yazardı. *Sevme Sanatı*'nın, üniversite kampüslerindeki karşı-kültür tarafından benimsendiği 1960'larda bir yeniden diriliş yaşadı. Kitap yayımlandığından beri otuz dört dile çevrildi ve sadece ABD'de bile beş milyondan fazla sattı.

Fromm'un diğer önemli eserleri arasında şunlar sayılabilir: *Sigmund Freud'un Misyonu* [*Sigmund Freud's Mission;* 1959], *Rüyalar, Masallar, Mitler* [*The*

Forgotten Language: An Introduction to the Understanding of Dreams, Fairy Tales, and Myths; 1951] ve *Tanrılar Gibi Olacaksınız* [*You Shall be as Gods*; 1966].

Fromm'u eklektizmi için eleştiren birkaç kişi çıkmış olsa da, çalışmalarının derinliği ve geniş kapsama alanı, meslektaşlarının çoğunu hayrete düşürmüştür. Fromm'un *New York Times* gazetesinde yayınlanan ve o zamanlar William Alanson White Enstitüsü'nün yöneticisi olan Dr. Earl G. Wittenberg tarafından kaleme alınmış vefat ilanından alıntı yaparsak, Wittenberg onu "gerek varlığı gerekse çok sağlam fikirleri dolayısıyla büyük bir insan" olarak tanımlıyordu. Fromm'un birçok kitabını eğitim programına alan Columbia Üniversitesi hocalarından Ruth Nanda Anshen, "O, bizim bu kayıtsız evrene fırlatılıverdiğimizi ve her ne kadar hayat birebir İsa'nın Eyüp'e dediği şekilde olsa ve bu konuda elimizden hiçbir şey gelmese de uyuşuk bir uysallıkla sus pus oturmamamız gerektiğini biliyordu."

Fromm hayatının birkaç on yılını Cuernavaca, Meksika'da geçirdikten sonra 1974

The International Erich Fromm Society

Frieda Fromm-Reichmann, Erich Fromm'un ilk eşi.

> "İçinde bulunduğumuz dönemde yaşamış her insan kadar Fromm da ahlaki ve düşünsel ikilemlerimizle yüzleşmeyi ve kendi kendini yok etmeye kesin kararlı insanlığı iyice anlamayı amaçlamıştır."

yılında Muralto, İsviçre'ye taşındı ve 18 Mart 1980 tarihinde sekseninci doğum gününe sadece beş gün kala buradaki evinde vefat etti. Fromm üç kez evlendi. Doktor ve psikanalist olan ilk eşi Frieda Reichmann, Fromm'un Heidelberg'deki özel bir klinikte birlikte çalıştığı ve şizofrenlerle ilgili çığır açan çalışmalarıyla ün yapmış biriydi. Don Hausdorff, *Erich Fromm* başlıklı 1972 tarihli çalışmasında yazarın önemini şu şekilde özetler: "İçinde bulunduğumuz dönemde yaşamış her insan kadar Fromm da ahlaki ve düşünsel ikilemlerimizle yüzleşmeyi ve kendi kendini yok etmeye kesin kararlı insanlığı iyice anlamayı amaçlamıştır. Fromm'un çalışmalarına daima yirminci yüzyılın modası olan kaygıya teslim olmaya karşı bir reddediş ve akademisyenlerin yanı sıra eğitimli sıradan insanların da anlayabileceği bir stil damgasını vurmuştur. Gerald Sykes'ın da *The Hidden Remnant* [Gizli Kalıntı; 1962] isimli kitabında belirttiği gibi, Fromm "demokrasinin işlemesine bilfiil yardımcı olan" kişilerden biridir.

Erich Fromm'un Yaşamında Sevginin Yeri

"Erich Fromm'un Yaşamında Sevginin Yeri" Rainer Funk tarafından yazılmış ve Marion Hausner Pauck tarafından çevrilmiş biyografik bir sonsözdür.

Erich Fromm, *Sevme Sanatı* elli yıl evvel yayımlandığında, "sevgi" ve "sevme yetisini", hakkında bir şeyler yayımlamaya layık konular olarak gören ilk akademisyendi. Dini alanda, Ezgiler Ezgisi'nde ya da felsefede (Ovidius'un *Aşk Sanatı*) ve edebiyatta, Minneseng'lerde * veya aşk hikâyeleri yazarlarının eserlerinde, sevgiye ya da aşka dair atıflara rastlanır. Psikoloji alanında ise *Sevme Sanatı*'yla en nihayetinde sevgi konusu üzerine uçsuz bucaksız bir araştırma ve öğüt verenler pazarının ortaya çıkmasına sebep olan bir tartışmanın ateşini yakan kişi Fromm'du.

Bir kitabın geniş çaplı bir tartışma başlatması sıra dışı bir durum değildir. Ancak kitaplar nadiren yazarlarından daha uzun yaşarlar. Fromm'un *Sevme Sanatı*'nın durumu ise farklıdır. Fromm'un ölümünden yirmi beş seneyi

* Ortaçağ Almanya'sında gelişen şiir ve şarkı yazma geleneği. Eser genellikle soylu kadınlara ithaf edilirdi. Kendine has yazım ve üslup özellikleri barındırması bakımından diğer türlerden ayrılmıştır. (ed.)

> *Sevme Sanatı*'yla en nihayetinde sevgi konusu üzerine uçsuz bucaksız bir araştırma ve öğüt verenler pazarının ortaya çıkmasına sebep olan bir tartışmanın ateşini yakan kişi Fromm'du.

aşkın süre sonra, bu kitap otuz dört dile çevrilmiş ve milyonlarca satmıştır. Bir okur, özellikle de genç okurlar açısından bu kitap bugün bir keşiftir. Kitabı yeni baştan okumak üzere raflarından indiren okurlar da vardır.

Sevme Sanatı'nın başarı öyküsü kitabın içinde yer alan sözlerle özdeşleştirilemez. Bu sözlerin birçoğu yazarda ve onun sevme sanatında var olan bir şeyi yansıtmaktadır. Bazıları, Fromm'un bizzat nasıl sevdiğini ve kendisinin öğrettiği gibi yaşayıp yaşamadığını sormak suretiyle bu cezbedilme duygusunun ayrıntılarına inmektedirler. İşte bu "sonsözün" ana konusu da tam olarak budur.

Öncelikle başkalarının olduğu kadar benim de artık yaşını almış olan Fromm'la sohbetlerden edindiğim izlenimleri aktarmak isterim. Buradaki en önemli unsur, sohbet ettiği insana gösterdiği ilgiydi ve bu ilgi kendisini sıcak ve aynı zamanda sabit ve bazen de neredeyse aşırı yoğun bir bakışla ifşa ediyordu. En şaşırtıcı unsur ise sohbet ettiği kişiye gösterdiği ilginin ifade ediliş biçimiydi.

Yetmişlerde, yani Fromm'un 1973 yılından 1980'deki vefatına dek yaşadığı Locarno'da asistanı olduğum sırada, bana sık sık çok basit ve kişisel ama gitgide en derinlerime nüfuz eden sorular sorardı. O sıralarda hangi kitabı okuduğumu, bu kitabı okumaya beni iten şeyin

tam olarak ne olduğunu, metinde nelerin hoşuma gittiğini ve gitmediğini sorardı. Okuduğum şeyin oldukça önemsiz ve hatta sıkıcı olduğunu söylediğim takdirde ise, zamanımı neden önemsiz bir şeye harcadığımı öğrenmek isterdi. Ayrıca önemli bulduğum şeylerle, gerçekten hoşuma giden şeylerle ve zamanımı nasıl geçirmeyi tercih ettiğimle de ilgilenirdi.

Aslında Fromm tam da konuştuğu kişinin kendi kendine sorması gereken ama sormayı başaramadığı soruları soruyordu. Ben, entelektüel düzeyi zayıf biri gibi görünmek istemediğim ya da bu sorulardan utanacağım için kendime bunları sormuyordum. Yoksa bu koşullar altında sonuçları kabullenmem ve hayatımı değiştirmem gerekirdi. Fromm'un bana sorduğu ama benim kaçındığım, baskıladığım veya görmezden geldiğim, "Bu tam olarak neden beni incitiyor?" gibi sorular da vardı.

Fromm'la kişisel tartışmaları anlamanın özel bir niteliği de, sohbet ettiği kişiye verdiği dikkat, ilgi ve kendisinin temsilcisi olarak işlev gösteren sorularla izlediği dolaysızlık ve sergilediği yakınlıktı. Soruları insanın içine işleyen, delip geçici sorular olabiliyordu. Savunmacı tek bir iddia ve tek bir uydurma sebep, birbiri ardına çapraz sorguya alınırdı.

Sorularının yara açan veya yıkıcı sorular olarak algılanmaması gerçe-

"Fromm'la kişisel tartışmaları anlamanın özel bir niteliği de, sohbet ettiği kişiye verdiği dikkat, ilgi ve kendisinin temsilcisi olarak işlev gösteren sorularla izlediği dolaysızlık ve sergilediği yakınlıktı."

> "Sevgi kadar böylesi muazzam umut ve beklentilerle başlamış olan ama yine de sürekli olarak başarısızlığa uğrayan başka herhangi bir eylem, herhangi bir girişim yoktur."

ği, onunla yapılan sohbetlerin niteliği hakkında daha da fazla şey ortaya koyar. Soruları karşısında belki kendimi çıplak veya apaçık ortadaymış gibi hissetmiş olabilirim ama kendimi asla korumasız, yargılanıyormuş gibi veya kötü biri olarak hissetmeye zorlanıyormuşum gibi gelmedi. Size bakışları ve aynı zamanda soruları içinize ne kadar işlese de müşfik bir yanları da vardı. Onları, *Sevme Sanatı*'nda bahsettiği "bilgi" arzusu karakterize ediyordu: "Birini hakikaten tanımadan ona saygı duymak mümkün değildir." Bu tip bir bilgi ise, yalnızca kişi yönelttiği soruları kendi kendine de sorabildiğinde mümkün olabilir.

Fromm'un sohbet ettiği kişiye gösterdiği ilgi, onun kendisine de sorduğu ve acı verici deneyimlerin ve zorlu öğrenme sürecinin ardından cevaplamaya çalıştığı bu soruların hem ifadesi hem de sonucuydu. Yüzeyselliğin altına nüfuz etmeye muktedir olan, maske düşüren sorular yöneltirken neden bahsettiğini biliyordu. Yalnızca kişinin sorularla ilgili kendi deneyimi ve soruları oluşturma yetisi başka bir insanı tanımasını mümkün kılabilir.

Kişi, birini tanıma arzusu apaçık ortada olan biri tarafından yöneltilen bu sorularla veya soru sorma yetisiyle karşılaştığında yargılandığını veya utandırıldığını değil de kışkırtıldığını ve etkilendiğini hisseder. Aksine, bu sorular kişinin

kendi kendisine sorduğu ve kişinin aynı zamanda anlaşılmış hissetmesi sonucunu doğuran sorular olabilir. Birçok okurun *Sevme Sanatı*'nı okuduğunda hissettiği de budur. Bu aynı zamanda Fromm'un kendi sevme yetisini karakterize eden özel sağaltımsal yüzleşme sanatını da beraberinde getiren şeydir.

Bu sevme yetisi, *Sevme Sanatı*'nın yazarının kucağına düşüvermiş bir şey değildi. Fromm'un kitabında anlattıkları, orta yaşlarının sonlarına dek onun için de geçerli olan şeylerdi. "Sevgi kadar böylesi muazzam umut ve beklentilerle başlamış olan ama yine de sürekli olarak başarısızlığa uğrayan başka herhangi bir eylem, herhangi bir girişim yoktur."

Kişinin sevme yetisinin kısıtlı ve başarısızlığa uğramaya mahkûm olmasının birçok sebebi vardır. Kişinin anne babası tarafından sevilmesinin doğası her insan için farklı bir anlam taşır. Bu, kişinin sevme yetisini ketleyebilir ya da ivmelendirebilir. Gelin Fromm'un çocukluğuna ve gençliğine damga vuran anne baba sevgisine biraz bakalım.

Erich Fromm 1900 yılında Main nehri kıyısındaki Frankfurt'ta doğdu. Babası Naphtali, oğlu doğduğunda 30 yaşındaydı. Naphtali bir şarap tüccarıydı ve çok uzun nesillerden beri din adamları olan ailesine benzemiyordu. O daha ziyade kaygılı ve çekirdek ailesine bağlı

bir adamdı; mesleği dolayısıyla aşağılık kompleksinden mustaripti. Tüm ümidini, oğlu Erich'in Talmud âlimleri silsilesini devam ettireceğine bağlamıştı. Onun oğluna duyduğu sevgi dokunaklı bir duygusal yakınlıkla (bunu gözler önüne seren, 12-13 yaşında, babasının kucağında oturan Fromm'un bir dizi fotoğrafı vardır), *evhamlı bir aşırı ihtimamın* (soğuk alır diye Erich'in kışları evden çıkmasına çoğunlukla izin verilmiyordu) ve son olarak *çok çelişkili bir idealleştirmenin* karışımıydı. Erich 22 yaşına geldiğinde, Heidelberg Üniversitesi'ndeki sosyoloji doktorasının tüm sınavlarını vermiş yetenekli bir öğrenciydi ve babası, oğlu sınavda başarısız olursa intihar edeceğine emindi!

Fromm'un annesi o doğduğunda henüz 24 yaşındaydı. Çok dindar Yahudi bir aileden geliyordu ve ailesine göre mutlu ve keyfi yerinde bir kadındı. Kaygılı babaya kıyasla kararlı biriydi ve aile yaşamının atmosferini belirleyen kişi de oydu. Sadece tek çocuğu için yaşıyordu. İki fotoğraf annenin oğluna nasıl bir sevgiyle bağlı olduğunu gözler önüne sermektedir. Fotoğrafların birinde anne ve oğul bir parktaki gölün kıyısındadır. Anne, yaklaşık 10 yaşındaki oğlunun omzunu sağ eliyle tutmakta ve onu göğsüne doğru bastırmaktadır. Sol eli ise, kalçasında zafer pozunda durmaktadır. Bu fotoğ-

raf, tek çocuğun annenin sımsıkı kavrayışından kendisini kurtarmasını zorlaştıran *sahiplenici anne sevgisini* gösterir.

Diğer fotoğraf ise annenin oğluna beslediği büyük hayranlığı gösterir. Bu fotoğrafta Erich 17 yaşındadır ve babasının boyuna erişmiştir. Tıpkı babası gibi o da zamanın tüm burjuva beyefendilerinin simgesi olan bir baston tutmaktadır. Baba doğruca kameraya bakarken oğlunun bakışları öteye, uzaktaki bir noktaya doğrudur. Babayla oğlun arasında oturan annenin sağ kolu oğlunun dirseğinin altında durmaktadır ve bakışları tamamen beklenti ve hayranlıkla oğlunun yüzüne sabitlenmiştir. Bizzat Fromm'un da sonradan doğruladığı üzere, annesi onun büyük bir sanatçı ve bir âlim, ikinci bir Paderewski olmasını istiyordu. Paderewski, 1919 yılında Polonya başbakanlığı yapmış besteci, piyanist ve siyasetçiydi.

Böylesine aşırı idealleştirme çok büyük bir öz saygı ve güçlü bir öz bilinç yaratır. Fromm'un otuzlarında ve kırklarında baş gösteren öz saygısının büyük bir bölümü –bazıları da buna kibir der– *annesinin narsistik sevgisinin* bu boyutunun sonucudur. Yine de bir insan bu tip onursal duyguları boşuna miras almaz. Bu onur duygusu hayranlar tarafından çevrilmiş olmayla bağlantılıdır ve başkalarından bağımsız, özerk bir öz değer

deneyiminde var olmaz. Aslında Fromm kendisini onu idealize eden sahiplenici annenin sevgisinden kurtarmak için çok uzun süre mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Her ne kadar genç bir insanın sevme yetisi genellikle ebeveyn sevgisi örneğiyle şekillense de, ebeveynlerin teşkil ettikleri örnek, o kişinin sevme yetisinin gelişiminde tek başına belirleyici değildir. Bağımsızlık ve özerklik mücadelesi ve kişinin kendi sevme faaliyeti doğum anından sonrasına değin her türlü psişik gelişimi etkiler. Bir kişi olgunsa bu mücadele, erkek veya kadın fark etmeksizin, sevme deneyimlerini mümkün kılan bir partner arayışında ifade bulur. Anne baba sevgisi vasıtasıyla, kişinin kendi gelişiminin ne kadar ketleyici ve rahatsız edici olduğuna bağlı olarak bu tip bir arayış yeni ve alternatif sevgi deneyimlerine ve ayrıca ebeveyn ilişkisi kalıplarının geri döndüğü ilişkilere yol açar.

> “Sevgi üzerinden bir sorunu çözmeyi seçmek, hüsrana katlanma cesareti ve başarısızlıklara rağmen sakin kalabilmeyi gerektirir.”

Sık sık kişinin, partnerinde anne babasının o ufacık ve muhtaç sevgi sarılmasını aramayı bırakmaya hazır olmadan evvel bir dizi başarısız sevgi ilişkisi yaşaması gerekir. Bu gecikmiş anne baba sevgisinden kurtulma süreci genellikle acı verici bir vazgeçiş ve kaybetme deneyimiyle derinden bağlantılıdır. Ebeveyn bağlarının sorumluluğuyla birlikte gelen tüm hayal kırıklıkları ve acıda kesin

şekilde varlığını sürdüren şey kişinin kendisini ve başkasını sevmeye muktedir olma arzusudur. Bu konuyla ilgili Fromm şunu söyler: "Sevgi üzerinden bir sorunu çözmeyi seçmek, hüsrana katlanma cesareti ve başarısızlıklara rağmen sakin kalabilmeyi gerektirir."

Fromm'un yaşamında, orta yaşlarını da geçen yıllara değin başarısızlığa uğramış ilişkilerine rağmen değişmeyen bu sevebilme arzusu görülebilir. Fromm'un babasının sevgisini kazanması daha kolaydı, bu da onun kendi sevme yetisini kısıtlamıştır. Bir delikanlı olarak, çok fazla kaygı dolu biri olmayan ve dini eğitim almış bir adam olarak Borneplatz'daki Frankfurt sinagogunun hahamı Nehemia Nobel'de başka bir baba bulmaya çalışmıştı. Nobel, Fromm'un çocukluk arkadaşı Ernst Simon dahil olmak üzere etrafına bir grup bir genci toplamıştı. Aslında Fromm bir Yahudi din adamı olmayı ve Talmud çalışmalarına yönelmeyi de istemişti. Bunun için şu an Polonya sınırında bulunan Posen'e gitmesi gerekiyordu. Ancak ailesinden bu kadar uzaklaşmak konusunda kendine güvenememişti. Böylece ilk önce doğduğu şehir olan Frankfurt'ta hukuk bilimi okudu.

Burada iki sömestr geçirdikten sonra 1919 yazında Frankfurt'tan ayrılmayı başararak, Alfred Weber'in yönetimi altında sosyoloji okumak üzere yakınlar-

daki Heidelberg Üniversitesi'ne kaydoldu. Fromm bu üniversitede bir din öğretmeniyle de çalışmak istemişti çünkü Haham Nobel 1921 yılında vefat etmişti. Heidelberg'de Salman Baruch Rabinkow adında bir Talmud âlimi buldu. Rabinkow yalnızca Chabad'dan (Hasidik hareketin düşünsel bir kolu) değil, aynı zamanda sosyalist düşünceden ve Aydınlanmanın hümanizminden de etkilenmiş biriydi. Heidelberg'de Rus göçmenlere özel ders veren bir öğretmen olarak yer edinmişti. Fromm yaklaşık beş yıl boyunca Rabinkow'la özel olarak çalıştı ve aynı zamanda onun sekretarya işlerini halletti. Fromm'un Rabinkow kadar büyük bir takdirle ve saygıyla söz ettiği başka kimse yoktur. Her ne kadar kulağa çelişkili gelse de Talmud hakkındaki bu dersler Fromm'un babasının dininden ayrılmasında eşlik etmiş ve bunu mümkün kılmıştır.

Doğal olarak Fromm'un içindeki baba imgesinden kurtulabilmesi için başka insanlara ve deneyimlere ihtiyaç vardı. Her şeyden evvel, onu güçlü bir özgürlük dinamiğine seferber eden ve 1926 yılında "düşüş" yaşamasını mümkün kılan psikanalist Sigmund Freud'u keşfetmesi gelir: Yahudiliğin gıdalarla ilgili emirlerine karşı gelerek Yahudilerin Paskalya bayramı olan Pesah'ta domuz eti yemişti. Fromm, babasının dinini bırakarak onun

evhamlı sevgisini reddetmeyi başarmıştı. Georg Grimm'in Budizm üzerine yazıları onun kişisel bir Tanrı inancından vazgeçirerek Budizm'e ve böylece genel bir din eleştirisine yönelmesine yardımcı olmuştu.

Kişinin kendini ketleyici baba sevgisi imajından koparmasının, yaratıcılığı ve sevme yetisi üzerinde çok verimli etkileri olabilir. Sonraki yıllarda Fromm kendi sosyopsikolojik başlangıçlarını gerçekleştirecek düzeyde özgürdü.

Bilinçdışı sosyal boyutlar hakkında sorular soruyordu ve insanların ekonomik ve sosyal toplumun zorunlulukları tarafından ne dereceye kadar fiziksel olarak şekillendiğini fark etmişti. Otuzlu yaşlarının başında, yani Adorno'dan çok evvel, bir otoriter karakter kuramı oluşturmuştu. Artık Freudcu teoriyi biyolojik ve patriyarkal düşüncenin bir ürünü olarak eleştirmeyi tercih ediyordu ve insana dair kendine has bir görüş ortaya koyarak onları doğdukları andan itibaren sevmeye muktedir, birbirleriyle bağlantılı varlıklar olarak ele alıyordu.

1928 ile 1937 yıllarındaki bu yeni kuramsal formüller oluşmamış olsaydı, Fromm'un sonraki temalarının ve eserlerinin ortaya çıkmaları da hayal edilemezdi, yani onun özgürlük ve sevgi anlayışı, saldırganlık ve yıkımla ilgili düşünceleri, psişik üretkenlik ve ruh sağlığı hakkında-

“Freudcu teoriyi biyolojik ve patriyarkal düşüncenin bir ürünü olarak eleştirmeyi tercih ediyordu ve insana dair kendine has bir görüş ortaya koyarak onları doğdukları andan itibaren sevmeye muktedir, birbirleriyle bağlantılı varlıklar olarak ele alıyordu.”

ki eserleri ve her şeyin ötesinde, toplum tarafından daha geniş çapta şekillendirilmiş karakter yönelimlerini tarifi ve analizi de ortaya çıkmazdı.

Fromm'un annesinin taparcasına sevgisinden kendini koparma girişimleri çok daha uzun zaman almış, hem de birçok bakımdan çok daha acı verici olmuştur. 1922 yılında sevdiği kadından vazgeçerek onu çocukluk arkadaşı Leo Lowenthal'e kaptırdıktan sonra kendinden 11 yaş büyük olan ve psikanaliz üzerine eğitim almış psikiyatrist Frieda Reichmann'la tanıştı. Onunla birlikte 1924 yılından 1928'e dek Heidelberg'te küçük bir psikoterapi sanatoryumu işlettiler. Monchhofstrasse 15 numaradaki küçük sanatoryumun tüm misafirlerinin, Frieda'nın psikanaliz divanında aldıkları psikoterapi ile her türlü cinsel ketlemeden kurtulacakları düşünülüyordu. Bunun olabilmesi için de evdeki herkesin, hatta Erich Fromm'un bile psikanaliz deneyiminden geçmesi gerekiyordu. Fromm analistine âşık oldu ve en nihayetinde 1926 yılında, sağaltımsal aktarım sevgisinin sonucu olarak Frieda ile evlendi. Ancak bu evlilik 1928'de ve her ne kadar Fromm bu gerçeği kabul etmese de kısa süre sonra son bulacaktı. Henüz karısından boşanamıyordu ama en azından onunla arasına mesafe koyma peşindeydi. 1928 yılından itibaren psikanalist

olabilmek üzere Berlin'de çalışmalarına başladı. 1930 yılında orada psikoterapi yaptığı bir muayenehane açarak Frankfurt'taki Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde çalışmaya başladı.

Bundan hemen sonra, 1931 yılında, Fromm tüberküloza yakalandı ve İsviçre, Davos'taki bir sanatoryumda tüm kişisel temaslardan uzak kaldığı bir süreç geçirdi. Karısıyla ortak dostları Baden-Baden'dan psikanalist Georg Groddeck ona Frieda'yı boşamasını öğütlüyordu, zira geçirdiği tüberküloz Frieda'dan ayrılmak istediği yönünde bilinçdışı bir mana taşıyordu. Tüberkülozun böyle bir mana taşıyıp taşımadığı bir kenara, bu en azından Frieda'dan boşanması gerektiğini başkalarının da fark ettiğini gösterir.

Bu hastalık hakikaten de Fromm'u Frieda'dan koparmıştır. 1934 yılının Nisan ayında artık seyahat edebilecek kadar iyileştiğinde, Frankfurt Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün bir üyesi olarak idam edileceği Nazi Almanya'sına dönmesi çok tehlikeli olacağından Fromm ABD'ye göç etti. New York'ta kendinden 15 yaş büyük Karen Horney ile bir ilişki yaşadı. Hiçbir zaman evliliğe varmamış olan ilişkileri ikisinin ortak mesleki ilgi alanlarını çok büyük oranda kapsıyordu. Fromm ne zaman seyahat için New York'tan ayrılsa Horney de onunla birlikte geliyordu. İkisi birlikte revize edilmiş bir psikanaliz

anlayışını temsil ediyorlardı. Ancak Horney çok hırslı bir partnerdi ve ilişkileri asla rekabetten kurtulamadı.

Karen Horney'yle yaşanan ilişki 1941 yılında dek sürdü ve aynı zamanda önceden birleşik olan psikanaliz derneğinin bölünmesine de yol açan çok şiddetli bir tartışmanın ardından son buldu. *Özgürlükten Kaçış* [*Escape From Freedom*; 1941] kitabıyla Fromm yalnızca tanınmış bir akademisyen değil, aynı zamanda popüler bir yazar ve konuşmacı haline geldi. New York'taki terapi çalışmalarına ve Columbia Üniversitesi ile New School for Social Research'teki hocalık görevlerine ilaveten, Fromm bu yıllarda Vermont'taki Bennington College'da da dersler vermiştir.

Karen Horney'den ayrıldıktan bir süre sonra, Fromm yaşıtı olan ve Nazi işgalinden evvel Walter Benjamin ile birlikte Fransa'dan kaçmış olan Henny Gurland ile tanıştı; gerçi Walter Benjamin, birlikte kaçışları sırasında İspanya sınırında intihar etmişti. Fromm, bu Almanya doğumlu gazete fotoğrafçısıyla 1944 yılında evlendi. Fromm en sonunda hayatının kadının bulmuş gibi görünüyordu. Eşiyle birlikte 1947 yılında Bennington, Vermont'ta evini kurdu. Çift bir köpek sahibi de oldu. Kendi evlerine taşınmalarının üzerinden pek fazla zaman geçmeden Henny, sebebi bulanamayan bir hastalık-

tan dolayı yatağa mahkûm oldu. İlk başta kurşun zehirlenmesinden şüphelenildi ama doktorlar sonradan son derece ağrılı bir tür arterit teşhisi koydular. Fromm, Henny'ye bakmak için tüm görüşmelerini, işlerini iptal etti.

Fromm 1950 yılında Henny'ye sevgisinden dolayı Meksika'ya taşındı. Buranın havasının Henny'nin ağrılarını biraz daha azaltabileceği düşünülüyordu. Fromm Meksika'da kendine yeni bir hayat kurdu. 1951 yılında bir grup doktora psikanaliz eğitimi vermeye başladı ve Meksika Üniversitesi'nde kadrolu eğitmen oldu. Ancak Henny'nin hastalığı Fromm'u ABD'de öğretmenlik yapmaktan ve konferanslar vermekten alıkoyuyordu; ne Henny'yi yanında götürebiliyor ne de onu yalnız bırakabiliyordu. Onun için her şeyi yaptı, ona bakabilmek için kendi yaşamını onun etrafında ördü ama tüm ihtimamına rağmen Henny'nin ıstırabında en ufak bir değişiklik olmamıştı. Bu katlanılmaz bir durumdu. Haziran 1952'de Henny intihar etti; Fromm onu banyoda ölü buldu.

Fromm sevgiyi bulma çabalarını sonlandırmaya mecbur hale gelmişti. Artık yalnızca başarısızlık, çaresizlik ve terk edilmişlik hisleri içindeydi. Psikanalist olmak üzere ondan eğitim alanlar ve terapi için ona gelenler tam olarak neler olup bittiğini bilmiyorlardı ama

Fromm'da çok uzun süreden beri bir değişiklik olduğunu söylüyorlardı. Bu onun taparcasına seven bir anneye yönelik öz imgesini çözümlemesi için korkunç derecede acı verici ve zorlu bir yoldu. Henny'nin ölümü, onu kendi sınırlarını ve evet, kendi başarısızlığını kabullenmeye mecbur bırakmıştı.

Fromm yeni bir ilişkiye girme cesaretini kendinde ancak aylar sonra bulabildi. Annis Freeman Alabama'da doğmuş bir Amerikalıydı. Üç kocasını da kaybetmişti. Son kocasıyla Hindistan'da yaşamış ama onun ölümünden sonra ABD'ye dönmüştü. Annis, Fromm'un daha önce ilişki yaşadığı bütün kadınlardan farklıydı. Çok çekici ve duyulara hitap eden, hiçbir mesleki hırsı olmayan ama aynı sosyal altyapıdan gelen ve Fromm'un sohbet edebildiği biriydi. Fromm ona âşık oldu ve Aralık 1953'te evlendiler. Annis onun Meksika'daki evine taşındı. Cuernavaca'da planını Annis'in çıkardığı bir ev yaptırdılar, 1956 yılından 1973'e dek burada yaşadılar. Annis, Fromm'a bir ay süren ABD ziyaretlerinde eşlik ediyor ve onun silahsızlanma ve barış hareketi camialarında ABD siyasetine katılımını destekliyordu.

Sevme Sanatı 1956 yılında yayımlandı. Fromm onu 1955'in sonu, 1956'nın başında, *Sağlıklı Toplum* [*The Sane Society*; 1955] kitabı tamamlandıktan sonra yaz-

mıştı. *Sevme Sanatı*'nda Fromm tarafından geliştirilen birçok fikre onun önceki yayınlarında da rastlanabilir. Ancak yine de bu kitap birçok kişi üzerinde özel bir izlenim bırakmıştır. Fromm sevme yetisini, Henny'ye bilinçdışı vedasından ve Annis için çiçek açan aşkından sonra ilk kez çocuksu bağlardan özgür kalmış olarak bulmuştu. Aslında sevme yetisini kullanması, kendi sevgi kuramına ancak o zaman uygun hale gelebilirdi. *Sevme Sanatı*'nda yazdıkları ancak o zaman onun için de şahsen geçerli olabilirdi: "Uyum ya da çatışma, neşe ya da üzüntü bile ikincil kalır. Önemli olan iki insanın birbirlerini varlıklarının temelinden yaşaması, kendi kendilerinden kaçmak yerine birbirleriyle bütünleşirken kendi kendileriyle bütünleşmeleridir."

Fromm sevgi kuramını *Sevme Sanatı*'nda son derece detaylı bir şekilde anlatır. Ancak yine de bu kuramını Annis'i sevdiği 27 yıl boyunca daha da geliştirmiştir. Fromm, Freud'un içgüdü kuramını reddettiği otuzlardan itibaren insanoğlunun ana probleminin içgüdüsel ihtiyaçlarını tatmin edememesinde değil de daha çok insanın gerçeklikle ilişkisinde yattığını biliyordu.

Zira psikolojik perspektiften bakıldığında bir insanın başarısı, o kişinin başka bir insanla, kendisiyle ve etrafını çeviren gerçeklikle nasıl bir bağ kurduğuna bağ-

"Uyum ya da çatışma, neşe ya da üzüntü bile ikincil kalır. Önemli olan iki insanın birbirlerini varlıklarının temelinden yaşaması, kendi kendilerinden kaçmak yerine birbirleriyle bütünleşirken kendi kendileriyle bütünleşmeleridir."

lıdır. Beyin ve bebekler üzerinde araştırmalar yürütülmesinden çok önce, bir insanın doğduğu andan itibaren ve aktif biçimde etrafındakilerle bağ kurabildiği kesin olarak biliniyordu. Fromm bu aktif bağ kurmayı, kökleri kişinin kendi benliğinde olmayan ve dolayısıyla benliğe yabancı olan şu "güçlerden" (kişiler, ilişki katmanları ve sahte imgeler) çok daha büyük bir içsel bağımsızlığa yol açacak şekilde şekillendiren insanların içindeki ilksel bir eğilim veya potansiyelden (Freudcu ilksel narsisizm kuramına atıfta bulunmak yerine) çok önce bahsetmişti. Bu bağlılık sanatını üretken olarak nitelendiriyordu (Latince *producere*) çünkü bu insanların spontane faaliyetinden doğuyordu. Bu ilksel eğilim, kişinin yaşamında kesintisiz bir üretken yönelime vardığında o zaman bu kişi özerk olabilir, düşünmek, sevmek, hissetmek ve kendi başına hayal kurmak için kendi güçleriyle işleri halledebilir.

Üretken bir sevgiye yönelik ilksel eğilim, en fazla kişinin hayatının erken dönemlerindeki (örneğin bir babaanne gibi) "en önemli insanın" üretken sevgisinden beslenebilir, aynı zamanda kişiden yaşça büyük bir insanın bencil, kaygılı, sahiplenici, değerini düşüren, bağımlı kılan bir sevme biçimi, evet, tam tersi bir hal alarak onu engelleyebilir. Fromm bu suretle "en önemli insanın"

sevme biçimini ilişkinin bir sosyal kalıbının devreye girişi olarak görür. Ona göre ebeveynler, belirli bir toplumun işleyebilmesi için ihtiyaç duyduğu temsilciler ve hem de sosyal faillerdir.

Bir insanın kendi sevme yetisinin ne kadar engellenebileceğini Fromm bizzat acı verici bir şekilde yaşayacaktı. Ancak hasar asla bu ilksel sevme eğiliminin tam tersine dönüşeceği, yani ilksel olarak yıkıcı bir tavırla ilişki kurma eğilimine dönüşeceği kadar derin değildi. Akrabalarının birçoğu Hitler'in toplama kamplarında öldürülmüş olsa da, bu onu üretken ilksel eğilim konusunda şüpheye sürüklememişti. Yıkımın ve yok etme arzusunun, üretken bir sevgi eğilimi ve sağduyunun güçlü bir şekilde kösteklendiği zaman gelişebilecek ikincil eğilimler olduğuna emindi.

Sevme Sanatı'nın yayımlanmasının ardından, Fromm'un sevgi kuramı iki olay vasıtasıyla sınandı. Karısı Annis 1950'lerde göğüs kanseri oldu. Ameliyat oldu ve özel bir beslenme biçimi uygulamaya başladı. Kanser sonraki yirmi yıl boyunca nüksetmese de Fromm onu hayata düşman bir varlık gibi kendisini takip eden bir şey olarak gördü. Annis'le birlikte bu düşmana karşı savaştı ve onunla birlikte kendi fiziksel görüntüsüne ve sağlığına da çok faydalı olduğu anlaşılacak çok katı bir perhiz uyguladı.

İkinci önemli mesele ise, Soğuk Savaş'ın hız kazanmasıyla ortaya çıktı. *Sevme Sanatı*'nın içeriğinde bu açık edilemese de Fromm gençliğinden itibaren siyaset konusunda çok duyarlı ve aktif bir insandı. Siyasette ve toplumda olup biten her şey Fromm'u varoluşsal bir düzeyde sarsıyordu. O danışanlarını dinleyen bir terapist olduğu kadar, bir psikanalist olarak da siyasete dahil olma dürtüsüne fazlasıyla sahipti. Bunu ilk olarak dış siyaset, Soğuk Savaş ve nükleer silahlanma yarışına dair meseleler üzerine bir analiz kaleme aldığı Amerikan topraklarında yaptı; senatörlerle kişisel temaslar kurdu, başkan adaylarının kampanyalarına dahil oldu, Vietnam Savaşı'na karşı gösteri yaptı ve uluslararası gerginliğin yumuşatılmasının sözcüsü haline geldi.

Onu insanların ilksel sevme yetisini sorgulamaya hepsinden çok iten şey nükleer silahlanma yarışıydı. Bir nükleer savaş olasılığı, 1960'ların başlarında, yani Küba krizinin yaşandığı dönemde bir ihtimal haline gelmişti. Bu tehdidin Fromm'u ne kadar etkilediği, Clara Urquhart'a yazdığı 29 Eylül 1962 tarihli mektupta açıkça bellidir: "Geçen gece, yaşam sevgisi üzerine odaklanmış bir tür sesleniş kaleme aldım. Bu tamamen, benim nükleer savaştan kaçınmanın neredeyse hiçbir yolu olmadığını düşünmeme sebep olan bir tür umutsuzluk ha-

linden ve insanların savaşın tehlikelerine karşı bu kadar pasif kalmalarının sebebinin aslında insanların çoğunluğunun yaşamı sevmemesinde yattığına dair ani bir içgörüden ortaya çıkıverdi. Onların barış sevgisine veya savaş korkusuna değil de yaşam sevgilerine seslenirsek bunun çok daha etkili olabileceğini düşündüm."

Fromm umutsuzluk yaşıyordu çünkü nüfusun çoğunluğu kendini nükleer savaşın tehlikelerine karşı savunmuyordu. Bu pasifliği, yaşam sevgisinin zapt edilmişliğine ve bazı münferit intihar vakalarında görülebilen yıkıcı, yaşamı mahveden bir dinamiğe bilinçdışı rıza gösterilmesine yoruyordu. Peki ya gitgide daha fazla insan yaşamı sevmeyi bırakırsa ve ilksel sevme yetisi eğilimi tamamen sekteye uğrarsa ne olacaktı? Böyle bir gelişmenin olası olduğunu Alman Yahudisi Fromm gayet iyi biliyordu. O zamanında nasyonel-sosyalist ölüm makinesinden kaçmayı başarmıştı. Fakat hiç kimse iki süper güç arasında yaşanan bir nükleer savaştan kaçamazdı. Onun tıpkı metastaz yapan bir kanser gibi yarattığı kirlilik insanlığın Lebensraum'unu* yok ederdi.

* "Hayat sahası" olarak çevrilebilir. Doğu Avrupa'da Almanya sınırları dışında yaşayan Alman azınlıkların Almanya'nın hâkimiyetinde birleştirilmesi ve yeni toprakların kolonileştirilmesi ile Alman nüfusunun bu topraklara yerleştirilmesi politikasıdır. Hitler'in savaş açma sebeplerinden biridir. (çev.)

Fromm tepki vermek zorundaydı ve bunu da çeşitli şekillerde yaptı. Sevme yetisinin kolektif kaybına karşı ilk hakiki tepkisi mektuplar gönderme, siyasi kitapçıklar yayınlama, kamuya hitaben makaleler yazma ve konferanslar verme şeklinde oldu. Ayrıca onu dinleyecek birilerini bulmak, kolektif yaşam sevgisinin kaybının tehlikelerini anlatmak ve evrensel bir yıkım arzusundaki artışa dikkat çekmek için kişisel bağlantılarının yardımıyla dost senatörlere yazdı. Nükleer bir savaş riskini gerekçelendirebileceklerine inanan ve 20 milyon Amerikalının ölebileceği kaçınılmaz gerçeğini kabullenen politikacıları ve entelektüelleri resmen esir aldı.

> "Birleşme ve bütünleşik büyüme sadece hücreler için değil, hissetme ve düşünmeyle ilintili olarak tüm yaşam sürecinin karakteristik özelliğidir."

Fromm'a insan açısından sevme yetisinin araştırılması önemli geliyordu ama fark edilebilir tek amacı topyekûn yıkım olan bir yıkım yönteminin psişik dinamiklerinin anlaşılması daha da önemli geliyordu. Bu sebeple altmışlı yaşlarının başlarında yıkıcı içtepiyi incelemeye başladı. Saldırganlığın ve yıkımın çeşitli türlerinin ayrımını yaptı ki bunların en tehditkâr olanı *nekrofili*, yani cansız ve ölü olanı (*nekros*, ceset) yok edenlere yok edenlerin duydukları çekim. Zira ancak bu yıkıcılık biçiminde yıkıcılığın amacının kendisi yer alır. *Sevme Sanatı*'nın yazarı on yılı aşkın süre, sevme yetisinin sekteye uğraması olasılığı ve onun eşit

derecede güçlü bir zıddına, yani yıkıcı olmaya dönüşmesi olasılığıyla boğuştu. Bu nekrofilinin ana hatlarını ilk olarak 1964 tarihli *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı* isimli kitabında çizdi ve araştırmalarının sonucunu 1973 tarihli *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri* [*The Anatomy of Human Destructiveness*] kitabında aktardı.

Daha önce alıntı yaptığımız Clara Urquhart'a mektubunda da belirtildiği üzere, Fromm en sonunda insanları sevme yetisini belirli bir "biyofili" (yaşama duyulan sevgi ve yaşayan şeylere karşı çekim) ile kanıtlamaya çalıştı. Fromm yaşayan varlıkların bireysel dinamiğini genel manada sorguladı ve bunun "yaşamı koruma eğiliminin" çok ötesine geçtiğini ve "bütünleşme ve birleşmeye yönelik bir eğilimin" yaşayanlara has olduğunu fark etti. "Birleşme ve bütünleşik büyüme sadece hücreler için değil, hissetme ve düşünmeyle ilintili olarak tüm yaşam sürecinin karakteristik özelliğidir."

"Do We Still Love Life?" ("Yaşamı Hâlâ Seviyor muyuz?") isimli makalesinde (*McCalls* dergisi, 1967) Fromm şöyle yazar: "Eğer yaşamın doğası bir büyüme ve bütünleşme sürecinden ibaretse, eğer kontrol veya güç aracılığıyla sevilemiyorsa, yaşam sevgisi her şeyin çekirdeğidir; bu insanın içindeki yaşama duyduğu sevgi, bir hayvana duyduğu sevgi, bir çiçeğe duyduğu sevgidir. Yaşama duyulan

sevgi, bir soyutlama olmaktan çok ötedir ve herhangi bir sevgi türünün en somut özüdür. Bir insanı sevdiğine inanan ama aynı zamanda yaşamı sevmeyen biri başka birini arzulayabilir, onu isteyebilir ona tutunabilir ama aslında onu sevmez."

Biri başka bir kişi hakkında, "O, yaşamı gerçekten sever," dediğinde, çoğu insan burada tam olarak ne kastedildiğini anlar. Tüm büyüme ve canlılık olgusunu seven bir kişiye, büyümekte olan bir çocuğa sevgi duyan bir kişiye, bir yetişkindeki büyümeye, gelişen bir fikre ve büyüyen bir örgüte atıfta bulunuruz. Ona göre canlı olmayan bir şey bile, mesela bir taş veya su bile canlanır ve canlı olan ve onu çeken şey de büyük ve güçlü olduğundan değil de, sırf canlı olduğundan kişiyi kendine çeker.

İnsanın sevme yetisinin yeni temeli aynı zamanda diğer ve çoğunlukla biyolojik yönelimli sevgi kuramlarının yenilenmesine yol açmıştır. Yaşayan dünya bunu yalnızca "psikolojik gereksinimlerin giderilmesinin bir aracı" olarak sunar. Ancak insanın ilk ve en önemli gereksinimi şudur: "Muktedir olduğu şeyleri dünyaya göstermek." İnsanın yaşayanlara karşı sevgisi kendini esasen "bağ kurabilecekleri ve kendilerini birleştirebilecekleri bir nesne bulma çabasında" kendini ifşa eder. Bu, Fromm'un *Sevme Sanatı*'ndaki bir ifadesinin de temelidir:

"Olgunlaşmamış sevgi, 'Seni seviyorum çünkü sana ihtiyacım var' der. Olgunlaşmış sevginin söylediği ise 'Sana ihtiyacım var çünkü seni seviyorum'dur."

Bu sözünü örneklendirmek için Fromm Karl Marx'ın bir sözünü ekleyerek onu daha açık olarak ifade eder: "Gözlerim olduğu içi görmeye ihtiyacım var, kulaklarım olduğu için duymaya ihtiyacım var, beynim olduğu için düşünmeye ihtiyacım var ve bir kalbim olduğu için hissetmeye ihtiyacım var. Kısacası ben insan olduğum için, insana ve dünyaya ihtiyaç duyuyorum."

İnsanın sevme yetisinin temeli "biyofilide", yani canlı olan şeylere karşı bir çekim yaşanmasındadır. Bu bilgi Fromm'un kendi sevgi pratiği üzerinde de etkisini sürdürmüştür. Artık sonuca götürecek soru insanların özgün sevgi ihtiyacını hissetmeyi başarıp başaramayacakları, bunu nasıl başaracakları ve nasıl ifade edecekleri sorusudur. Sıklıkla gömülü ve baskılanmış olan sevgi ihtiyacını tamamen sona erdirecek başlangıç kişinin kendi içsel engelleri algılamasıdır.

Kendini anlama ve kendini analiz etme meselesi, yani bilinçdışı mücadele ve hayal gücünün giriş noktası, rüyalarda ve aynı zamanda kişinin karakterinin tuhaflıklarında ve semptomlarında fark edilebilir hale geldiğinden, artık Fromm'un gündelik yaşamının şekil-

> "Bir insanı sevdiğine inanan ama aynı zamanda yaşamı sevmeyen biri başka birini arzulayabilir, onu isteyebilir ona tutunabilir ama aslında onu sevmez."

lenmesinde büyük bir rol oynar. Her gün bir saatini rüyalarını analiz etmeye, meditasyon yapmaya ve yoğunlaşma pratikleri ve fiziksel egzersizler yapmaya ayırır. Suziki'nin Zen Budizm meditasyonunun ve hayatının son on yılında Sri Lankalı Budist bir keşiş olan Nyanaponika Mahathera'nın ona öğrettiği farkındalık egzersizleri bu bağlamda yine aynı oranda ona çok faydalı olur. Hasidik Yahudilik, Sufizm ve Meister Eckhart'ın mistik gelenekleri ona içerideki yola veya içsel yaşama sevk eden önemli içtepiler kazandırmıştır.

Fromm'un içsel yaşamı tecrübe etme biçimi, içedönüklüğe ve dünyadan el etek çekmeye yönelik değil, çok daha başka ve daha net belirtmek gerekirse gerçeklikle, başkalarıyla ve kişinin kendisiyle daha yaratıcı, daha hassas ve sevgi dolu bir karşılaşmaya yönelik bir tecrübedir. Bu karşılaşma daima ilişkilerdeki çarpık deneyimler tarafından tanımlandığından, içsel yaşama giden yol da sadece kişinin ebeveynleriyle olan ilişkisi vasıtasıyla inşa edilmiş olmakla kalmayıp aynı zamanda toplumun da sebep olduğu engelleri aşmaktan ibarettir.

Her toplum ve cemaat grubu sevgiyi kendisini korumaya en fazla uyacak şekilde ifade eder. Dolayısıyla, mesela otoriter bir toplum sevgi kavramını, otoriteye sevgi ve bu otoriteye duyulan

minnettarlık şeklinde görür; zira örgütlü bir toplumda, otorite ve yalakalık en iyi bu yola işleyebilir.

Rekabet ve başarı üzerine kurulu bir piyasa ekonomisinin ise tamamen farklı bir sevgi anlayışı vardır. Sevme yetisi burada kişinin elinden gelenin azamisini yapıp yapmadığına, kişinin rekabet karşısında kendini ortaya koyup koymadığına ve ortaklık, hoşgörü ve hilesiz oyun düzeyine erişip erişmediğine bağlıdır. Herkes "makbul" durumda olmalı ve başarılı performans göstermelidir.

Fromm'a göre belirli bir toplum içinde sevgiye liyakat olarak görülen şey çoğunlukla sevgi ihtiyacının özgürce ifade edilmesinden başka bir şeye yöneliktir. Otoriter sevgili, kural ve öz denetimle uğraşır. Piyasa ekonomisine meyilli kişi iyi bir izlenim yaratmak, başarılı olmak ve bu başarı vasıtasıyla sevgiyi bulmak ister. Fakat aslında onun sevgiye hiç ihtiyacı yoktur, onunkisi çok daha başka bir gereksinim, yani onu sevgi ihtiyacı hissetmekten ve bu ihtiyacı ifade etmekten alıkoyan bir ihtiyaçtır. İhtiyaçlara dair farkındalığın önündeki bu tip engellerin kabul edilmesi ve farkına varılması, bu tip bir toplumda beklenen ve burada uygulanan her şeye önemli bir mesafe koymayı gerektirir. Toplum eleştirisini kendisini de ideolojik olma tehlikesinden korumak için içsel yola girmeli ve yaşam

> “Fromm'u hayatının son on yılında tanımış olan herkes onun sevebilme yetisini bir ihtiyaç gibi, öteki insanlarla sevgi dolu bir yoldan bağ kurmayı tecrübe ettiğini gözlemlemiştir.”

sevgisi arayışı had safhada bir ciddiyetle ele almalıdır.

Fromm sevme yetisinin önündeki içsel engellerin farkına varmak ve onları zapt etmek konusunda başarı sağladıkça, sevmeye muktedirliğini sanki duyusal bir ihtiyaçmış gibi uygulayabilir hale gelmişti. Fromm'u hayatının son on yılında tanımış olan herkes onun sevebilme yetisini bir ihtiyaç gibi, öteki insanlarla sevgi dolu bir yoldan bağ kurmayı tecrübe ettiğini gözlemlemiştir. Onun açısından, sevgisini ifade edebilmek aslında feragat edemeyeceği ve mümkün olabildiğince sıklıkla karşıladığı bir ihtiyaçtı.

1970'lerde Locarno'da Fromm'un asistanlığını yaptığım sırada, onun sıra dışı sevme yetisine defalarca şahit oldum. Bu onun eşiyle kurduğu sohbetin daha en başında, onunla sohbet etme biçiminde bile hissediliyordu. Her şeyin ötesinde bu onun Annis'e beslediği sevgide, mesela onu asansörde öptüğünde, ona veda ettiğinde, onunla konuşma şeklinde, ona bakışında ve dokunuşunda görülebiliyordu. Fromm'un sevme yetisi, onu okuyanlar için *Sevme Sanatı*'nda halen yaşamaktadır.

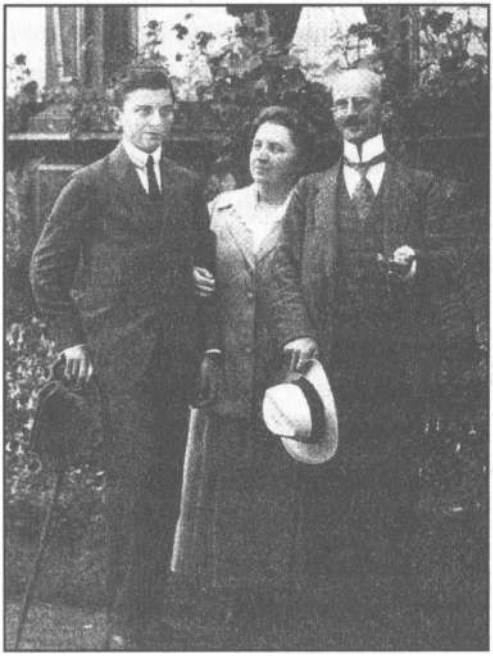
Otobiyografik Eklemeler

Erich Fromm'un Yazılarından ve Mektuplarından Alıntılar

Aile Geçmişi

Aşırı evhamlı bir anne babanın tek çocuğu olmak elbette ki gelişimim üzerinde tam da olumlu bir etki bırakmadı ama yıllar içinde hasarı tamir edebilmek için elimden geleni yaptım. (1974b)

Yüzeysel olarak bakıldığında, annemin ve babamın orta sınıf üyesi Alman Yahudiler olduklarını söyleyebilirim. Ben tek çocuktum; babam Yahudilik-

The International Erich Fromm Society

Erich Fromm anne ve babasıyla Frankfurt'ta

"Aşağıdaki alıntılar, Fromm'un yaşamı ve eserleri hakkında bol miktarda bilgi sunan mükemmel bir web sitesini (http://www.erich-fromm.de/e/index.html) hazırlayan Uluslararası Erich Fromm Derneği'nin izniyle kullanılmıştır."

le ilgili her meselede oldukça bilgili, ortodoks Yahudiliğin gereklerini yerine getiren biriydi. Aslında ortaçağda büyüdüğümü bile söyleyebilirim ki bununla olumsuz bir şey kastetmiyorum, daha ziyade çok olumlu bir şey kastediyorum. (1979d)

"Aslında ortaçağda büyüdüğümü bile söyleyebilirim ki bununla olumsuz bir şey kastetmiyorum, daha ziyade çok olumlu bir şey kastediyorum."

Geleneğin Altyapısı

Ailenin hikâyesi baştan sona, deyiş yerindeyse, tüm gün oturup Talmud çalışan ve para kazanmaya, ticarete ya da bu türden herhangi bir şeye en ufak ilgi göstermeyen rabbani ataların hikâyesiydi. Büyük büyükbabam mesela zamanının en ünlü Yahudi hahamlarından biriydi; Bavyera'nın küçük bir kasabasında yaşıyor ve geçimini sahip olduğu küçük bir dükkândan ve bazen de ufak tefek seyahatler yapıp mallarını satmaktan kazanıyordu. Anlatılanlara göre, bir müşteri içeri girip Talmud çalışmasını böldüğünde, bir miktar da kızgınlığını göstererek, "Burada başka dükkân yok mu? Gelip de çalışmamı kesmek zorunda mıydın?" diye sormuş. (1979d)

Dünya Anlayışı

O zamanlar diğer tüm genç Almanlar gibi ben de aynı etkilere maruz kalmış durumdaydım. Ama onlarla kendi

yöntemimle baş etmem gerekiyordu. Bunun sebebi yalnızca insanın hep Almanya'daki bir Yahudi olarak belki tam olarak nahoş olmasa da sıra dışı bir konuma sahip olması değil, benim kendimi ne içinde yaşadığım dünyaya ait ne de eski geleneklerin dünyasının içinde rahat hissetmemdi. (1977i)

Benim dünya anlayışım modernite öncesi bir insanınkiydi. Bu tutum Talmud çalışmakla, fazlasıyla Kutsal Kitap okumakla ve hepsi de burjuva dünyasından evvelki bir dünyada yaşamış atalarım hakkında bol bol hikâye dinlemekle daha da pekişiyordu.

İş dünyasına veya burjuva kültürüne tamamen yabancı kalmıştım ve bu da benim neden burjuva toplumuna ve kapitalizme karşı bu kadar sert eleştirel bir tutum geliştirdiğimi de açıklamaktadır. (1974b)

Alfred Weber

Yahudi olmayan ve benim hakikaten hayranlık duyduğum, beni derinden etkilemiş tek bir öğretmenim oldu; o da kardeşi Max gibi bir sosyolog olan ama Max'e kıyasla nasyonalist değil hümanist olan ve sıra dışı bir cesaret ve dürüstlüğe sahip Alfred Weber'di. (*Lewis Mumford*'a mektup, 1975)

“Yahudi olmayan ve benim hakikaten hayranlık duyduğum, beni derinden etkilemiş tek bir öğretmenim oldu; o da kardeşi Max gibi bir sosyolog olan Alfred Weber'di.”

Salman Baruch Rabinkow

Aşağı yukarı beş ya da altı yıl Rabinkow'un öğrencisiydim ve eğer doğru hatırlıyorsam, o zamanlar onu her gün ziyaret ederdim. Zamanın büyük bir kısmı Talmud çalışmalarıyla geçer, geri kalan süre ise İbn Meymun'un, *Rav'ın Tanyası*'nın, Weiss'ın *Yahudi Tarihi*'nin incelenmesi ve sosyolojik meselelerle ilgili tartışmayla geçerdi. Doktora tezime büyük bir alaka gösteriyor ve çok yardımcı oluyordu . . . Rabinkow hayatımı başka herhangi birinden çok daha fazla etkilemiştir ve onun fikirleri farklı biçimlerde ve kavramlarda da olsa içimde capcanlı varlığını sürdürmüştür. (1987a)

Sigmund Freud

Freud önümde yepyeni bir dünya açtı; bu, bilinçdışının dünyasıydı. O bilinçdışını iki türe ayırmıştı: Bilinçli olabilecek ama o an için olmayan (çünkü kişi daima beyninde olup biten her şeyi aynı anda düşündüğü takdirde delirebilirdi) önbilinç ya da bilinçöncesi denen şey. Bir de bilinçdışı, yani içimizdeki bir güç tarafından bilinçli olması engellenen baskılanmışlık hissi vardı. (1980e)

Benim görüşüme göre Freud dışında önemli yalnızca iki psikanalist vardı; bunlar Baden-Baden'daki Sándor Fe-

renczi ve ona çok yakın olmakla birlikte çok farklı bir kişiliğe sahip olan Georg Groddeck'ti. (1979d)

Georg Groddeck

Almanya'da tanıdığım tüm analistleri düşündüğümde, bana göre hakikaten özgünlüğe, cesarete ve sıra dışı bir insanlığa sahip olan tek kişiydi. Hastanın bilinçdışına nüfuz eder ama asla hasar vermezdi . . . Teknik manada hiçbir zaman onun öğrencisi olmasam da, öğretileri beni öğrencisi olduğum diğer öğretmenlerin öğretilerinden çok daha fazla etkilemişti. Öylesine kişilikli bir insandı ki, Almanya'daki psikanalistlerin büyük bir çoğunluğu onu takdir etmeye muktedir değillerdi ve o da kendini hoş veya popüler kılmayacak kadar gururlu bir adamdı. (*Sylvia Grossman'a mektup*, 1957)

Johann Jakob Bachofen

Bachofen'in keşfi sadece tarihi anlamam ve sadece sevginin performansa bağlı kılındığı patriarkal bir toplumdaki pek çok şeyi anlamam açısından değil, aynı zamanda bana gitgide daha fazla bireysel insan gelişiminin merkezinde yatan sorun olarak görünen şeyi anlamamda da bir anahtar sundu. Bir anneye özlem duymak gerek kadınlar gerekse erkekler

"Benim görüşüme göre Freud dışında önemli yalnızca iki psikanalist vardı; bunlar Baden-Baden'daki Sándor Ferenczi ve ona çok yakın olmakla birlikte çok farklı bir kişiliğe sahip olan Georg Groddeck'ti."

açısından ne anlam taşır? Anneyle bağı oluşturan şey nedir? (1974b)

Karl Marx

Beni ona çeken öncelikle felsefesi ve seküler biçimlerde ifade edilen sosyalizm vizyonu, insanın kendini gerçekleştirmesi fikri, topyekûn insanlaştırma fikri ve en önemli hedefi ölü ve özdeksel şeyleri elde etmek ve biriktirmek değil de kendini ifade etmek olan bir insan fikriydi. (1974b)

Freud ve Marx, yanılsamaları ortadan kaldıran iki büyük insandı, gerçi Marx daha da derini görebiliyordu çünkü o altta yatan ve yanılsamalara ihtiyaç duyan güçlere gözlerini dikmişti, öte yandan Freud ise yalnızca, insanların gerçeklikle kendi bireysel ilişkileriyle ilgili sahip oldukları yanılsamaları tek tek ortadan kaldırmıştır... (1979d)

Max Horkheimer ve Frankfurt Okulu

Frankfurt Üniversitesi'nde, *Institut für Sozialforschung* dergisinin yöneticisi olan Horkheimer'ın editörlüğü altında birlikte yayınlar yapan bir grup insan vardı. Söz konusu dergide bu grubun önceki çalışmaları basılmıştı; benim görevim ise bir sosyal bilimler dalı olarak psikanalizi temsil etmekti ki bu da toplumu tam manasıyla anlamak açısın-

dan gerekli bir şeydi . . . Horkheimer ile tamamen koptuğumuz ana dek dostane bir ilişkimiz oldu. (1979d)

Dr. Horkheimer . . . çalışmalarıma karşı tavrını değiştirdi. Beni konformist olmakla suçladı ve kuramsal yaklaşımımın, psikolojinin sosyal bilimler çerçevesinde kullanımı açısından pek de verimli olmadığını iddia etti. Genel olarak, psikolojinin zaten sosyal bilimler açısından çok az bir önem taşıdığı yönündeki görüşünü de farklı zamanlarda belirtti. Bu, o zamana dek takındığı tavırla taban tabana zıttı. (*Kurt Rosenfeld için not, 1939*)

“Dr. Horkheimer . . . çalışmalarıma karşı tavrını değiştirdi. Beni konformist olmakla suçladı ve kuramsal yaklaşımımın, psikolojinin sosyal bilimler çerçevesinde kullanımı açısından pek de verimli olmadığını iddia etti.”

Psikanalize Yeni Yaklaşım

Sosyal davranışı güdüleyen dürtülerin Freud'un varsaydığı gibi cinsel içgüdülerin süblimleşmesi olmadığını göstermeye çalışacağım. Bunlar daha ziyade sosyal süreçlerin ürünleridir veya daha net ifade etmek gerekirse, kişinin içgüdülerini tatmin etmesi gereken belirli, birbirine benzer koşullar altında verilen tepkilerdir. Bu dürtüler . . . doğal etmenlerden, yani açlık, susuzluk ve cinsellik içgüdülerinden temel olarak farklıdır. Doğal etmenler tüm insanlarda ve hayvanlarda ortaktır, oysaki ilk sayılanlar özellikle insani ürünlerdir ve biyolojik değillerdir; bunların sosyal yaşam biçimi bağlamında anlaşılmaları şarttır. (*Karl August Wittfogel'e mektup,* 1936)

> “Bugüne kadar, hayalimde canlandıramadığım şeyler hakkında düşünme yetisine asla sahip değildim ve asla da bunu kazanamamışımdır.”

Yeni Psikoterapik Yaklaşım

Dikkatimi gitgide artan şekilde, çalışmalarının hakikaten özü olduğunu idrak ettiğim şeye, yani bir insanın bir başkasıyla ilişkisine ve kökleri içgüdüde yatmayan, daha çok insanın bir insan olarak varoluşunda yatan özellikle insani duygulara kaydırmaya başlamamla görmeye de başladım ve sonra hakikaten anlamaya başladım, üstelik analiz ettiğim kişi de benim söylediğim şeyleri anlayabiliyordu. O da, "Aha, demek böyleymiş," diye geçirdi içinden. (1974b)

Kendine Has Bir Bilim İnsanı Olmak

Bugüne kadar, hayalimde canlandıramadığım şeyler hakkında düşünme yetisine asla sahip değildim ve asla da bunu kazanamamışımdır. Bende soyut düşünme yeteneği hiç yok. Ben yalnızca somut olarak tecrübe edebildiğim şeylerle ilintili fikirleri düşünebilirim. Bu ilişki yoksa ilgim dağılır ve yetilerimi kullanamam. (1974b)

Sevgi Mektubu

Sevginin hiçbir amacı yoktur, gerçi pek çok insan buna karşılık, "Elbette, var!" diyebilir. Cinsel ihtiyaçlarımızı gidermemizi, evlenmemizi, çocuk sahibi olmamızı ve normal, orta sınıfa has bir

yaşam yaşamamızı sağlayan şey sevgidir diyeceklerdir. İşte sevginin amacı budur. İşte sevginin bugünlerde bu kadar nadir olmasının sebebi de budur, yani amaçları olmayan sevginin, sadece sevme ediminin kendisinin önem arz ettiği sevgi... Böyle bir sevgide önemli rol oynayan şey *olmaktır, tüketmek* değil. O insanın kendini ifadesidir, insani kabiliyetlerimizin tam olarak devreye girmesidir. (1974b)

Benim güzel sevgilim, seni o kadar seviyorum ki bu canımı acıtıyor ve işte tatlı ve muhteşem olan da bu can yakıcılık... Umarım uykunda bunu hissediyorsundur. (*Fromm'un 70'lerde karısı Annis'ten evvel uyandığında ona yazdığı "mesajlardan" biri.*)

Siyaset Üzerine

40 yıl evvelki öğrencilik yıllarımdan beri bir sosyalistim ama son beş yıla değin asla siyaseten aktif olmamıştım ki bu son beş yıldır kendimi bulduğum sol kanatta, bir Amerikan barış hareketinin oluşturulmasına aktif bir biçimde yardımcı oluyorum. (*Adam Schaff'a mektup, 1962*)

Ben son derece siyasi bir insanım ama ne siyasette ne de başka yerde sırf benim "çizgimi" desteklediklerı için yanılsamalara sarılmam. Yalanlar bizi bir partiye bağlayabilir ama en nihayetinde insanı

> “Yalanlar bizi bir partiye bağlayabilir ama en nihayetinde insanı özgürleşmeye götürecek olan tek şey hakikattir.”

özgürleşmeye götürecek olan tek şey hakikattir. Fakat pek çok insan özgürlükten korkuyor ve yanılsamaları ona tercih ediyor . . . Kendimize dair bilgiyi, topluma dair bilgimizden ayıramayız. Onlar birbirlerine aittirler. Siyasi sürecin, hakikatin ne kadarını bildiğimize, ne kadar net bildiğimize ve onu cesaretle dile getirip getirmediğimiz ve diğer insanlar üzerinde ne kadar büyük bir izlenim yarattığına bağlı olduğunu düşünüyorum. (1974b)

Biyofili–Yaşama Duyulan Sevgi

The International Erich Fromm Society

Erich ve Annis Fromm, Locarno, İsviçre'de, 1980

Geçen gece, yaşam sevgisi üzerine odaklanmış bir tür sesleniş kaleme aldım. Bu tamamen, benim nükleer savaştan kaçınmanın neredeyse hiçbir yolu olmadığını düşünmeme sebep olan bir tür umutsuzluk halinden ve insanların savaşın tehlikelerine karşı bu kadar pasif

kalmalarının sebebinin aslında insanların çoğunluğunun yaşamı sevmemesinde yattığına dair ani bir içgörüden ortaya çıkıverdi. Onların barış sevgisine veya savaş korkusuna değil de yaşam sevgilerine seslenirsek bunun çok daha etkili olabileceğini düşündüm. (*Clara Urquhart'a mektup, 1962*)

The International Erich Fromm Society

Ölümünden 14 gün önce Erich Fromm

İnsanın Dönüşümü

Aklıma bir Hasidik hikâyesi geldi. Hahamı üzüntülü gören öğrencisi ona, "Efendim, neden üzgünsünüz? En yüksek bilgiye ulaşamadığınız, en büyük erdemlere sahip olamadığınız için mi üzülüyorsunuz?" diye sorar. "Hayır, buna üzülmüyorum. Bütünüyle kendim olamadığıma üzülüyorum," der haham.

Başka bir deyişle, her insanın içinde . . . dönüşebileceği şeyin en ideali mevcuttur ve bir de asla dönüşemeyeceği şeyler vardır. Çok fazla sayıda insan, hayatlarını olamayacakları bir şeye dönüş-

meye harcıyor ve bunu dönüşebilecekleri şeyi görmezden gelerek yapıyorlar . . . Yani bir insanın öncelikle dönüşebileceği ve dönüşemeyeceği şeylere dair belirli bir imgesi olmalıdır, kişi kısıtlarını ve olasılıklarını bilmelidir. (1979d)

REFERANSLAR

1974b: "In the Name of Life. A Portrait Through Dialogue," in: E. Fromm, *For the Love of Life*, ed. Hans Jurgen Schultz, New York: The Free Press 1986, ss. 88-116.

1977i: "Das Zusichkommen des Menschen. TV-Micaela Lammle and Jurgen Lodernann ile ropörtaj": *Basler Magazin*, Basel; No. 47 (24.12.1977), s. 3.

1979d: "Erich Fromm: du Talmud a Freud. Gerard Khoury ile ropörtaj": *Le Monde Dimanche*, Paris (21. 10. 1979), p. XV.

1980e: Il Coraggio di essere. Guido Ferrari ile ropörtaj, Bellinzona: Edizione Casagrande 1980.

1987a: "Reminiscences of Shlomo Barukh Rabinkow," ed. Jacob J. Schacter, L. Jung (Ed.), *Sages and Saints* (The Jewish Library: Vol. X), Hoboken: Ktav Publishing House, Inc.1987, ss. 99-105 içinde.

Her sanat dalı disiplin, odaklanma ve sabır gerektirir. Sanatta ustalaşma, bir çocuğun yeni yürümeye başladığı evredeki gibi düşe kalka ama denemekten vazgeçmemekle elde edilir. Sevmek de içinde sevme ve sevilme eylemini birlikte muhafaza eden bir sanattır. Hatta diğer sanat dallarından daha fazla içgörüye ve anlayışa sahip olmaya ihtiyaç duyar. Bir ustası, bir kılavuzu yoktur; kişinin salt kendisi için ve tek başına edinebileceği bireysel bir deneyimdir.

Sevme Sanatı, bu sanatın nasıl ve hangi araçlarla icra edileceğinin anlatıldığı bir reçete ya da sevginin ne olduğu konusunda binlercesi bulunan bir kişisel gelişim kitabı değildir. Bunun çok ötesinde, artık bir klasik sayılan, hemen hemen tüm dünya dillerine çevrilen, yayımlandığı ülkelerde milyonlarca satan bu kitap, insanlığın geleceği için hümanist bir yaklaşım, sevme hakkında kusursuz bir felsefi manifestodur.

Sevme Sanatı, "sevmek" eyleminin ana hatlarını belirleyen ve bunu felsefe ve psikoloji temelinde ele alan, incitmeyen, eleştirmeyen, dili ve içeriği asla eskimeyen bir kitap.

"Psikoloji alanındaki en önemli çalışmalardan biri."

—The New York Times

internet satış
saykitap.com

35 TL

ISBN 978-605-02-0794-1

9 786050 207941

SAY YAYINLARI

sayyayincilik.com
facebook.com/sayyayinlari
twitter.com/sayyayinlari
instagram.com/sayyayincilik